

Предупреждение ПРЕСТУПНОСТИ

КАЗАХСТАНСКАЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ АССОЦИАЦИЯ

ISSN 1608-84-17

№2 (70) - 2024

ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Журнал издается с 2001 года

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ

ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель и издатель:

Казахстанская криминологическая
ассоциация

Издается с 2001 года

Председатель редакционной коллегии – Рогов И.И.

Состав Редакционной коллегии

Когамов М.Ч. – д.ю.н. (Казахстан)
Имашев Б.Т. – к.ю.н. (Казахстан)
Джансараева Р.Е. – д.ю.н. (Казахстан)
Мами К.А. – д.ю.н. (Казахстан)
Жалаири О.Ш. – д.ю.н. (Казахстан)
Сайтбеков А.М. – д.ю.н. (Казахстан)
Жетписов С.К. – д.ю.н. (Казахстан)
Голик Ю.В. – д.ю.н. (Россия)
Зайцев О.А. – д.ю.н. (Россия)
Мацкевич И.М. – д.ю.н. (Россия)
Ключко Р.Н. – к.ю.н. (Беларусь)
Маткаримова Г.А. – д.ю.н. (Узбекистан)
Рысмендеев Б.Д. – д.ю.н. (Кыргызская Республика)

Главный редактор:

Алибаева Г.А. – д.ю.н. (Казахстан)

Ответственный секретарь:

Дузбаева С.Б. – доктор PhD

Журнал зарегистрирован Министерством информации
и общественного согласия Республики Казахстан 1 августа 2000г.
Свидетельство о регистрации №1416-Ж. 1608-8417.
Подписной индекс: 75714

Адрес: Республика Казахстан 050022, г. Алматы,
ул. Курмангазы, 107. тел. 8 727 350-78-88 вн.(200)
факс: 8 727 292-98-77
e-mail: kazcrim@mail.ru www.kazcrim.com

СОДЕРЖАНИЕ

Абдрахманов С.Т., Ақымбек О.Қ. Қазақстан Республикасының қылмыстық саясаты.....	3
Абишева М.Н. Жаңа Қазақстанның сақтандыру қызметін құқықтық реттеу ерекшеліктері.....	9
Акимжанов Т.К. О необходимости поиска новых путей противодействия организованной преступности на современном этапе.....	15
Асанов Д.Д., Ильясова Б.Қ. Үкіметтік сатып алудың түсінігі мен принциптері.....	30
Биржанова К.С., Тарап Ж.Д. Сыбайлас жемқорлық - адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау.....	36
Ғизатов Ғ.М. Проблемы правоприменения в различных видах трудовых договоров.....	42
Ғизатов Ғ.М. Судебная практика по делам о нарушении трудовых прав в Казахстане.....	45
Дауылбаев К. Б., Байжуманова Ж.Қ. ҚР-да жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу қағидаттарын талдау.....	48
Есенаманов А.К. Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың кейбір мәселелері.....	57
Қуаналиева Г.А., Бегалиева А.С. Экономикалық контрабанданы саралау мәселелері.....	62
Қуаналиева Г.А., Курмангажинов Ф.К. Аяқталмаған қылмыстардың ұғымы мен жалпы сипаттамасы.....	67
Қуаналиева Г.А., Тастемирова А.Г. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың ерекшеліктері.....	72
Курманалиева Э.Б., Слямбекова А. Контракт жизненного цикла в системе гражданско-правовых договоров.....	78
Курманалиева Э.Б., Налтен Н.Б. Проблемы и перспективы развития законодательства о перемене лиц в обязательстве.....	83
Қалиқан М., Ильясова Б.Қ. Қазақстан Республикасында жүк тасымалдаудың жекелеген түрлерінің құқықтық реттелуі	88
Қанат А.А. Солтүстік Еуропаның кейбір елдерінің құқықтық мемлекет туралы доктриналары және rule of law	94
Қанат Д.Қ. Азаматтық қоғамның құрылымы ретіндегі әлеуметтік мемлекеттің идеясының қалыптасуы мен дамуына құқықтық көзқарас	99
Қонысбай Б.М., Кенжетәева А.Б. Кедендік бақылауды іске асырудың өзекті мәселелері.....	105
Майбасаров О.К., Абытова А.Н., Мамырова С.Т. Методологические особенности изучения историко - правовых дисциплин.....	110
Маратов М.М. Ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызметті құқықтық реттеу қағидалары.....	115
Махметов Д.Б. Мұраның ашылу ерекшеліктері.....	120
Мустафин Б.С. Халықаралық құқықтағы «геноцид» ұғымының қалыптасуы.....	124
Сағындықов Б.Б. Қазақстан Республикасында баланың саяси құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғаудың институционалдық тетігі: жетілдіру мәселелері мен перспективалары.....	130
Солтанбеков Н.М. Интеллектуалдық меншіктің қатынастарды реттеу ерекшеліктері.....	136
Солтанбеков Н.М. Интеллектуалдық меншіктің даму кезеңдерінің тарихи аспектілері.....	141
Усенов Б.С., Абдрахманов С.Т., Бижанов Б.Р. Сравнительный анализ уголовной ответственности за убийство по законодательству Республики Казахстан и Соединенных Штатов Америки.....	147

УДК 343

Абдрахманов С. Т.*, **Ақымбек О. Қ.**
Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
*e-mail: abdrakhmans@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ САЯСАТЫ

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық саясаты мәселесі талқыланған. Қазақстан Республикасы егемен мемлекет ретінде өзінің қылмыстық саясатын жүргізуі бұл әлемдік тәжірибеге сүйеніп өзінің дербес заңнамасын жетілдірудегі қызметінің нәтижесі десек болады. Мемлекеттің басты міндеттерінің бірі қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету, қоғамдық қауіпсіздікті жүзеге асыру десек, осы әрекеттерді жүзеге асыруда мемлекетте тиісті заңдардың болуы шартты нәрсе екені белгілі. Сол себепті отыз үш жылдың ішінде қоғамда болып жатқан жағдайлар ескеріле отырып қылмыстық заңнамаға өзгерістер енгізіліп, осы уақыт ішінде екі қылмыстық кодекс қабылданды. Қазақстан Республикасы қылмыстық саясатты жүзеге асыру барысында қоғамдағы қамқорлықты қажет ететін топтардың мүдделдерін үнемі ескеріп отырады, атап айтсақ мүгедектер, кәмелетке толмағандар мен әйелдер құқығы ерекше қорғалады.

Кілт сөздер: қылмыс, саясат, мәжбүрлеу, алдын алу, құқық қорғау органдары, соттар, қылмыстық атқару мекемелері, халықаралық құқық, мүгедектер, кәмелетке толмағандар, әйелдер құқығы.

УГОЛОВНАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье рассматривается уголовная политика Республики Казахстан. Можно сказать, что Республика Казахстан как суверенное государство проводит свою уголовную политику как результат своей деятельности по совершенствованию своего независимого законодательства на основе мирового опыта. Если сказать, что одной из основных задач государства является обеспечение общественного порядка и общественной безопасности, то известно, что наличие соответствующих законов в государстве является обязательным условием осуществления этой деятельности. Именно поэтому в течение тридцати трёх лет в уголовное законодательство были внесены изменения с учётом современной ситуации в обществе и за это время были приняты два уголовных кодекса. При реализации уголовной политики Республика Казахстан всегда учитывает интересы групп общества, нуждающихся в защите, в частности, особо защищаются права инвалидов, несовершеннолетних и женщин.

Ключевые слова: преступность, политика, принуждение, профилактика, правоохранительные органы, суды, уголовно-исполнительные органы, международное право, инвалиды, несовершеннолетние, права женщин.

CRIMINAL POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This article examines the criminal policy of the Republic of Kazakhstan. It can be said that the Republic of Kazakhstan, as a sovereign state, pursues its criminal policy as a result of its activities to improve its independent legislation based on world experience. If we say that one of the main tasks of the state is to ensure public order and public safety, then it is known that the presence of appropriate laws in the state is a prerequisite for the implementation of this activity. That is why, over the course of thirty-three years, changes were made to the criminal legislation taking into account the modern situation in society, and during this time two criminal codes were adopted. When implementing criminal policy, the Republic of Kazakhstan always takes into account the interests of groups in society that need protection, in particular, the rights of disabled

people, minors and women are especially protected.

Key words: crime, politics, coercion, prevention, law enforcement agencies, courts, penal authorities, international law, disabled people, minors, women's rights.

Отандық қылмыстық-құқықтық саясат қылмыстық саясат бағыттарының бірі бола отырып, елеулі реформалардан өтті. Қазақстанның қылмыстық-құқықтық саясатын іске асыру қорытындысы ұлттық заңнаманың негізгі салаларының елеулі жаңаруы болды. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Қылмыстық кодексінің маңызды новеллаларының бірі «қылмыстық құқық бұзушылық» жаңа дефинициясын енгізу болып табылады.

Еліміздің тәуелсіз, демократиялық, құқықтық мемлекет болып жарияланғанына отыз үш жыл болды. Осы жылдар ішінде көптеген іс тындырылғаны мәлім. 1997 жылғы 16 шілдеде Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі қабылданып, ол 1998 жылдың 1 қаңтарынан бастап заңды күшіне енді.

Қазақ ССР-інің 1959 жылы қабылданған Қылмыстық кодексінің нормалары өмірімізде орын алған саяси, әлеуметтік, экономикалық өзгерістерге сай келмегендіктен, жаңа Кодекстің қабылдануына байланысты өз күшін жойып, 1998 жылдың 1 қаңтарынан бастап қолданыстан алынып тасталды. 1959 жылғы Қылмыстық кодекс кеңестік таптық идеология тұрғысында, әкімшілдік-әміршілдік жүйе мен орталықтандырылған жоспарлы экономика принциптеріне негізделген еді. Сондықтан өмірдің өзі ескі идеологиядан арылған, нарықтық қатынастар жағдайына үйлесетін, адам құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық-құқықтық қорғауды барынша қамтамасыз ететін жаңа қылмыстық заңның болуын қажет етті.

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасы Конституциясының және халықаралық құқықтың жалпы жұрт таныған принциптері мен нормаларын басшылыққа алды.

1997 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі заман үрдісіне қарай көптеген өзгерістерге, толықтыруларға ұшырады. Осыған орай елімізде екінші рет жаңа Қылмыстық кодекс қабылдануы қажеті болды. 2014 жылы 3 шілдеде Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі қабылданды. Осы кодекс 2017 жылы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілетін 45-бапты, 2018 жылғы 1 қаңтарынан бастап қолданысқа енгізілетін 45-бапты қоспағанда, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді. 2014 жылғы Қылмыстық кодекстің 287-бабында бекітілген ережелер жарақаттайтын патрондармен атылатын ұнғысыз атыс қаруын, газды қаруды сақтауға және алып жүруге ішкі істер органдарынан рұқсаты бар адамдарға 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданылады.

2014 жылғы Қылмыстық кодекс қолданысқа енгізілген күннен бастап 1997 жылы қабылданған Қылмыстық кодекстің күші жойылады

Жаңа Қылмыстық заңның ең басты міндеттерінің бірі адам, қоғам, мемлекет мүддесін қорғау болып табылады. Қылмыстық кодекстің Жалпы бөлімінде бұрынғы Кодекске қарағанда көптеген қылмыстық-құқылық түсініктердің, институттардың жаңа ұғымы берілген. Оқулықта осындай ерекшеліктерге баса мән беріле отырып, олардың мазмұны түбегейлі ашып көрсетілген.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы заң шығарушының назарын қылмыстық құқық бұзушылықтарды жіктеу және санатқа бөлу критерийлерін айқындауда жаңа тәсілдер қажеттілігіне аударды. Әлемнің бірқатар елдерінде жасалғандай, Қылмыстық кодекс қылмыстық жазаланатын әрекеттердің өзге жіктемесіне негізделуі мүмкін: тиісті санаттағы қылмыстар мен қылмыстық теріс қылықтар, ... осылайша, мемлекеттің қылмыстық саясаты қылмыстық заңға «қылмыстық теріс қылық» санатын енгізуге бағытталуы тиіс. 2030 жылға дейінгі қылмыстық-құқықтық саясатты іске асыру кезінде «Мемлекеттің қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы саясаты құқықтық саясаттың маңы-зды бағыты болып табылады» деп нақты айқындалған Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі

тұжырымдамасының ежелері маңызды рөл атқарады. Тұжырымдама қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін өзінің шешілуін талап ететін аса маңызды мәселелердің бірі ретінде қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдауды айқындайды.

2014 жылы қылмыстық заңдағы қылмыстық қол сұғушылықты анықтау мен жіктеуге көзқарастардың өзгеруін айтарлықтай серпінді деп тануға болады. «Қылмыстық құқық бұзушылық» және «қылмыстық теріс қылық» ұғымдарын енгізу Қазақстан Республикасының қылмыстық-құқықтық саясатында іргелі болып табылады, бірақ бұл ретте өз шешілуін талап ететін бірқатар күрделі мәселелерді туғызды: қылмыстық құқық бұзушылық ұғымының болмауы, әкімшілік құқық бұзушылықтармен қылмыстық теріс қылықтардың аражігін ажыратудың және әкімшілік-деликтілік және әкімшілік құқық бұзушылықтар арасындағы жаңа теңгерімді іздестірудің нақты өлшемшарттары және қылмыстық-құқықтық сала. Қылмыстық теріс қылықтар мен қылмыстарды қамтитын қылмыстық құқық бұзушылық қылмыстың дәстүрлі қалыптасқан бірыңғай ұғымын «бұзды», бұл тұжырымдамалық деңгейде қылмыстық көріністердің екі түрін біріктіруге мүмкіндік беретін терминологиялық неологизмнің қажеттілігін тудырды. Қылмыстық құқық бұзушылық – қылмыстық құқықтың негізгі, орталық санаты, оны әзірлеу және тұжырымдау үшін бұрын болған қылмыстық-құқықтық догмалардың дәстүрлі жиынтығынан тыс елеулі теориялық іргетас талап етіледі. Қазақстан Республикасының ҚК-нің «қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген 2-бөлімінде «қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген ұғым жоқ. Қазақстан Республикасының ҚК-нің 10-бабы оның түрлерін айқындауды қамтиды: «қылмыстық теріс қылық» (ҚР ҚК-нің 10-бабының 3-бөлігі) және «қылмыс» (ҚР ҚК 10-бабының 2-бөлігі) ұғымдары. Қазақстан Республикасының ҚК-нің 10-бабы «Осы Кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады» деп айқындайды.

Қылмыстық құқық бұзушылық ұғымын анықтау үшін қылмыстық теріс қылық пен қылмыс арасындағы айырмашылықты ажырату керек. Ажырату кезінде қылмыстық құқық бұзушылық ұғымын кешенді түрде қалыптастыратын олардың белгілеріне назар аудару керек.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлерін ажырата отырып, мынадай айырмашылықтарды атап көрсетуге болады: 1) қоғамдық қауіптілік. Қылмыстық теріс қылық – қоғамға үлкен қауіп төндірмейтін әрекет, қылмыс – қоғамға қауіпті әрекет болып табылады; 2) қылмыс жасағаны үшін қылмыстық теріс қылық жасағанына қарағанда жазаның басқа, неғұрлым ауыр түрлері мен өлшемдері көзделген; 3) қылмыстық теріс қылық жасағаны үшін жаза соттылыққа әкеп соқпайды. Қылмыстарды қылмыстық құқық бұзушылықтардан ажырататын негізгі белгі – қоғамдық қауіптілік. Оның болуы, құқық қорғау қызметіндегі күзетілетін және қорғалатын қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерінің кешені республиканың жоғары заң шығарушы органының қалауына байланысты. Заңды қолдану практикасында бұл белгінің болуы немесе болмауы бірқатар факторларға байланысты анықталады – келтірілген залал сомасы, қылмыстық құқық бұзушылық жасау нәтижесінде алынған табыс сомасы және нақты қылмыстық құқық бұзушылық құрамының өзге де міндетті белгілері.

Қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, жеке адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке болмашы зиян келтірген не зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу, шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады (ҚР ҚК-нің 10-бабының 3-бөлігі).

«Қылмыстық құқық бұзушылық» терминін дұрыс қабылдау және түсіну тек құқық қорғау органдары мен соттар үшін ғана емес, азаматтар үшін де маңызды. Қылмыстық мінез-құлқық – бұл адамның мінез-құлқының бір түрі, ол рұқсат етілгеннен тыс және одан да қатал түрде жазаланады. Қылмыстық заң «қылмыстық құқық бұзушылық» ұғымын

тұжырымдайды, оны анықтау кезінде қылмыстық құқық бұзушылық тек заңмен тыйым салынған әрекет қана емес, сонымен бірге жеке тұлға, қоғам, мемлекет мүдделері үшін қауіпті әрекет немесе әрекетсіздік болып табылады.

Белгілі ғалым С.М. Рахметов аталған мәселе бойынша мыналарды көрсетеді: «Қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілігінің сипатын белгілеудің практикалық маңызы зор. Бұл заң шығару қызметінде, оның ішінде әрекетті қылмыстық құқық бұзушылық деп тану үшін маңызды. Әрекеттегі қоғамдық қауіптілік белгісін анықтауды жеңілдету үшін қолданыстағы Қылмыстық кодекс баптарының белгілі бір бөлігіне қатысты формальды белгіні – қылмыстық құқық бұзушылықпен кел- тірілген зиянның, алынған табыстың мөлшерін қолданады. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтарды бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік береді. ҚК-нің 3-бабында көптеген баптарға қатысты «болмашы мөлшер», «елеулі залал», «елеулі зиян», «ірі залал немесе ірі мөлшер», «аса ірі залал немесе ірі мөлшер», «ауыр зардаптар» деген ұғымдар айқындалған. Осылайша, Қылмыстық кодекстің көптеген нормаларында қоғамдық қауіптілігінің белгісі қылмыспен немесе қылмыстық теріс қылықпен келтірілген зиянның мөлшерімен, қылмыстық құқық бұзушылықтан алынған кіріс мөлшерімен байланысты».

Кеңестік қылмыстық құқықты зерттеуші Н.Д. Дурманов «теріс қылыққа қоғамдық қауіптілік тән емес (қылмыстарға ғана тән)» деп санайды. Қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жазалар ауырлығы аз, бірақ олардың түрлері көбінесе қылмыс үшін жазалармен сәйкес келеді (айыппұл, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту), бірақ олардың мерзімі қылмыс жасағанға қарағанда әлдеқайда төмен. Мысалы, кәмелетке толған қылмыскер үшін қылмыстық теріс қылық үшін айыппұл 20-дан 200 айлық есептік көрсеткішке дейін (бұдан әрі – АЕК), қылмыс үшін – 200-ден 10.000 АЕК-ке дейін немесе еселі мөлшерде. Ұ.С. Жекебаевтың «Жазаның мәнін дұрыс түсіну, оның мазмұнын ашу, сондай-ақ қылмыстық жазаның мақсаттары мен оларға қол жеткізу құралдарының өзара байланысын белгілеу қылмысқа қарсы күресте қылмыстық жазалау шараларының тиімділігін арттыру үшін ғана емес, сонымен бірге жеке адамның құқықтарын қорғау, қылмыстық процесте және жазаны орындау кезінде оның заңды мүдделерін қамтамасыз ету ісінде де шешуші мәнге ие» деген көзқарасымен келісеміз.

Қылмыстық құқық ғылымына, қылмыс пен қылмыстық құқық бұзушылықты заңнамалық анықтауға, оларды ажыратудың негізгі аспектілеріне сүйене отырып, қылмыстық құқық бұзушылық үшін міндетті белгілердің жиынтығы тән:

1. қылмыстық құқыққа қайшылық;
2. қоғамдық қауіптілік;
3. кінәлілік;
4. жазалау.

Қылмыстық құқық теориясы қылмыстық құқық бұзушылықтың ең маңызды белгісі ретінде формальды белгі болып табылатын қылмыстық заңмен тыйым салу емес, қоғамдық қауіптілік деген материалдық белгісін деп санайды. «Қылмыстық құқық бұзушылық» ұғымы оның формальды сипаттамасына негізделгеннен гөрі оның мәнін ашады, «қылмыстық құқық бұзушылықтың» материалдық ұғымы болып табылады. Кінәлілік пен жаза құқыққа қайшылық белгісімен өте тығыз байланысты және осы белгінің болуына байланысты: егер құқыққа қайшылық белгісі анықталса, бұл кінәлілік пен жазалану белгілері бар екенін білдіреді. Егер адамның әлеуметтік қауіпті әрекетті жасағаны үшін кінәсі (қасақана немесе абайсызда) анықталмаса, онда «құқыққа қайшылық» белгісі жоқ деген қорытынды жасалады.

Осылайша, қылмыстық жазаланатын әрекеттердің (қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстар) екі түрін қамтитын бірыңғай тұжырымдаманы әзірлеу қажеттілігі туындады. Біздің ойымызша, бұл ұғым заңды қолдану тәжірибесін қабылдау және құқықтық менталитетті қалыптастыру үшін қылмыстық заң деңгейінде бекітілуі керек. Осыны ескере отырып, ұсынылады: 1) «қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы және оның түрлері» ҚР ҚК-нің 10-бабының атауы өзгертілсін; 2) ҚР ҚК-нің 10-бабының 1-бөлігі «қылмыстық құқық бұзушылық» ұғымын заңнамалық тұрғыдан бекітетін жаңа абзацпен толықтырылсын және ҚР ҚК-нің 10-бабының 1-бөлігі мынадай редакцияда жазылсын: «1. Осы Кодексте жазалау қатерімен тыйым салынған кінәлі жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе

әрекетсіздік) қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамдық қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінеді».

Мемлекеттің қылмысқа қарсы іс-қимыл саласындағы саясаты құқықтық саясаттың маңызды бағыты болып табылады.

Қазіргі заманғы қылмыстық-құқықтық саясат адамның, оның құқықтары мен бостандықтарының, сондай-ақ қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қатерден қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнаманың тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді тұжырымдау маңызды.

Қылмыстық заңнаманың мақсаттарына қол жеткізу үшін мынадай мәселелерді шешу:

-адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттардың талаптарын, қылмысқа қарсы іс-қимылды және ұлттық құқықтық жүйенің ерекшеліктерін ескере отырып, қылмыстық заңнаманы және оны қолдану практикасын жетілдіру, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтың жаңа ұғымын тұжырымдау;

-қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша жаза тағайындау тетіктерін жетілдіру;

-қылмыстық-процестік және қылмыстық-атқару заңнамасын бір мезгілде түзете отырып, қылмыстық заңнаманы оңтайландыру;

-елдегі криминогендік жағдайды сапалы жақсартуға қол жеткізу қажет.

Қылмыстық-құқықтық саясаттың негізгі бағыттарын іске асыру әлеуметтік және криминологиялық негізділік талаптарын ескере отырып жүзеге асырылуға тиіс.

Қылмыстық-құқықтық реттеудің жазалау, қалпына келтіру және алдын алу құралдарының теңгерімділігі маңызды болып табылады.

Осы тұрғыда қылмыстық заңнаманың бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге, сотталғандар тарапынан да, өзге адамдар тарапынан да жаңа құқық бұзушылықтардың алдын алуға барынша бағытталуы артатын болады. Қылмыстық-құқықтық нормалардың санкциясын қалыптастыру кезінде олардың қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен құқық бұзушылық сипатына мөлшерлес болу қағидаты мүлтіксіз сақталуға тиіс.

Алда қылмыстық жауаптылықтан немесе жазадан босатылатын адамдарға қатысты оларды қолдану мүмкіндігін белгілеп, қосымша жазаларды қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларына трансформациялауды жүзеге асыру тұр.

Бұдан басқа, қазіргі заманғы сын-тегеуріндер мен қатерлер, оның ішінде IT-технологияларды пайдалана отырып жасалатын заманғы сын-тегеуріндер мен қатерлер аясында, қылмыстық мақсаттарда жасанды интеллектіні қолданғаны үшін жауаптылықты көздейтін құқық бұзушылықтың жекелеген құрамын енгізу жолын қоса алғанда, қылмыстық заңнаманы тұрақты негізде жетілдіріп отыру керек.

Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу қызметі саласындағы адам құқықтары мен оның заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ету деңгейіне жақындауға ұмтылысы сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары, прокуратура және сот арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажыратып, қылмыстық процестің үш буынды моделін кезең-кезеңімен енгізе отырып, құқық қорғау және сот жүйелерін одан әрі реформалау, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізу нысандарын оңайлату және қысқарту бойынша алынған стратегиялық бағытты жалғастыруды талап етеді.

Оның табысты болуы үшін мына міндеттерді шешу талап етіледі:

-азаматтардың әділ сот төрелігіне қол жеткізуін барынша қамтамасыз ету жолымен тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы қағидатын дамытуды жалғастыру, сондай-ақ айыптауға бейімділікті болдырмау;

-қылмыстық іс үшін маңызы бар нақты деректерді жинауда қорғаушы тараптың өкілеттіктерін кеңейту және күшейту;

-кінәсіздік презумпциясының конституциялық қағидаттарын қамтамасыз етуге және мүлтіксіз сақтауға және жеке өмірге қол сұғылмаушылықты қамтамасыз етуге бағытталған тетіктерді күшейту;

-тәуелсіз сүзгілер есебінен тежемелік және тепе-тендіктің тиімді жүйесін айқындай отырып, қылмыстық процестің негізгі кезеңдерін және ондағы әрбір органның жауапкершілік аймағын ажырату жөнінде тәсілдер тұжырымдау;

-процестік шешімдер қабылдаудың формалданған тәртіптерін қысқарту мақсатында сотқа дейінгі іс жүргізудегі рәсімдерді оңтайландыру және оңайлату;

-қылмыстық процесте мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын және бұлтартпау шараларын қолдану тәртібін жетілдіру;

-қылмыстық жолмен алынған ақша, құндылықтар мен мүлік шетелде болған және оларды толық анықтау, қадағалау, тоқтатып қою мен алып қоюға бастама жасау үшін сотқа дейінгі тергеп-тексерудің ақылға қонымды мерзімдерінен едәуір асатын ұзақ уақыт қажет болған кезде оларды соттың бөлек іс жүргізіп тәркілеу мүмкіндігін - тәркілеу үшін негіз болып табылатын қылмысқа қатысты жүргізілген қылмыстық іс бойынша заңды күшіне енген үкім негізінде (қаржылық тергеп-тексеру институты) көздеу қажет (Эстония ҚДЖК-нің 16-тарауына ұқсас);

-қылмыстық процеске ақпараттық және цифрлық технологияларды енгізу процесін, оның ішінде алқабилер тізімдерін қалыптастыруды цифрландыру процесін жалғастыру.

Жазаларды орындау мен өтеудің тәртібі мен шарттарын реттеуді және қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, сондай-ақ сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейту мақсатында қылмыстық-атқару заңнамасын, оның ішінде оны жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдіру талап етіледі.

Сотталғандардың мінез-құлқын тиімді бақылауды қамтамасыз ететін қазіргі заманғы технологиялар мен бейнетіркеу құралдарын бір мезгілде енгізе отырып, сотталғандарды ұстаудың камералық түріне одан әрі көшу жөніндегі жұмысты жалғастыру маңызды.

Өртүрлі өлшемшарттар бойынша талдау жасау мүмкіндігімен ҚАЖ мекемелері мен пробация қызметтерінде жазаларды орындау және сотталғандар санын автоматтандырылған есепке алу процестерін цифрландыруды жалғастыру қажет.

Мұнымен қатар қоғамдық жұмыстарға байланысты жазаны орындауға жариялылық элементтерін беру, оның ішінде сотталғандар үшін арнайы тану киімін киіп жүру міндетін енгізу арқылы беру мәселесін пысықтау талап етіледі. Шетелдік тәжірибе мұндай шараның терең профилактикалық әсері бар екенін дәлелдейді.

ҚАЖ мекемелерінің түрлерін кезең-кезеңімен оңтайландыру мүмкіндігін қарастыру маңызды, өйткені ізгілендіру жағдайында қамаудағылардың құрылымы айтарлықтай өзгерді (бас бостандығынан айыруға сотталғандардың 90%-дан астамы ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін жазасын өтеп жатыр). Түрлерді оңтайландыру сотталғандарды этаппен алып жүру үшін бюджеттен бөлінетін едәуір қаржы қаражатын үнемдеуге, сондай-ақ туыстарының жазасын өтеу орындарына қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын сақтауға мүмкіндік беретін сияқты.

Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды сапалы орындау өзекті болып қала береді. Осыған байланысты пробация қызметінің және оның қызметкерлерінің ұйымдастырушылық-құқықтық мәртебесін арттыру мүмкіндігін түрме қызметінен пробацияның дербестігін қамтамасыз ету және қаржыландырудың жеке нысаналы кіші бағдарламасын бөлу арқылы қарастыру қажет.

Азаматтық қоғам өкілдерін тарта отырып, жеке және икемді дағдыларды дамытуға бағытталған халықаралық озық тәжірибені ескере отырып, пенитенциарлық пробацияны іске асыру, яғни ҚАЖ (пенитенциарлық) мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан адамдарды қайта әлеуметтендіру тәсілдерін қайта қарау талап етіледі, өйткені қазіргі нысандағы пробацияның осы түрі өзінің тиімсіздігін көрсетті.

Пенитенциарлықтан кейінгі пробацияны іске асыру жөніндегі жұмысты сандық көрсеткіштерден сапалық көрсеткіштерге қайта бағдарлау маңызды.

Сотталғандардың жазасын өтеуіне байланысты мәселелерді шешу үшін пробация қызметтері мен ҚАЖ мекемелерінің жергілікті атқарушы органдармен тиімді өзара іс-

қимылы заңнамалық реттеу қажеттігін негіздейді.

Құқық қорғау мен сот жүйелерін және құқық қорғау институттарын дамытудың негізгі бағыттары

Қоғамның, азаматтар мен бизнестің қажеттіліктеріне жауап беретін құқық қорғау жүйесінің сервистік моделін қалыптастыруға бағытталған құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру қажет.

Құқық қорғау органдары мен олардың қызметкерлері қызметінің тиімділігінің өзгермейтін түйінді өлшемшарты халықтың сенім дәрежесі болып табылады. Көрсетілген өлшемшартты тұрақты, үздіксіз арттыру үшін олардың қызметін оның салдарымен күресуден және ведомстволық көрсеткіштерге қол жеткізуден құқық бұзушылықтардың алдын алуға, оның ішінде халықтың сенімі мен құрметіне ие қызметкерлерді мансаптық ілгерілету арқылы ауыстыра отырып, трансформациялауды жалғастыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығы. URL: <http://adilet.zan.kz>

2. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> .

4. Балтабаев К.Ж. Особенности Уголовного кодекса Республики Казахстан // Уголовное право. 2017. № 4. С. 20.

5. Сейтенов Қ.Қ. Қылмыстық-құқықтық саладағы 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат... Право и государство, № 1 (94), 2022 ж.

6. Рахметов С.М. Проблемы отграничения уголовных проступков от административных правонарушений и преступлений // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. 2016. № 4 (45). – С.118-124. 2. Дурманов Н.Д. Понятие преступления. М., 1948. – 242 с.

7. Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А.В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). Алматы: Жеті жарғы, 2001. С. 38.

ӘОЖ 343

Абишева М. Н.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультетінің 2 курс магистранты

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАННЫҢ САҚТАНДЫРУ ҚЫЗМЕТІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Жаңа Қазақстанның сақтандыру қызметін құқықтық реттеу ерекшеліктері жан-жақты талданған. Еліміздегі сақтандыру қызметінің құқықтық тұрғыдан қалыптасуы мен дамуы зерделенген. Сақтандыру қызметі саласындағы жаңа бастамалар, яғни цифрлық технологияны («Еуроқаттама» мобильді қосымшасы) қолданудың жағымды жақтары анықталған. Сондай-ақ, Жаңа Қазақстанда табиғи апаттарды сақтандыру қызметі пайда болуы мүмкін. Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі Дүниежүзілік банкпен

бірге осындай тәуекелдерден қорғау тетігін әзірлеп жатыр. Ол апат кезіндегі облигациялар табиғи және техногендік апат шығындарын жоюға бағытталады. Табиғи апаттан міндетті сақтандыру бағдарламасын Орталық Азияда алғашқылардың бірі болып 2015 жылы Қырғызстан қабылдады. Тәжікстанда табиғи апаттар тәуекелін қаржыландыру стратегиясы бар. Өзбекстан да осыған дайындалып жатыр.

Жаңа Қазақстанның сақтандыру қызметін құқықтық реттеу ерекшеліктеріне байланысты ғалымдардың пікірлері келтірілген.

Кілт сөздер: сақтандыру, сақтандыру қызметі, сақтандыру заңнамасы, сақтандыру түрлері, сақтанушы, сақтандырушы

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НОВОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье подробно проанализированы особенности правового регулирования страховой деятельности нового Казахстана. Изучено правовое становление и развитие страховой деятельности в стране. Выявлены новые инициативы в сфере страховой деятельности, то есть положительные стороны применения цифровых технологий (мобильное приложение («Еурохаттама»). Также в новом Казахстане может появиться служба страхования от стихийных бедствий. Агентство по регулированию и развитию финансового рынка совместно со Всемирным банком разрабатывает механизм защиты от таких рисков. Он направлен на устранение потерь от стихийных бедствий и техногенных бедствий. Программа обязательного страхования от стихийных бедствий была одной из первых в Центральной Азии, которая была принята Кыргызстаном в 2015 году. В Таджикистане существует стратегия финансирования риска стихийных бедствий. Узбекистан тоже готовится к этому.

В связи с особенностями правового регулирования страховой деятельности нового Казахстана приводятся мнения ученых.

Ключевые слова: страхование, страховая деятельность, страховое законодательство, виды страхования, страхователь, страховщик

FEATURES OF THE LEGAL REGULATION OF INSURANCE ACTIVITIES IN NEW KAZAKHSTAN

Abstract. The article analyzes in detail the features of the legal regulation of insurance activities in new Kazakhstan. The legal formation and development of insurance activities in the country have been studied. New initiatives in the field of insurance activity have been identified, that is, the positive aspects of the use of digital technologies (mobile application ("Eurohattama"). A disaster insurance service may also appear in the new Kazakhstan. The Agency for Regulation and Development of the Financial Market, together with the World Bank, is developing a mechanism to protect against such risks. It is aimed at eliminating losses from natural disasters and man-made disasters. The compulsory disaster insurance program was one of the first in Central Asia, which was adopted by Kyrgyzstan in 2015. Tajikistan has a disaster risk financing strategy. Uzbekistan is also preparing for this.

In connection with the peculiarities of the legal regulation of insurance activities in new Kazakhstan, the opinions of scientists are given.

Key words: insurance, insurance activity, insurance legislation, types of insurance, policyholder, insurer

Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі сақтандыру саласындағы қатынастарды реттейтін нормалардың орны бүгінгі күнге дейін ашық және өзекті мәселе болып табылады. Сақтандыру қызметі мен сақтандыру ісі, сақтандыру құқығы саласын дамытуға үлкен үлес қосқан отандық және шетелдік заңгерлерін атап өтетін болсақ: В.Ю.

Абрамов, Х. А. Айзенштейн, О.В. Болтинова, К.А. Граве, Л.А. Лунц, В. И. Серебровский, Б.У. Сман, Л. Р. Сюкияйнен, С. В. Тарадонов, Ю. Фогельсон, А. И. Худяков, М. Я. Шминова және т. б.

Қазақстан Республикасы 1991 жылы егемендігін алған соң, сақтандыру саласына қатысты батыл қадамдар жасала бастады. Осы қадамдарды талдайтын болсақ:

Біріншіден, Қазақстандағы сақтандыру ісін өркениетті арнаға түсіру үшін атсалысқан мемлекеттік сақтандыру қатынастарын нарық талаптарына сай реттеуді көздеп 1992 жылғы 3 шілдеде қабылданған «Қазақстан Республикасындағы сақтандыру туралы» Заңы егемен еліміздің сақтандыру жүйесін реформалаудың, оны шын мәнісінде экономикалық-құқықтық тұрғыдан негіздеп қайта құрудың бастамасы болды.

Екіншіден, «Қазақстан Республикасындағы сақтандыру туралы Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 3 шілдедегі Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 жылғы 8 сәуірдегі Жарлығының шығуына байланысты өзгерістер орын алды. Бұл Жарлықпен шетелдік азаматтар мен заңды тұлғаларға, сондай-ақ өзге ел қатысатын бірлескен кәсіпорындарға Қазақстан аумағында сақтандырушы ретінде қызметті жүзеге асыруға тыйым салатын норма енгізілді. Бұл жаңа енгізілім ұлттық сақтандырушылардың мүдделерін қорғауға бағытталған, олар қаржылық аспектіде де, ұсынылатын сақтандыру қызметтерінің сапасы мен әртүрлілігіне қатысты шетелдік сақтандырушылармен және қайта сақтандырушылармен бәсекелесуге қабілетсіз болған. Бұдан басқа, Қазақстан аумағында тіркелген және жұмыс істейтін шетелдік заңды тұлғалар және шетелдік қатысуы бар заңды тұлғалар сақтандырудың міндетті түрлері бойынша тек отандық сақтандыру ұйымдарында сақтандыру керек екендігі анықталды.

Үшіншіден, Қазақстанда сақтандыру ісі мен сақтандыру нарығын ұйымдастырудың жеке кезеңі Елбасының 1994 жылғы 16 сәуірдегі «Сақтандыру нарығын қалыптастыру және дамыту жөніндегі ұйымдастыру-құқықтық шаралар туралы» Жарлығының шығуымен байланысты. Жарлық нарықтық қағидаттарда құрылған толыққанды ұлттық сақтандыру нарығының қалыптасуы мен дамуы үшін алғышарттарды қалыптастыруға бастау алды.

Төртіншіден, қоғам және сақтандыру өміріндегі жарқын көрініс және оқиға сақтандыру ісіне байланысты түпкілікті өзекті міндеттер мен мақсаттарды, басымды бағыттарды, елеулі мәселелерді ескере, әрі көздей отырып қабылданған Қазақстан Республикасы Президентінің 1995 жылғы 3 қазандағы «Сақтандыру туралы» заң күші бар Жарлығы болып табылады. Жарлық сақтандыру саласындағы шетелдік инвестициялар үшін нарықты ішінара ашу арқылы барлық сақтандырушылар арасында сақтандыру нарығында адал және еркін бәсекелестікті дамыту үшін жағдай жасады. Сақтандыру қызметін реттеу және қадағалау деңгейі осы саладағы халықаралық тәжірибені ескере отырып, неғұрлым жоғары деңгейге көтерілді. Атап айтқанда, «өмірді сақтандыру» және «жалпы сақтандыру» салалары бойынша қызметін жүзеге асыратын сақтандырушыларды осы салалар бойынша сақтандыру қызметін қоса атқаруға тыйым салуды енгізе отырып, бөлу жүргізілді.

Бесіншіден, осы кезеңде қабылданған Қазақстан Республикасы Президентінің «Мемлекеттік басқару органдарын одан әрі оңтайландыру жөніндегі шаралар туралы» 1998 жылғы 30 маусымдағы № 3986 Жарлығы Мемлекеттік сақтандыруды қадағалау органының функциялары мен өкілеттіктерін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне беруге ықпал етті. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне сақтандыруды реттеу бойынша өкілеттіктер беру оған сақтандыру қызметінің ұлттық нарығының толыққанды, тұрақты жұмыс істейтін және сенімге ие қоғамның сенімін қалыптастыру мақсатында елдегі сақтандыру ісін реформалау бойынша міндеттерді практикалық іске асыруды бастауға мүмкіндік берді.

Алтыншыдан, қазіргі кездегі заңдық күші бар «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы қабылданды. «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы Заңы Қазақстан Республикасында сақтандыру нарығын ұйымдастырудың мынадай мәселелерді реттей бастады:

- 1) сақтандыру салалары, сыныптары мен түрлері;
- 2) сақтандыру нарығына кәсіби қатысушылардың құқықтық мәртебесі; сақтандыру делдалдары алғаш рет заң жүзінде айқындалды;
- 3) сақтандыру және қайта сақтандыру ұйымдарын құру, қайта ұйымдастыру және тарату тәртібі;
- 4) сақтандыру және қайта сақтандыру қызметін лицензиялау;
- 5) сақтандыруды қадағалауды реттеу және жүзеге асыру;
- 6) сақтандыру нарығының кәсіби қатысушыларына қатысты қаржылық санкциялар [1].

Жетіншіден, осы сақтандыру кезеңіне, менің ойымша, «Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу, бақылау және қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 4 шілдедегі қабылданған Заңын жатқызуға болады.

Сегізіншіден, қоғам үшін жаңа заң «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 405-V Заңын атауға болады.

Қазақстан Республикасында сақтандыру қызметін құқықтық реттеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сақтандыру саласына мемлекет аса ынта бөліп, оны қолға алып дамыту бүгінгі күннің негізгі сұрақтары болып отыр.

2021 жылғы 15 қазанда Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» № 674 Жарлығы қабылданды. Әлемдік экономиканың да, отандық экономиканың қалыптасып келе жатқан даму үрдістері қаржы заңнамасын дамытудың мынадай бағыттарын басымдықтар ретінде айқындайды:

1) тұтас қаржы жүйесі деңгейінде де, жекелеген қаржы институттары деңгейінде де тұрақтылықты қолдайтын қаржылық қадағалау секторын да реттеудің тиімді режимін енгізу үшін қолайлы құқықтық алаң құру, бұл қаржы жүйесінің орнықтылығын қамтамасыз етуге ықпал ететін болады;

2) көрсетілетін қызметтерді тұтынушылардың құқықтарын қорғау үшін елеулі тәуекелдерге ие банктік емес сектор салаларында реттеуді күшейту есебінен банктік емес секторды және микроқаржыландыруды дамыту мақсатында қаржылық ұйымдардың да, қаржылық көрсетілетін қызметтерді пайдаланушылардың да мүдделерін ескеретін реттеуші орта құру, бұл банктік емес сектор мен микроқаржыландырудың жоспарлы дамуына, сондай-ақ банктік және банктік емес қаржылық көрсетілетін қызметтердің синергиясына ықпал ететін болады;

3) қаржы нарығында қаржылық технологияларды дамыту және инновацияларды енгізу, бұл ойыншылар арасындағы бәсекелестікті дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, ұсынылатын қаржылық қызметтер мен сервистердің сапасын жақсартуға, экономикалық жағынан дамыған қоғамды қалыптастыруға себепші болады [2].

Заң әдебиеттерінде сақтандыру қызметін анықтайтын бірыңғай түсінік жоқ. М. Б. Смирнованың пікірінше, сақтандыру қызметі сақтандыру қорын құруға және оның қаражатын сақтандыру өтемін (сақтандыруды қамтамасыз етуді) төлеу үшін пайдалануға тікелей бағытталған іс-шаралар жиынтығы болып табылады [3, 11 б.]. Л. Н. Клоченко сақтандыру қызметін сақтандыру әдістерін қолдана отырып, заңды тұлғалардың, халықтың және мемлекеттің мүліктік мүдделерін қорғау қызметі ретінде анықтайды [4, 61 б.]. Сақтандыру қызметінің тұжырымдамасын оның субъектілерін анықтау арқылы талдай отырып, А.К. Шихов сақтандыру ұйымының «сақтандыру қызметі» ұғымы сақтандыру шарттарын жасасу және орындау арқылы заңды, жеке тұлғалардың мүліктік мүдделерін мүліктік немесе жеке сақтандыруды жүзеге асырудан гөрі кең ұғым болып табылады деп түсіндіреді [5, 51 б.].

Сонымен қатар, А. Г. Смирных сақтандыру қызметін сақтандыру және қайта сақтандыру саласындағы сақтандыру ісі субъектілерінің қызметі ретінде түсінеді [6, 56 б.].

Өз кезегінде, А. И. Худяков сақтандыру қызметін (сақтандыру ісі) сақтандырушылардың сақтандыруды жүзеге асыру жөніндегі қызметі, сондай-ақ сақтандырушылар мен сақтанушыларға сақтандырумен байланысты қызметтерді көрсету бойынша өзге үшінші тұлғалардың (сақтандыру ұйымдарының штаттық қызметкерлері болып табылмайтын сақтандыру агенттерінің, сақтандыру брокерлерінің, сақтандыру актуарийлерінің және т. б.) қызметі ретінде анықтайды [7, 8 б.].

Сақтандыру қатынастарын реттейтін негізгі құқықтық актілердің бірі Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі (ҚРАК). Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 40-тарауы сақтандыру шартына арналған [8]. Осы тарауында Қазақстан Республикасында сақтандыру шарттарын жасасудың негізгі бастаулары айқындалады, сақтандыру шартының ұғымы, нысанасы мен нысаны, сақтандыру шартының жекелеген талаптары, өзара сақтандыру шарттары, сақтандыру шарты тараптарының құқықтары мен міндеттері және т. б. белгіленген. ҚРАК 805-бабында сақтандыру нысандары белгіленген. Олар:

- 1) міндеттілік дәрежесі бойынша - ерікті және міндетті;
- 2) сақтандыру объектісі бойынша - жеке және мүліктік;
- 3) сақтандыру төлемін жүзеге асыру негіздері бойынша - жинақтаушы және жинақтаушы емес болып табылады [8].

Сақтандыру қызметін ұйымдастыру және мемлекеттік реттеу мен лицензиялауды жүзеге асыру үшін сақтандыру салаларға, сыныптар мен түрлерге бөлінеді. Сақтандыру ұйымының сақтандыру қызметі «өмірді сақтандыру» саласы және «жалпы сақтандыру» саласы бойынша жүзеге асырылады.

«Өмірді сақтандыру» саласы ерікті сақтандыру нысанында өмірді сақтандыру және аннуитеттік сақтандыру сыныптарды қамтиды.

«Жалпы сақтандыру» саласы ерікті сақтандыру нысанында 18 түрлі сыныптарды қамтиды (жазатайым жағдайлардан сақтандыру; ауырған жағдайдан сақтандыру; автомобиль көлігін сақтандыру; темір жол көлігін сақтандыру; әуе көлігін сақтандыру; су көлігін сақтандыру; ғарыш объектілерін сақтандыру; жүктерді сақтандыру және т.б.) [8].

Қазақстан Республикасының сақтандыру қызметі туралы Заңының 42-бабына сәйкес сақтандыру қызметін мемлекеттік реттеу мен қадағалауды Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген өкілеттіктерге сәйкес уәкілетті орган жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі осындай уәкілетті орган болып табылады. Қаржы нарығы мен қаржы ұйымдарын реттеу, бақылау және қадағалау жөніндегі уәкілетті органның (бұдан әрі – уәкілетті орган) және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің (бұдан әрі – Ұлттық Банк) осы Заңға сәйкес қабылданатын нормативтік құқықтық актілері сақтандыру нарығының барлық қатысушылары үшін міндетті болады.

Қазақстан Ұлттық Банкінің органдары Басқарма, Ақша-кредит саясаты комитеті және Директорлар кеңесі болып табылады. Қазақстан Ұлттық Банкінің құрылымына: 1) орталық аппарат (департаменттерден және басқа да бөлімшелерден тұрады); 2) филиалдар; 3) өкілдіктер; 4) ведомстволар; 5) ұйымдар кіреді [9].

«Елімізде жыл басынан Еурохаттама жаңа сақтандыру қызметі іске қосылды. Енді ұсақ жол апаттарын онлайн рәсімдеуге, яғни полиция шақырмай-ақ шешуге болады. Қазір жүргізушілер мұндай жағдайда өзара келісіп, шығынды кінәлі тарап өз қалтасынан төлеп жүр. Жаңа талапқа сай мұндай жағдайда сақтандыру компаниясынан өтемақы алуға болады. Ол үшін ұялы телефоныңызға «Еурохаттама» мобильді қосымшасы болса болғаны. Осы арқылы кез-келген жеке және заңды тұлғалар сақтандыруды онлайн рәсімдейді. Мамандар бұл әдеттегіден тиімді, әрі жылдам екенін айтады.

Айта кетейік, мобильді қосымша арқылы берілетін өтемақы мөлшері шектеулі. Сақтандыру сомасы 100 айлық есептік көрсеткіштен, яғни 369 мың теңгеден аспауы керек. Еурохаттама адамның өмірі мен денсаулығына зиян келмеуі және апат салдарынан тек көлік құралдары ғана зақымданған жағдайда ғана рәсімделеді. Сондай-ақ, екі жүргізушінің де міндетті автосақтандыру полистері болуы шарт. Егер бірінің қосымшасы болмаса немесе интернет ұстамайтын жерде болса, сақтандыру компаниясына хабарласа алады. Бұл бастамы

көлік жүргізушілерінің дені қолдап отыр» [10]. Бұл өз кезегінде еліміз үшін тиімді жаңа бастамаардың бірі.

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасы сақтандыру заңдарының құрамында мына келесідей нормативтік-құқықтық актілер топтастырылған: Қазақстан Республикасы «Сақтандыру қызметі туралы» Заңы, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі (жалпы және ерекше бөлімдер), Қазақстан Республикасы «Қазақстан Республикасы кейбір заң актілеріне сақтандыру ісі және сақтандыру қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулыларымен бекітілген: «Тасымалдаушының жолаушылар алдындағы азаматтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы Ереже», «Судьяларды және олардың мүлкін міндетті мемлекеттік сақтандырудың, оларға медициналық қызмет көрсетеу мен санаторлық - курорттық емдеудің тәртібі мен шарттары туралы Ереже», «Жекеше нотариустардың азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы Ереже», «Автокөлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру туралы Ереже», «Қазақстан Республикасының аумағындағы сақтандыру қызметін лицензиялау туралы Ереже», «Қазақстан Республикасында темір жол көлігімен жолаушыларды және жүктерді тасымалдауды лицензиялау туралы тәртіп», «Ауыл шаруашылығы өндірісін міндетті сақтандыруды жүргізудің тәртібі мен шарттары туралы Ереже» және т.б.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сақтандыру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы. // [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 01.04.2024).
2. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы 2021 жылғы 15 қазандағы Қазақстан Республикасы Президентінің № 674 Жарлығы.// [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 01.04.2024).
3. Смирнова М.Б. Страхование право: учебное пособие. – М., 2007. – 108 с.
4. Клоченко Л.Н. Теория и практика страхования: учебное пособие. – М., 2000. – 271 с.
5. Шихов А.К. Страхование право. – М., 2004. – 304 с.
6. Смирных А.Г. Правовой статус субъектов страхового дела. – М., 2004. – 348 с.
7. Худяков А.И. Теория страхования. – М., 2010. – 326 с.
8. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі.// [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 01.04.2024).
9. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 наурыздағы N 2155 Заңы. // [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 01.04.2024).
10. Елімізде Еурохаттама жаңа сақтандыру қызметі іске қосылды. [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://qazaqstan.tv/news/187235/> (жүгіну уақыты 01.04.2024).

УДК 343.9.02

Акимжанов Т. К.

НИИ права университета «Туран», Алматинская Академия МВД РК имени
М.Есбулатова, г.Алматы, Республика Казахстан
e-mail: akimzhanovtk@mail.ru

О НЕОБХОДИМОСТИ ПОИСКА НОВЫХ ПУТЕЙ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ОРГАНИЗОВАННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация. статья посвящена одному из важных видов преступности – организованной преступности. Автор анализируя состояние научной разработанности, правового регулирования организованной преступности, а также и организационных мер противодействия организованной преступности сформулировал основные направления повышения эффективности борьбы с организованной преступностью. Также автор через призму организованной преступности, ее соотношения с экономической преступностью делает вывод о появлении нового феномена как организованная преступность в сфере экономики в условиях современного Казахстана.

По мнению автора, организованная преступность представляет собой серьезную угрозу национальной безопасности страны, ее экономической безопасности и суверенитету Республики Казахстан.

Автором проанализированы основные направления по совершенствованию противодействия организованной преступности в современных условиях.

Ключевые слова: организованная преступность, личность преступника, организованная преступность в сфере экономики, уголовная политика, противодействие организованной преступности, борьба с организованной преступностью, профилактика организованной преступности.

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛҒАН ҚЫЛМЫСҚЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЖАҢА ЖОЛДАРЫ ІЗДЕУ ҚАЖЕТТІЛІГІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. мақала қылмыстың маңызды түрлерінің бірі – ұйымдасқан қылмысқа арналған. Автор ұйымдасқан қылмыстың ғылыми дамуының, құқықтық реттелуінің жай-күйін, сондай-ақ ұйымдасқан қылмыспен күресудің ұйымдастыру шараларын талдай отырып, ұйымдасқан қылмыспен күрестің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын тұжырымдаған. Сондай-ақ автор ұйымдасқан қылмыс, оның экономикалық қылмыспен байланысы призмасы арқылы қазіргі Қазақстан жағдайында экономикалық салада ұйымдасқан қылмыс ретінде жаңа құбылыс пайда болды деген қорытындыға келеді.

Автордың пікірінше, ұйымдасқан қылмыс елдің ұлттық қауіпсіздігіне, оның экономикалық қауіпсіздігіне және Қазақстан Республикасының егемендігіне үлкен қауіп төндіреді.

Автор қазіргі жағдайда ұйымдасқан қылмыспен күресті жетілдірудің негізгі бағыттарын талдайды.

Кілт сөздер: ұйымдасқан қылмыс, қылмыскер тұлғасы, экономикалық саладағы ұйымдасқан қылмыс, қылмыстық саясат, ұйымдасқан қылмысқа қарсы іс-қимыл, ұйымдасқан қылмыспен күрес, ұйымдасқан қылмыстың алдын алу.

ABOUT THE NECESSITY TO FIND NEW WAYS TO COUNTER ORGANIZED CRIME AT THE CURRENT STAGE

Abstract. the article is devoted to one of the important types of crime – organized crime. The author, analyzing the state of scientific development, legal regulation of organized crime, as

well as organizational measures to combat organized crime, formulated the main directions for increasing the effectiveness of the fight against organized crime. Also, the author, through the prism of organized crime, its relationship with economic crime, concludes that a new phenomenon has emerged as organized crime in the economic sphere in the conditions of modern Kazakhstan.

According to the author, organized crime poses a serious threat to the national security of the country, its economic security and the sovereignty of the Republic of Kazakhstan.

The author analyzes the main directions for improving the fight against organized crime in modern conditions.

Key words: organized crime, personality of the criminal, organized crime in the economic sphere, criminal policy, counteraction to organized crime, fight against organized crime, prevention of organized crime.

Проблема противодействия преступности, тем более ее организованным формам проявления, в настоящее время является весьма актуальной.

В настоящее время в государствах дальнего и ближнего зарубежья сложились определенные системы противодействия преступности, особенно ее организованных форм проявления. Весь мир борется с этим негативным явлением, однако, судя по правоприменительной практике, мнению ведущих ученых, оптимальные пути борьбы с организованной преступностью до сих пор не найдены, их поиски продолжаются.

Неслучайно, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года утвержденной Указом Президента РК № 674 от 15 октября 2021 года было отмечено, что в процессе реализации правоприменительного процесса должны быть пересмотрены формы и методы противодействия преступности, включая и ее организованные формы, скорректировано уголовное и уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан. [1]

Учитывая способность современной организованной преступности, особенно в сфере экономики, проникать во все отрасли жизнедеятельности общества и, особенно, в экономическую сферу, то нетрудно понять, что система противодействия преступности должна носить упреждающий характер, основанный на данных криминологического прогноза, и охватывать весь государственный механизм, точнее проводимая уголовная политика Республики Казахстан.

При поиске новых подходов противодействия организованной преступности следует исходить из следующих основных концептуальных направлений.

Первое. Это состояние научной разработанности проблемы организованной преступности. Поскольку незнание сущности объекта, трудно вести речь о воздействии на него.

Второе. Это правовое регулирование процесса борьбы с организованной преступностью.

Третье. Организационные аспекты проблемы, поскольку отсутствие специального органа для борьбы с ней или его недостаточное правовое или материально-техническое обеспечение, крайне затруднит эффективное воздействие на организованную преступность.

Рассмотрим каждое из выделенных направлений более подробно.

Первое направление - это состояние научной разработанности рассматриваемой проблемы. Исследования теоретических, уголовно-правовых, криминологических и организационных аспектов противодействия организованной преступности у нас в Казахстане, как и в бывшем СССР, ведутся довольно активно. Казахстанскими учеными по данной проблеме опубликованы ряд монографий, учебных пособий, научных статей. Защищены кандидатские и докторские диссертации.

Однако, в настоящее время остается достаточное количество вопросов и нерешенных проблем, связанных с пониманием организованной преступности, так как изучение данного вида преступности затруднено многими обстоятельствами.

Нельзя не вспомнить, что в недалеком прошлом сам факт ее существования в бывшем

СССР отрицался и считалось аполитичным утверждать обратное. В числе первых серьезное аргументированное обоснование реальности организованной преступности представил И.И.Карпец на шестом Международном конгрессе криминологов социалистических стран в Москве в 1987 году[2, с. 57-63]. В дальнейшем исследования были активизированы и стали производиться координировано правоохрнительными органами и их научными учреждениями.

По экспертным оценкам, правоохрнительная система бывшего СССР и законодательство, а тем более наука в области борьбы с организованной преступностью отстали по объективным причинам от зарубежных стран на 20-25 лет.

В условиях распада СССР в республиках СНГ, в том числе и Казахстане, этот разрыв не только не сократился, но и увеличился.

Анализ зарубежной и отечественной литературы советского и постсоветского периодов, данных Интерпола позволяет сделать вывод о том, что организованные преступные структуры формировались годами и существуют во многих странах. Их деятельность подробно описана в научной, художественной литературе и показана во многих кино- и видеофильмах.

Однако, западная наука, несмотря на более длительный период изучения организованной преступности, имеющийся относительный прогресс в изучении данного явления, испытывает, по мнению отдельных ученых, серьезные затруднения в объяснении понятия организованной преступности и ее механизмов функционирования.

Так, американский ученый Джей Альбенезе (Университет штата Вирджиния) считает, что организованная преступность всегда содержала в себе некую тайну, которая заставляла преувеличивать ее значение. Этот образ во многом сформировался благодаря вере в то, что за некоторыми преступлениями стоят какие-то таинственные организации, которые всячески культивировали популярные издания и Голливуд. В наши дни трудно понять, где кончается реальность и начинается литература. Многие не имеют ясного представления о том, что же такое мафия на самом деле, чем она занимается и какое место занимает в мире организованной преступности. На протяжении почти ста лет природа организованной преступности и ее источники оставались неизвестными, что исключало возможность эффективной борьбы с ней[3, с. 320].

Повышение эффективности противодействия организованной преступности затрудняет и то положение, что до настоящего времени нет единства во мнениях ученых в определении организованной преступности. В научной, публицистической и даже детективной литературе дана масса определений этого негативного явления, но унифицированного научного определения организованной преступности нет ни в одной стране.

Рассмотрим наиболее основные подходы к пониманию организованной преступности.

С.В. Дьяков определяет организованную преступность как «деятельность устойчивых преступных сообществ (организаций), отличающихся иерархическим организационным построением, сплоченностью на конкретной преступной платформе (бандитской, антиконституционной, контрабандно-валютной, националистической и т.д.), отработанной системой конспирации и защиты от правоохрнительных органов, коррумпированностью, масштабностью преступной деятельности, включая выход за рубеж и связь с международной мафией»[4, с. 20].

По мнению В.Г. Гриб, под организованной преступностью следует понимать относительно широкое функционирование устойчивых, с иерархической структурой, управляемых организованных преступных групп и преступных сообществ (организаций), занимающихся криминалом как промыслом и связанных, в конечном счете, с системой обращения преступного капитала в сфере экономических и социальных отношений, имеющих в своем составе в отличие от других криминальных формирований круг лиц, не участвующих в конкретных преступлениях, но обеспечивающих результативность противоправной деятельности в целом[5, с.11].

Казахстанский ученый Е.О.Алауханов считает, что организованная преступность – криминальное явление особого рода, обладающее чрезвычайной опасностью, высокой способностью к самодетерминации и целенаправленному изменению социальной среды в своих интересах. Одновременно она сама меняется в соответствии с теми условиями, в которых ей приходится функционировать. Поэтому борьба с данной преступностью должна базироваться на всестороннем анализе ее характеристик в конкретных временно-пространственных условиях.[6, с.11].

Как отмечает российский ученый А.М. Кустов, что, исследуя проблемы организованной преступности, следует, прежде всего, четко различать организованную преступность (как социально-правовое явление) и саму организованную преступную деятельность[7, с. 114].

По мнению российского ученого С.М. Иншакова, организованная преступность – относительно новый для отечественной криминологии объект исследования. Одной формулировкой невозможно определить многочисленные виды организованной преступности, образованные различными факторами, в том числе этническими, экономическими. Однако, в целом это явление можно охарактеризовать как сложные уголовные виды деятельности, осуществляемые в широких масштабах организациями и другими группами, имеющими внутреннюю структуру, которые получают финансовую прибыль и приобретают власть путем создания и эксплуатации рынков незаконных товаров и услуг. [8, с.151]

Другой ученый И.В.Годунов справедливо пишет в предисловии своей работы, что организованная преступность – что это? Знамение века или чума современности?! В современных условиях этот актуальнейший вопрос стоит не только перед всем мировым сообществом и каждым отдельным государством; в той или иной степени он касается каждого человека, каждого члена современного цивилизованного общества.[9, с.4]

Заслуживает внимания позиция известного ученого А.И.Долговой, что организованная преступность – это высшее проявление криминальной упорядоченности. Речь идет об очень сложном явлении, которое в силу его сложности, многозначно трактуется в научной, учебной литературе и нормативных правовых актах. [10, с.326]

Все эти обстоятельства требуют поиска новых подходов в исследовательской работе при изучении организованной преступности, которые дали бы возможность получить истинную картину организованной преступности или хотя бы подступиться к ее разгадке.

Организованная преступность настолько масштабна, многофункциональна и разностороння, что в итоге представляет собой некое аморфное и неосязаемое образование, которому трудно не только противостоять, но трудно даже и исследовать.

При выборе форм и методов противодействия организованной преступности следует учитывать ее характеристики и особенность, которую очень правильно подметила известная российская ученая-криминолог И.Долгова, как стремление опираться на институты государства и общества, использовать их в своих целях[11, с.56].

При этом, по мнению цитируемого автора, криминальная деятельность тесно переплетается с легальным предпринимательством, иной допустимой и даже поощряемой обществом деятельностью, что создает трудности вычленения собственно деятельности этих организаций и реагирования на нее, не вызывая недовольства у части населения. Отмечается также тщательная конспирация, опережение законодателя и умелое использование его просчетов, активное предупреждение нежелательных правовых решений[11, с. 56].

По нашему убеждению, важнейшими обязательными признаками, характеризующими сущность организованной преступности и отличающими ее от других видов преступности, являются:

- общность людей, созданная для извлечения прибыли как законными, так и незаконными способами;
- высокий уровень организации;

- постоянный и временный вид занятий, дающий возможность устанавливать сферы влияния, контроля на определенной территории или отрасли;
- связь с бизнесом или производством.

Указанные признаки внутренне взаимосвязаны и взаимообусловлены. Извлечение прибыли путем систематического совершения преступлений предполагает организованность и монополизацию какой-либо отрасли или сферы приложения преступных интересов.

Проблемным является вопрос о включении в число обязательных признаков такого, как ориентация на постоянное извлечение доходов. По мнению ряда авторов, данный признак является разграничительным для выделения организованной политической, экстремистской преступности. Разумеется, существование политических форм проявления организованной преступности не вызывает сомнений [12, с.41; 13, с.14], однако исключать здесь корыстную мотивацию было бы упрощением проблемы. Реалии свидетельствуют о наличии в конечном счете корыстной мотивации и здесь [14, с.294-342; 15, с.283-330; 16, с.78].

Опираясь на анализ работ известных ученых таких как Ю.М.Антонян, Э.Ф.Побегайло, В.С.Овчинский, В.С.Услинов, С.М.Иншаков, А.И.Долгова и др., выделим признаки, характеризующие организованную преступность. Таковыми являются следующие:

- предумышленное и тщательное планирование преступного поведения со стремлением к минимальному риску для организаторов и исполнителей;
- сплочение лиц, совершающих преступления;
- специализация членов преступного сообщества в целом и по видам преступлений;
- устойчивость, то есть наличие выраженных организационно-управленческих структур, выделение так называемого «высшего эшелона», представители которого выполняют руководящие функции, не имеющие отношения к конкретным преступлениям;
- централизация власти в руках одного или нескольких лиц, проведение в жизнь его (их) интересов;
- единые нормы поведения и ответственности, то есть своеобразная «нормативно-ценностная» система, причем сложившаяся сама, а не навязанная кем-либо;
- ориентация на постоянное получение доходов, их увеличение;
- жесткая внутренняя дисциплина, включающая санкции за нарушение норм преступного сообщества;
- наличие общих денежных фондов, инвестируемых в различные сферы преступной деятельности, используемых для подкупа и материальной поддержки членов сообщества;
- монополизация и расширение сфер преступной и иной асоциальной деятельности; кооперация преступных сообществ в различных отраслях деятельности; внедрение на «черный» рынок товаров и услуг; эксплуатация наркобизнеса, порнобизнеса, игорного бизнеса и т.п.;
- использование легальных путей для «отмывания» преступно добытых средств;
- использование основных социально-экономических институтов;
- определенная внешняя законность деятельности;
- активное распространение преступной идеологии, в том числе и в местах лишения свободы; «вращивание» кадров;
- организация моральной и материальной поддержки членов сообщества, оказавшихся в местах лишения свободы;
- создание мер по организации покровительства;
- отвлечение общества на решение второстепенных (по отношению к организованной преступности) проблем;
- установление и расширение коррумпированных связей с правоохранительными органами и органами власти;
- разведка и контрразведка; противодействие правоохранительной деятельности;
- воздействие на средства массовой информации;
- вооруженность и наличие «силового» аппарата в своей структуре;

- сбор, анализ и использование информации.

Оценивая данные признаки, следует отметить, что они достаточно широко и разнообразно характеризуют феномен организованной преступности.

Как видим, состояние научной разработанности проблемы организованной преступности свидетельствует о многих нерешенных проблемах, а не знание объекта на которое предполагается воздействие, сравнимо с попыткой медицины излечить ту или иную болезнь, диагноз которой окончательно не установлен.

Второе направление - это правовое регулирование процесса борьбы с организованной преступностью.

Рассмотрим уголовно-правовые аспекты регулирования данной проблемы. Так, в Уголовном кодексе Республики Казахстан принятом 3 июля 2014 года и вступившем в силу 1 января 2015 года в статье 3 УК дано в п.п.7) понятие банды «банда - организованная группа, преследующая цель нападения на граждан или организации с применением или угрозой применения оружия либо предметов, используемых в качестве оружия» [17, с.21]; в п.п. 18) дано понятие незаконного военизированного формирования «незаконное военизированное формирование - не предусмотренное законодательством Республики Казахстан формирование (объединение, отряд, дружина или иная группа, состоящая из трех и более человек), имеющее организационную структуру военизированного типа, обладающее единоначалием, боеспособностью, жесткой дисциплиной» [17, с. 23]; в п.п. 23) дано понятие преступного сообщества «преступное сообщество - объединение двух или более преступных организаций, вступивших в сговор для совместного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений, а равно создания условий для самостоятельного совершения одного или нескольких уголовных правонарушений любой из этих преступных организаций»; [17, с. 23] в п.п.24) дано понятие преступной группы «преступная группа - организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда, незаконное военизированное формирование»; [17, с. 23] в п.п.25) дано понятие преступная организация «преступная организация - организованная группа, участники которой распределены по организационно, функционально и (или) территориально обособленным группам (структурным подразделениям)» [17, с. 25]; в п.п. 31) дано понятие террористической группы «террористическая группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких террористических преступлений» [17, с.24]; в п.п. 33) дано понятие транснационального преступного сообщества «транснациональное преступное сообщество - объединение двух или более транснациональных преступных организаций» [17, с.25]; в п.п. 34) дано понятие транснациональной организации «транснациональная преступная организация - преступная организация, преследующая цель совершения одного или нескольких уголовных правонарушений на территории двух или более государств либо одного государства, при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории другого государства, а равно при участии граждан другого государства» [17, с. 25]; в п.п. 35) дано понятие транснациональной организованной группы «транснациональная организованная группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких уголовных правонарушений на территории двух или более государств либо одного государства, при организации совершения деяния или руководстве его исполнением с территории другого государства, а равно при участии граждан другого государства» [17, с. 25]; в п.п. 36) дано понятие организованной группы «организованная группа - устойчивая группа двух или более лиц, заранее объединившихся с целью совершения одного или нескольких уголовных правонарушений» [17, с.25]; в п.п. 40) дано понятие экстремистской группы «экстремистская группа - организованная группа, преследующая цель совершения одного или нескольких экстремистских преступлений» [17, с. 27].

Более того, в п.п.22 ст.3 УК РК дано понятие координации преступных действий

«координация преступных действий - согласование между организованными группами (преступными организациями) в целях совместного совершения преступлений (создание устойчивых связей между руководителями или иными участниками организованных групп (преступных организаций), разработка планов, условий для совершения преступлений, а также раздел сфер преступного влияния, доходов от преступной деятельности)[17, с.23], а в статьях 264 и 265 УК РК предусмотрена уголовная ответственность за их создание, руководство и участие в них.[17, с.152]

Вместе с тем, несмотря на достаточную правовую регламентацию, в правоприменительной практике нередко встречаются ошибки при квалификации деяний, совершенных в составе организованных групп.

Причина неправильной квалификации деяний, совершенных в соучастии, и, особенно в составе организованных преступных групп, вызвана недостаточной научной разработанностью данной проблемы и несовершенством действующего уголовного законодательства, в котором не закреплены признаки всех форм соучастия в уголовном правонарушении.

В УК РК 2014 года предпринята попытка законодательного закрепления отдельных положений и признаков организованной преступности.

Так, в статье 3 УК РК даны понятия банды (п.7), координация преступных действий (п.22), преступное сообщество (п.23), преступная группа (п.23), преступная организация (п.25), организованная группа (п.36).

Также, в УК РК выделены три формы соучастия в уголовном правонарушении:

- первая форма соучастия – простая (статья 31 ч.1 УК РК), то есть совершение уголовного правонарушения группой лиц в составе двух или более лиц без предварительного сговора;

- вторая форма соучастия – сложная (статья 31 ч.2 УК РК), то есть уголовное правонарушение совершается группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном совершении уголовного правонарушения;

- третья форма соучастия – особая, наиболее сложная (статья 31 ч.3 УК РК), то есть совершение уголовного правонарушения, точнее преступления, осуществляется преступной группой, в которую, согласно статье 31 п.3 УК РК объединены следующие формы преступной деятельности: организованная группа, преступная организация, преступное сообщество, транснациональная организованная группа, транснациональная преступная организация, транснациональное преступное сообщество, террористическая группа, экстремистская группа, банда или незаконное военизированное формирование.

Если между первой и второй формами соучастия имеется видимая граница, то при сравнении второй и третьей форм соучастия этого сказать нельзя. Кроме того, трудно доказать признак сплоченности, так как в законе нет четких критериев, в каких случаях группа является сплоченной или менее сплоченной. Например, мог бы присутствовать временной признак образования группы – до 1 года, свыше 2-х лет и т.д. Трудно поддается доказыванию и другой признак организованной группы – цель создания группы – совершение тяжких или особо тяжких преступлений. Если предположить наличие сплоченной группы, но не совершившей тяжких и особо тяжких преступлений, то трудно доказать и это намерение. Тем более, цели создания организованной преступной группы могут быть и не преступными.

Неразработанность в теоретическом плане проблем организованной преступности и отсутствие законодательного закрепления приводили к тому, что в конце 80-х годов органы внутренних дел, стремясь поднять свою роль в борьбе с организованной преступностью, включали обычные групповые преступления в разряд организованных, а преступления, совершаемые организованными группами, по причине недоказанности, переходили в разряд групповых.

На правильную квалификацию организованной преступной деятельности, а значит, и

полноту исследования влияют признаки организованной преступности, которые ей присущи и характеризуют ее повышенную общественную опасность.

Следует особое внимание уделить таким признакам организованной группы как устойчивость и сплоченность, которые нуждаются, по нашему мнению, в правовой регламентации в первую очередь, чтобы было установлено четкое разделение между формами соучастия как совершение уголовного правонарушения по предварительному сговору (статья 31 ч.2 УК РК) и преступной группой (статья 31 ч.3 УК РК).

Отсутствие законодательного закрепления признаков «устойчивость» и «сплоченность» приводит нередко не только к субъективности и свободному толкованию данных понятий, но и не выполнению предписания Нормативного Постановления Верховного Суда РК от 21 июня 2001 года №2, а также значительно затрудняет квалификацию совершенного преступления и, соответственно, необоснованному назначению уголовного наказания.

В русском языке «устойчивость» означает неподверженность колебаниям, постоянство, стойкость, твердость [19, с.730].

Авторы учебника по Уголовному праву Казахстана (Общая часть) под устойчивостью как признаком третьей формы соучастия (совершение преступления преступной группой) понимают нахождение в группе не случайных людей, а тех, кто намерен совместно с другими совершить одно или несколько преступлений, каждому из них участники этой группы доверяют, состав группы стабилен, имеется лидер, которому подчиняются участники группы [18, с. 125].

На практике нередко, по причине отсутствия правовой регламентации, допускается неправильное толкование понятий «сплоченности» и «устойчивости».

«Сплоченный» в русском языке означает дружный, единомышленный, организованный [19, с. 657], и свидетельствует о более тесной форме общения людей.

Так, по мнению авторского коллектива Комментария к Уголовному кодексу Республики Казахстан, сплоченность обеспечивается наличием налаженной цепи иерархической связи между структурными преступными подразделениями, тщательной конспирацией, скрупулезным планированием преступлений, наличием коррупционных связей, системы защиты и охраны и т.д. [20, с.93]

Авторы учебника по Уголовному праву Казахстана (Общая часть) считают, что сплоченность группы означает не только стабильность ее состава, наличие руководителя (руководителей), которому подчиняются все другие соучастники, но и взаимную поддержку друг друга, взаимозаменяемость, взаимовыручку. Сплоченность означает высокую степень организованности, соблюдения правил поведения, установленных в преступной организации [18, с.126].

Более того, по мнению казахстанских ученых, создание организованной преступной группы предполагает поиск и вербовку членов этой группы, которая отличается устойчивостью связей между участниками этой группы, разработку планов преступной деятельности. Организованная группа создается для совершения одного или нескольких уголовных правонарушений. Общественно опасные действия по созданию группы предполагают определение задач, конкретизацию целей этого преступного формирования, обеспечения оружием, боеприпасами и другими необходимыми орудиями и средствами совершения уголовных правонарушений. [21, с.34-35]

Достаточно подробное описание отличия группы лиц по предварительному сговору от организованной группы как одному из видов преступной группы сделано доктором юридических наук, профессором И.Ш. Борчашвили в Комментарий к Общей части УК РК:

«1) Группа лиц по предварительному сговору отличается от организованных форм уголовно-противоправной деятельности меньшей степенью организованности и сплоченности.

2) Организованная группа – устойчивая группа двух или более лиц, заранее объединившихся с целью совершения одного или нескольких уголовных правонарушений (п.36 статья 3 УК РК). В законодательном определении организованной группы выделены

три признака:

- численный состав группы не менее двух лиц (т.е. двух или более);
- устойчивость состава данной группы;
- предварительное и целенаправленное объединение (создание) данной группы для совершения одного или нескольких уголовных правонарушений.

3) Об организованности и устойчивости организованной группы могут свидетельствовать, в частности, такие признаки, как стабильность ее состава и организационных структур, сплоченность ее членов, подчинение групповой дисциплине и указаниям организатора и руководителя, постоянство форм и методов уголовно-противоправной деятельности, планирование и тщательная подготовка преступления, распределение ролей между соучастниками, разработка преступного плана, обеспечение заранее мер по сокрытию преступления и сбыта имущества, добытого в результате уголовно-противоправной деятельности, длительность существования такого формирования и т.д.

4) В случае, если организованная группа создана для совершения одного преступления (как правило, тяжкого или особо тяжкого), признак устойчивости ее участников устанавливается сложнее. На устойчивость состава группы в данном случае указывает факт распределения ролей между участниками, наличие связи и взаимодействия между участниками на стадии приготовления к преступлению».[22, с.214-216]

Далее И.Ш.Борчашвили в своем новом комментарии к УК РК 2021 года более детально акцентирует рассмотрение данного вопроса, отмечая, что в Уголовном кодексе 2014 года кардинально пересмотрен подход к определению так называемых организованных (сложных) форм соучастия. Точнее, существенно изменилась форма их определения, а содержательная сторона (сущность) претерпела незначительные корректировки. Если по ранее действовавшему законодательству организованных (сложных) форм соучастия было четыре (организованная группа, преступное сообщество (преступная организация), транснациональная организованная группа, транснациональное преступное сообщество (транснациональная преступная организация), то по УК РК 2014 года организованная (сложная) форма соучастия одна -это преступная группа. При этом ранее известные уголовному законодательству организованные (сложные) формы соучастия, перечисленные выше, вошли в качестве отдельных видов в структуру общей единой формы соучастия под названием «преступная группа». Необходимо отметить и то, что некоторые из видов преступной группы (ранее самостоятельных форм соучастия) претерпел определенные изменения (например, понятия преступного сообщества и преступной организации). В качестве самостоятельных видов преступной группы выделены банда, террористическая группа, экстремистская группа, незаконное военизированное формирование (ранее данные понятия охватывались такими формами соучастия, как организованная группа и преступное сообщество (преступная организация)[23, с.355-356].

По мнению ученых Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова, признаками собственно только сплоченности являются: «круговая порука», выражающаяся в совместном совершении участниками группы преступления ранее, отбывании участниками прежде наказания в одном и том же месте лишения свободы, взаимной осведомленности участников о компрометирующих друг друга материалах; использование для поддержания дисциплины в группе насилия, угроз, жесткости и т.п.; конспирация, заключающаяся в использовании условных наименований и сигналов, уголовного жаргона, шифров, паролей; общая касса («общак»), представляющая собой находящиеся в распоряжении группы денежные средства и иные ценности, добытые в результате преступной и иной незаконной деятельности, и т.д.; наличие специальных технических средств, т.е. различных подслушивающих и антиподслушивающих устройств, охранной сигнализации транспорта и т.д., которыми оснащены организованные группы[24, с.14].

Как видим приведенные позиции ученых свидетельствуют о значительном прогрессе в вопросах правового регулирования проблем организованной преступности, но как показывает правоприменительная практика данное направление должно и дальше

совершенствоваться.

Особо сложным вопросом правового регулирования является соотношение таких форм соучастия как группа по предварительному сговору и преступная группа. Как видим, указанные выше признаки вполне достаточны для отличия второй сложной формы соучастия (по предварительному сговору) от третьей особой, наиболее сложной формы соучастия (преступная группа), к которой следствием и судом без достаточных аргументов и оснований нередко относят вторую форму соучастия и наоборот третью особую форму соучастия переводят во вторую форму.

Хотя на этот счет имеется прямое указание Верховного Суда Республики Казахстан, содержащееся в Нормативном постановлении от 21 июня 2001 года №2 «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии».

Так, в п.11 указанного Нормативного постановления Верховного Суда РК указано, что факт совершения группой лиц по предварительному сговору ряда преступлений в течение определенного времени путем согласованных действий, постоянных форм и методов преступной деятельности не является основанием для признания наличия преступной группы.[25, с.86]

Далее, в п.11 данного Нормативного постановления указаны четкие отличия между преступной группой и группы лиц по предварительному сговору: преступная группа отличается от группы по предварительному сговору более высокой организованностью и устойчивостью. Ее признаками, в частности, могут являться:

- наличие руководителя (руководителей) и подчиненность ему других членов;
- осознание другими участниками своего членства в ней;
- наличие определенной иерархии;
- наличие общих материальных финансовых средств;
- соблюдение установленных в преступной группе правил (дисциплины) и т.п. [25, с.86-87]

Более того, в п.11 Нормативного постановления Верховного Суда РК дано достаточно жесткое предписание судам, что признаки преступной группы, в соответствии с требованиями статьи 113 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, подлежат доказыванию наряду с другими признаками состава преступления. [25, с.87]

А, как известно, отсутствия хотя бы даже одного элемента состава преступления говорит об отсутствии самого преступления. Поэтому отсутствие указанных признаков преступной группы, перечисленных в цитируемом Нормативном постановлении Верховного Суда РК, свидетельствует об отсутствии данной формы соучастия.

Как представляется, неконкретность в уголовном законодательстве определений таких признаков организованной преступной группы, как устойчивость, сплоченность, количественный признак и другие, которые ранее не раз предлагались автором статьи в своих научных работах (опубликовано по проблемам организованной преступности свыше 100 научных статей, учебных пособий, монографий) закрепить законодательно, чтобы исключить вольное толкование понятия этой наиболее сложной, особой формы соучастия в уголовном правонарушении – организованной преступной группы и исключения судебных ошибок при квалификации деяний, совершенных в составе группы по предварительному сговору и в составе преступной группы.

Третье направление - организационные аспекты проблемы противодействия организованной преступности.

Следует отметить, что в Казахстане накоплен определенный опыт борьбы с организованной преступностью, созданы и успешно функционируют специальные органы, призванные бороться с организованной преступностью, приняты и реализуются законодательные нормативные акты по данной проблеме и многое другое.

Однако, как показывает практика, трудностей в данном вопросе предостаточно.

Учитывая социально-экономические аспекты и характеристики организованной

преступности, главным, на наш взгляд, направлением борьбы с ней является, в первую очередь, комплексная профилактика, причем на различных уровнях (общесоциальном, специально-криминологическом, индивидуальном).

Как известно, в Казахстане со стороны государства принимаются активные меры по созданию благоприятных условий для противодействия организованной преступности, но, к сожалению, самой борьбы, судя по результатам правоприменительной практики, не происходит.

Эффективность [26, с.8-37] профилактического воздействия на организованную преступность зависит от многих условий.

К ним можно отнести следующие:

- достоверность и полнота оценочных категорий (количественные и качественные показатели преступности);
- целостное представление об объектах профилактического воздействия, т.е. организованной преступностью;
- наличие необходимых сил и средств для профилактического воздействия;
- научная обоснованность и выполнимость планируемых мероприятий.

Оценка эффективности профилактической деятельности организованной преступности позволяет не только проникнуть в «технологии» управления объектом профилактического воздействия, а выявить дополнительные особенности организованной преступности, но и оптимально определить и установить стоимость общих затрат на профилактическую работу.

Вместе с тем эффективность профилактики организованной преступности на всех ее уровнях оценить крайне затруднительно, так как необходимы критерии оценки. Это можно сделать лишь на ее среднем и низшем уровнях.

Учитывая транснациональный [27, с. 95; 28, с.68-76] характер современной организованной преступности, следует принимать во внимание, что и планируемые профилактические мероприятия должны также носить характер международного сотрудничества.

И это не случайно. Организованная преступность своим транснациональным характером подталкивает субъектов организованной преступности к международному сотрудничеству. Поэтому противостоять международной преступности можно лишь в условиях тесной координации правоохранительных органов различных стран [29, с.17-25]. Данный союз уже сам по себе является весьма эффективным профилактическим средством в отношении организованной преступности.

Как показывает практика, взаимодействие с правоохранительными органами зарубежных стран происходит в виде рабочих встреч, конференций и консультаций, в форме систематического обмена служебной информацией, проведении совместных широкомасштабных мероприятий и операций, работы в пограничных пунктах перехода на железных дорогах, воздушном и железнодорожном транспорте.

В настоящее время, несмотря на различия в подходах к определению преступной деятельности и борьбе с ней, государства стали уделять большое внимание вопросам международного сотрудничества в этой области.

Зарубежные эксперты считают, что воздействие на организованную преступность, учитывая ее латентность, осуществляется в основном опосредованно. Практически борьба ведется вслепую.

Известный российский ученый Г.М.Миньковский пишет, что предупреждение организованной преступности (преступлений), как направление профилактической деятельности предполагает:

- четкую концептуальную и понятийную характеристику этой преступности и борьбы с ней в современный период;
- достаточную правовую базу; специализацию кадров, ведущих борьбу с этой преступностью, и их подготовку;

- достаточное ресурсное обеспечение, современную информационную базу;
- комплексное программирование, знание реального состояния и тенденций организованной преступности, обоснованные прогнозные оценки[30, с.268].

В связи с особенностями организованной преступности в сфере экономики адаптироваться к различным условиям, поскольку она чутко реагирует на все угрозы своему существованию, проистекающие из усилий государства взять ее под контроль, ужесточение принимаемых мер не должно сводиться к механическому привлечению к уголовной ответственности за совершение определенных преступлений. Принятие лишь одних запретительных мер может привести к перегруппировке в криминальной деятельности: появлению новых каналов отмывания доходов, усилению конспирации, появлению специальных структур собственной безопасности, поиску новых контактов в коридорах власти и т.д. Закон о профилактике и противодействии организованной преступности должен быть нацелен на создание условий по:

- повышению роли государства и его соответствующих инстанций по преодолению влияния организованной преступности в сфере экономической деятельности на процессы законотворчества;

- повышению требований к принимаемым законодательным актам и ответственности к их разработчикам;

- обеспечению поиска нетрадиционных форм и методов противодействия организованной преступности, учета положительного отечественного и зарубежного опыта решения этих проблем;

- созданию сбалансированной системы противодействия легализации доходов, полученных преступным путем.

- кадровому обеспечению подразделений, ведущих борьбу с организованной преступностью.

В Казахстане в последнее время имеет место рост организованной преступности в сфере экономики по причине издержек и упущений в данной сфере на государственном уровне. Так, несмотря на достигнутые успехи в экономическом развитии за годы суверенного развития, современной казахстанской экономике, которая по многим объективным и субъективным причинам присущи несовершенство социально-экономических отношений, сложность формирующихся рыночных отношений, слабая упорядоченность и бессистемность правовых норм, регулирующих отношения в экономической сфере, а также плохое кадровое обеспечение и их высокая коррумпированность.

Указанные обстоятельства придавали современной казахстанской экономике своеобразную виктимность, высокую степень ее криминологической уязвимости для недобросовестных участников экономических отношений, разного рода мошенников и преступных контингентов, представляющих организованную преступность.

Что и способствовало активизации организованной преступности в Республике Казахстан в сфере экономики борьба с которой приняла в настоящее время комплексный и государственный характер.

Так, в настоящее время благодаря проводимой правовой политике Президентом РК К-Ж.К.Токаевым, были установлены и приданы гласности вопиющие факты о допущенных нарушениях в сфере хозяйствования и экономического развития. В результате чего экономике страны был нанесен серьезный ущерб со стороны «недобросовестных» участников экономического процесса.

26 ноября 2022 года был подписан Указ Президента РК К-Ж.К.Токаева, № 3 «О мерах по возврату государству незаконно выведенных активов», созданы специальный комитет при Генеральной прокуратуре, а также специальная комиссия во главе с премьер-министром. В состав комиссии вошли ряд руководителей, в том числе правоохранительных органов, а также депутаты Парламента и видные общественные деятели. Состав комиссии не засекречен, он опубликован.

В результате реализации данного Указа Президента РК только в течение 2023 года по информации Генпрокуратуры, уже возвращено активов на общую сумму 945 млрд тенге, в том числе порядка 600 млн долларов – из-за рубежа, и эта работа продолжается в настоящее время.

Кроме этого по информации Генеральной прокуратуры РК по итогам 2023 года государству возмещено 39,6 млрд тенге, возвращено имущество на сумму 69,7 млрд тенге. В судах защищены интересы бюджета на 24,4 млрд тенге. По материалам прокурорских проверок начато 256 досудебных расследований, в суд направлено 111 уголовных дел, осуждено 137 лиц.

Кроме этого, по данным Генеральной прокуратуры по итогам 2023 года в Казахстане зарегистрировано порядка 1 500 коррупционных преступлений, изобличено более 1 100 лиц, из которых 158 руководители различных уровней, сообщает пресс-служба Агентства РК по противодействию коррупции.

По данным Агентства по противодействию коррупции Республики Казахстан, в суд направлено более 1 тыс. дел, по которым возмещено 282 млрд тенге ущерба.

С 2022 года обеспечен возврат в бюджет и субъектам квази государственного сектора имущественных активов и денежных средств на сумму порядка 857 млрд тенге. Из них 159,8 млрд тенге в виде денежных средств из иностранных юрисдикций. Данная сумма поступила в бюджет государства. Так, 36,8 млрд тенге возвращено из Австрии, 116,7 млрд тенге из Лихтенштейна, из Объединенных Арабских Эмиратов – 6,3 млрд тенге, из Турции – 253 млн тенге.

Работа по возврату незаконно приобретенных активов в Республике Казахстан продолжается. Антикоррупционной службой особое внимание уделяется коррупционным преступлениям, зарегистрированным в местных исполнительных органах.

Всего с начала года в регионах изобличено 215 должностных лиц акиматов, из которых 137 - из руководящего звена.

Наибольшее число изобличенных госслужащих в коррупции приходятся на города: Алматы, Шымкент, Алматинскую, Восточно-Казахстанскую, Туркестанскую, Акмолинскую области, области Абай и Жетісу.

Приоритетным направлением в деятельности Агентства является превентивная работа. За отчетный период проведено около 180 анализов коррупционных рисков и мониторингов в различных отраслях. Внесено свыше 1 500 рекомендаций по их устранению.

По данным ведомства, в ходе мониторинга портала государственных закупок Агентством по противодействию коррупции РК предотвращено нерациональное расходование свыше 38 млрд тенге. В рамках реализации Карты коррупционных рисков в областях страны установлены 156 социальных объектов с общим бюджетом 2,44 трлн тенге. В целях недопущения хищений за ними ведется мониторинг хода строительства. [31]

Как видим, в Казахстане имел место, благодаря перечисленным выше условиям, «расцвет» организованной преступности в сфере экономики.

Не случайно, по мнению ряда авторов экономическая преступность является фундаментом для организованной преступности, так как главная задача организованной преступности в сфере экономики- это извлечение прибыли и сверх прибыли, нанося своими действиями значительный ущерб казахстанской экономике.

Данный аспект соотношения организованной и экономической преступности подробно раскрыт ведущим казахстанским криминологом И.И.Роговым в статье «Экономическая преступность как фундамент организованной преступности и коррупции».[32, с.33-36]

Так, И.И.Рогов писал, что организованная преступность в странах СНГ возможна в первую очередь в сфере экономики как результат ее разбалансированности.[32, с. 33]

Интересная позиция в данном вопросе имеется у известного российского криминолога Г.Ф.Хохрякова. Он отмечал, что организованная преступность – это способ монополизации рынка. Именно поэтому она обеспечивает сверхприбыли.[33, с.358] Далее, развивая свою

мысль, Г.Ф.Хохряков указывал, что организованная преступность была не только способом монополизации теневого рынка; она стала смычком между теневой экономикой и общеуголовной преступностью. [33, с. 361]

Об повышенной общественной опасности организованной преступности в сфере экономики указывалось ранее в своих трудах автором статьи. [34, с.231; 35, с.53]

Важным условием для более эффективного противодействия организованной преступности в Казахстане является создание самостоятельного органа обеспечивающего данный процесс.

На необходимость создания данного органа в виде специальной комиссии в составе Совета безопасности при Президенте Республики Казахстан указывал еще в 1996 году профессор И.И.Рогов на международной научно-практической конференции, посвященной вопросам борьбы с организованной преступностью и коррупцией. [32, с. 33-36]

История службы по борьбе с организованной преступностью начинается с создания отдела по борьбе с организованной преступностью в 1988 году в составе Управления уголовного розыска МВД Казахской ССР. Создание указанного подразделения было связано с противостоянием получившему широкое распространение в то время вымогательству (рэкету), как правило, в отношении представителей коммерции.

Неслучайно в 1990 году в составе Управления уголовного розыска МВД Казахской ССР, как и во всех бывших союзных республиках, отдел по борьбе с организованной преступностью был переименован в шестой отдел, в составе которого в МВД КазССР были созданы три отделения.

Затем, согласно Указу Президента РК от 17 марта 1992 года, межрегиональное управление по борьбе с организованной преступностью преобразовано в Главное управление по борьбе с организованной преступностью и коррупцией со штатной численностью 115 единиц и большими полномочиями, с возложением на него задач по выявлению, пресечению и расследованию деятельности организованных преступных сообществ.

В первые годы функционирования данного подразделения были достигнуты определенные результаты в оперативно-служебной деятельности. Итоги полугодовой работы вновь созданного Главного управления были доведены до сведения общественности на страницах газеты «Казахстанская правда» его первым начальником полковником милиции А.М.Бейсеновым (в последствии ставшим заместителем министра внутренних дел РК, затем начальником Академии МВД РК, генерал-майором милиции, кандидатом юридических наук) в статье «Наступление на организованную преступность» [36].

В 1995-1996 годах Главное управление по борьбе с организованной преступностью успешно функционировало в составе Государственного следственного комитета РК и называлось Департаментом специальных расследований. Штат указанного департамента составлял 80 человек.

А затем результаты оперативной активности данного подразделения, судя даже по его статусу и штатной численности, функционировал в виде Центра, Департамента, Управления в структуре МВД РК, постепенно пошел на спад.

В настоящее время МВД РК вновь стало обеспечивать противодействие организованной преступности, так как в структуре МВД РК стал функционировать Департамент по противодействию организованной преступности, созданный в рамках реализации указания Президента РК К-Ж.К.Токаева в июне 2022 года МВД РК, который, несмотря на непродолжительное время, судя по размещенной в средствах массовой информации МВД РК, уже добился значительных результатов в своей работе.

Вместе с тем, как нам представляется, для эффективной борьбы с организованной преступностью, учитывая ее повышенную общественную опасность, природу происхождения и механизм функционирования, нужен самостоятельный орган в виде Агентства РК, подчиненный Главе государства, наделенный полномочиями и обеспеченный в материально-техническом плане, а также научный центр при нем по изучению актуальных проблем организованной преступности в Республике Казахстан и разработке мер по

противодействию данному виду преступности.

Список использованной литературы:

1. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674
2. Карпец И.И. Наши проблемы // Социалистическая законность. – 1987. - № 8. - С.57-63.
3. Криминология / Под ред. Дж.Ф.Шелли / Пер. с англ. - СПб: Питер, 2003. - С.320.
4. Организованная преступность–2 // Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. - М.: Криминологическая Ассоциация, 1993. – 328 с.
5. Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов. Серия: Высшее образование / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА–М, 2001. – 94 с.
6. Алауханов Е.О. Организованная преступность в Республике Казахстан: социальные и процессуально-правовые аспекты. Учебное пособие.- Алматы: Издательство «RPRESS», 2012.-152 с.
7. Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией: Курс лекций / Под ред. А. М. Кустова, Б. М. Нургалиева. – Караганда: Кар ЮИ МВД РК, 1999. - 216 с.
8. Криминология: Учебное пособие для студентов вузов / А.В.Боков, С.А.Солодовников, Е.А. Антонян и др. / Под ред. проф. С.М.Иншакова. – М.,2005.
9. Годунов И.В. Организованная преступность от рассвета до заката: Учебное пособие для вузов. М.: Академический проект, 2008.- 344 с.
10. Долгова А.И. Криминология /А.И.Долгова.-3-изд., перераб. И доп. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
11. Долгова А. И. Криминология. - М, 1997.
12. Побегайло Э.Ф. Организованная преступность и совершенствование уголовно-правовой борьбы с нею // Укрепление законности и борьба с преступностью в условиях формирования правового государства. - М., 1990.
13. Устинов В.С. Понятие и криминологическая характеристика организованной преступности: Лекция. - Н.Новгород, 1993. – 85 с.
14. Иншаков С.М. Зарубежная криминология. - М., 1997. – 383 с.
15. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М., 1999. - С.283-330;
16. Топильская Е.В. Организованная преступность. – СПб, 1999.- 233 с.
17. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2024.- 276 с.
18. Уголовное право Казахстана (Общая часть). Учебник для вузов / Под ред.Рогова И.И., Рахметова С.М. - Алматы, 1998.
19. Ожегов С.И. Словарь русского языка. - М., 1986. – 796 с.
20. Комментарий к Уголовному кодексу РК / Отв.ред. Борчашвили И.Ш.; Рахимжанова Т.К. - Караганда, 1999. – 960 с.
21. Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2т. (главы 11-18). Учебник для вузов /Отв. Ред. И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев, А.И.Коробеев.- Алматы: Жеті Жарғы, 2017. – 540 с.
22. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1)/Под общ. Ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции 1 класса Даулбаева А.К.- Алматы: Жеті жарғы, 2015 . – 504 с.
23. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть. Том 1.- Алматы: Жеті Жарғы, 2021. - 836 с.

24. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за организацию преступного сообщества // Законность. – 1997. - № 2. - С.14.
25. Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан.- Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2021.- 860 с.
26. Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. – Львов: Вища школа, 1980. – 212 с.
27. Овчинский В.С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. - М., 2001.
28. Лопатин В.Н. Проблемы реализации в России и СНГ Палермской конвенции ООН (2000) против транснациональной организованной преступности. // Государство и право. - М.: 2002. - №6. - С.68-76.
29. Яблоков Н.П. «Транснациональная организованная преступность и некоторые формы международного сотрудничества в борьбе с ней. / Вестник Московского университета. Сер.11. Право, 2001, № 4, С.17-25.
30. Криминология: Учебник / Под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. Г.М. Миньковского. – М.: Издательство БЕК, 1998. - 566с.
31. <https://kapital.kz/gosudarstvo/120553/iz-kakikh-stran-v-kazakhstan-vozvrashcheny-naibol-shiye-summy-nezakonno-vyvedennykh-sredstv.html>
32. Борьба с организованной преступностью и коррупцией: Материалы междунар. конференции. - Алматы, 1996.-347 с.
33. Хохряков Г.Ф. Криминология: Учебник / Под ред. Кудрявцева В.Н. – М., 1999. – 511 с.
34. Акимжанов Т.К. Основы противодействия организованной преступности на современном этапе (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Монография.- Алматы, Университет «Туран», 2018. - 304 с.
35. Акимжанов Т.К., Торгаутова Б.А., Цой А.Н. Экономическая безопасность в Казахстане.(Криминологические и уголовно-правовые аспекты): 2-е издание, дополненное и переработанное: Монография.-Алматы: НИИ права, Университет «Туран», ИЦ ОФППИ «Интерлигал», 2017. - 196 с.
- Хохряков
36. Бейсенов А.М. Наступление на организованную преступность. // Казахстанская правда. - 1992. - 10 октября.

ӘОЖ 341.339

Асанов Д. Д., Ильясова Б. Қ.*

Қонаев Университеті, Алматы қ.Қазақстан Республикасы,

*e-mail: baxonyu_2775@mail.ru

ҮКІМЕТТІК САТЫП АЛУДЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ

Андатпа. Автор мемлекеттің негізгі функцияларының бірі халықты әлеуметтік маңызы бар тауарлармен, жұмыстармен және қызметтермен қамтамасыз ету екенін көрсетеді. Бұл процесс үкіметтік сатып алу арқылы жүзеге асырылады, оның басты міндеті мемлекет мұқтажы үшін тауарларды, жұмыстар мен қызметтерді сатып алу болып табылады. Автор, мақалада келтірілген анықтамаларды талдай отырып, ДСҰ келісімі тек тауарлар мен қызметтерді сатып алуды реттейтінін, ал ЮНСИТРАЛ мен ҚР заңнамасы шеңберінде жұмыстарды сатып алу да реттелетінін атап өтті. Бұл ДСҰ-ның тарифтер мен сауда жөніндегі Бас келісім (ГАТТ), қызметтер саудасы жөніндегі Бас келісім-ГАТС және т. б. сияқты ұйымның келісімдеріне негізделген халықаралық сауда жүйесінің стандарттарын белгілейтіндігіне байланысты. мемлекеттік департаменттер, мекемелер, органдар немесе

басқа ұйымдар, олардың сатып алумен айналысатын кез келген бөлімшелері. Сондай-ақ үлгілік Заңда мемлекеттік сатып алу туралы өз заңнамасының негізі ретінде жария сатып алу туралы ЮНСИТРАЛ үлгілік Заңын алатын мемлекет сатып алушы ұйымдардың тізбесіне қатысты ерекшеліктер белгілеу құқығы берілетінін атап өткен.

Кілт сөздер: үкіметтік сатып алу, тарифтер мен сауда жөніндегі бас келісім, ДСҰ, ЮНСИТРАЛ.

ПОНЯТИЕ И ПРИНЦИПЫ ПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ЗАКУПОК

Аннотация. Автор указывает, что одной из основных функций государства является обеспечение населения социально значимыми товарами, работами и услугами. Этот процесс осуществляется через правительственные закупки, главной задачей которых является закупка товаров, работ и услуг для государственных нужд. Автор, анализируя приведенные в статье определения, отметил, что соглашение ВТО регулирует только закупки товаров и услуг, в то время как в рамках ЮНСИТРАЛА и законодательства РК также регулируются закупки работ. Это связано с тем, что ВТО устанавливает стандарты международной торговой системы, основанные на соглашениях такой организации, как Генеральное соглашение по тарифам и торговле (ГАТТ), Генеральное соглашение по торговле услугами-ГАТС и др. государственные департаменты, учреждения, органы или другие организации, любые их подразделения, занимающиеся закупками. Также в типовом законе отмечается, что в качестве основы своего законодательства о государственных закупках государство, получающее типовой закон ЮНСИТРАЛ О публичных закупках, имеет право устанавливать исключения в отношении перечня закупающих организаций.

Ключевые слова: правительственные закупки, генеральное соглашение по тарифам и торговле, ВТО, ЮНСИТРАЛ.

THE CONCEPT AND PRINCIPLES OF PUBLIC PROCUREMENT

Annotation. The author points out that one of the main functions of the state is to provide the population with socially significant goods, works and services. This process is carried out through government procurement, the main task of which is the purchase of goods, works and services for public needs. The author, analyzing the definitions given in the article, noted that the WTO agreement regulates only the procurement of goods and services, while the procurement of works is also regulated within the framework of UNCITRAL and the legislation of the Republic of Kazakhstan. This is due to the fact that the WTO sets standards for the international trading system based on agreements of such an organization as the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), the General Agreement on Trade in Services-GATS, etc. government departments, agencies, bodies or other organizations, any of their departments involved in procurement. The Model Law also notes that, as the basis of its public procurement legislation, a State receiving the UNCITRAL Model Law on Public Procurement has the right to establish exceptions to the list of procuring entities.

Key words: government procurement, General Agreement on tariffs and trade, WTO, UNCITRAL.

Мемлекеттік сатып алу жүйесі әр мемлекеттің экономикасына үлкен әсер етеді, өйткені мұндай сатып алуға бөлінген қаржы ресурстары мемлекеттік бюджеттің көп бөлігін алады. Н.Г. Шомина "сатып алуды ұйымдастыру және басқару шикізаттың, материалдардың немесе тауарлардың сапасы мен саны бойынша қажетті өнім алуға, жұмыстарды орындауға және сенімді жеткізушіден, тамаша сервиспен және, әрине, тиімді бағамен жоғары сапалы қызметтер көрсетуге бағытталған" деп атап өтті [1, 30 б.].

Айта кететін мәселе, "үкіметтік сатып алу", "мемлекеттік сатып алу", "жария сатып алу" ұғымдары ұқсас, сондықтан жұмыста бұл ұғымдар бірдей мағынада қолданылады.

Халықаралық құжаттар мен ұлттық заңнамаларда бұл терминдер бірдей мағынада қолданылады және мемлекеттік бюджет есебінен мемлекет қажеттіліктері үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алуды білдіреді. Мысалы, ДСҰ-ның Үкіметтік сатып алу туралы келісімінде (WTO Agreement on government procurement) "government procurement" ұғымы бар, ол орыс тіліне аударғанда "үкіметтік сатып алу" дегенді білдіреді. Үлгілік заң ЮНСИТРАЛ (UNCITRAL Model law on public procurement) "жария сатып алуды" жүзеге асыруды регламенттейді, ал Қазақстан Республикасының заңнамасында "Мемлекеттік сатып алу" термині қолданылады.

ДСҰ-ның Үкіметтік сатып алу туралы келісіміне сәйкес Үкіметтік сатып алу ұғымын "Мемлекеттік мекемелердің өзіне тән ресурстарды пайдалана отырып, өз функцияларын іске асыру мақсатында қызметтер мен тауарларды сатып алуы", - деп түсіну керек [2]. Юнситралдың үлгілік жария сатып алу туралы Заңына сәйкес «жария сатып алу сатып алушы ұйымның тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді сатып алуын білдіреді», ал "сатып алушы ұйымның ерекшелігі-кез-келген мемлекеттік департамент, мекеме, орган немесе басқа ұйым, олардың кез келген бөлімшесі немесе сатып алумен айналысатын бірнеше департаменттер, мекемелер, органдар, ұйымдар немесе бөлімшелер» [3].

"Мемлекеттік сатып алу туралы" ҚР Заңының 2 - бабының 14-тармағына сәйкес "мемлекеттік сатып алу-тапсырыс берушілердің тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді толық немесе ішінара бюджет қаражаты есебінен, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес білім беру инфрақұрылымын қолдау қорынан бөлінген ақшаны және (немесе) өз кірістерін сатып алуы, халықаралық әуежайлардың байланысты кірістерін қоспағанда Қазақстан Республикасының резиденттерге қызмет көрсетуі" [4].

Д.Н. Есімова атап өткендей, мемлекеттік сатып алу рәсімдерін қолдануға қатысты халықаралық құқық әрбір мемлекеттің ішкі заңнамасын ескере отырып, нормалардың қолданылу аясын өз бетінше таңдау құқығын береді [5, 76 б.]. Қазақстан Республикасы Федеративті емес мемлекеттер үшін ұсынылған бірінші нұсқаны қабылдады. Мәселен, Заңның 27 баптың, 2 - тармағында тапсырыс берушілер-бұл дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан да көп пайызы мемлекетке тиесілі мемлекеттік органдар, мемлекеттік мекемелер, сондай-ақ мемлекеттік кәсіпорындар, заңды тұлғалар және олармен үлестес заңды тұлғалар деп белгіленіп былай талданып кетеді:

- Ұлттық басқарушы холдингтер, ұлттық холдингтер, ұлттық басқарушы компаниялар, ұлттық компаниялар және олармен үлестес заңды тұлғалар;

- ҚР Ұлттық Банкі, оның ведомстволары, оның құрылымына кіретін ұйымдар және дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан да көп пайызы ҚР Ұлттық Банкіне тиесілі немесе оның сенімгерлік басқаруындағы заңды тұлғалар және олармен үлестес заңды тұлғалар;

- мүліктік кешендер ретіндегі мемлекеттік кәсіпорындар, дауыс беретін акцияларының (жарғылық капиталға қатысу үлестерінің) елу және одан да көп пайызы мемлекетке тиесілі заңды тұлғалар және кейіннен сатып алу құқығымен жеке немесе мемлекеттік емес заңды тұлғаларға сенімгерлік басқаруға берілген олармен үлестес заңды тұлғалар [4].

Демек, сатып алу республикалық және жергілікті бюджет есебінен жүзеге асырылатын мемлекеттік органдар мен мекемелер, сондай-ақ дауыс беретін акцияларының елу және одан да көп пайызы мемлекетке тиесілі, мемлекеттік сатып алуды мемлекеттік бюджет есебінен жүзеге асыратын мемлекеттік кәсіпорындар мен заңды тұлғалар, сондай-ақ олардың қызметіне сәйкес өз қызметінен тапқан ақшалай қаражат ҚР-да мемлекеттік сатып алу субъектілері болып табылады Жарғыға сәйкес. Сондай-ақ, 2022 жылғы 30 желтоқсандағы ҚР Заңымен "мемлекеттік сатып алу туралы" ҚР Заңында белгіленген "мемлекеттік сатып алу" анықтамасына өзгерістер енгізілді [6], оған сәйкес білім беру мекемелерін сатып алу білім беру инфрақұрылымын қолдау қорынан бөлінген қаражат есебінен жоспарланады және жүргізіледі.

Өз кезегінде, заңның 2-бабының 24-тармағына сәйкес өнім беруші-бұл кәсіпкерлік

қызметті жүзеге асыратын жеке тұлға заңды тұлға (мемлекеттік мекемелерді қоспағанда, егер олар үшін ҚР заңдарында өзгеше белгіленбесе), мемлекеттік сатып алу туралы шарт жасасуға үміткер заңды тұлғалардың уақытша бірлестігі (консорциум). Кәсіпкерлік қызмет субъектісі болып табылмайтын жеке тұлға тапсырыс берушілер жеке меншік құқығында осындай жеке көшеге тиесілі тұрғын үйді сатып алған жағдайда әлеуетті өнім беруші бола алады [4]. Осылайша, үкіметтік сатып алудың, жария сатып алудың, мемлекеттік сатып алудың маңызы бірдей, яғни мемлекет органдарының өз функцияларын орындау үшін тауарлар, жұмыстар мен қызметтерді сатып алуы. Үкіметтік сатып алуды мемлекет азаматтар мен жалпы қоғам алдындағы өз функциялары мен міндеттерін орындау үшін жүзеге асырады. Олар мемлекеттік қажеттіліктер мен мүдделерді қамтамасыз етуге, сондай-ақ тұтынушылардың құқықтарын қорғауға және бюджет қаражатын тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге бағытталған.

Сонымен қатар, үкіметтік сатып алулар жаңа жұмыс орындарын құру және тауарлар мен қызметтерге сұранысты қамтамасыз ету арқылы экономикалық өсу мен дамуды ынталандыруы мүмкін. Экономиканың өсуіне әсер ететін бірнеше тәсілдерді бөліп көрсетуге болады:

- Жұмыс орындарын құру: мемлекеттік органдар компаниялардан тауарлар, жұмыстар мен қызметтерді сатып алғанда, бұл өндірістің ұлғаюына және соның салдарынан жаңа жұмыс орындарының құрылуына әкелуі мүмкін.

- Экономика салаларының дамуы: үкіметтік сатып алулар экономиканың белгілі бір салаларының дамуын ынталандыруы мүмкін, мысалы, егер мемлекеттік органдар медициналық жабдықтардың көп мөлшерін сатып алса, бұл медициналық өнеркәсіптің дамуын ынталандыруы мүмкін.

- Бәсекелестікті арттыру: мемлекеттік органдар жеткізушілерді таңдайтын сатып алуды жүзеге асыру бизнес өкілдері арасындағы бәсекелестікті және тауарлардың, жұмыстар мен қызметтердің сапасын арттыруды ынталандыруы мүмкін, бұл өз кезегінде өнімділіктің артуына және экономикалық өсуге әкелуі мүмкін.

- Инновацияларға жәрдемдесу: үкіметтік сатып алулар инновацияларды ынталандыруы мүмкін, өйткені мемлекеттік органдар бұрын болмаған немесе қолданыстағы процестерді жақсартатын тауарлар мен қызметтерді сатып ала алады.

- Тауарлар мен қызметтерге сұраныстың артуы: мемлекет тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің көп мөлшерін сатып алғанда, бұл оларға сұраныстың артуына әкелуі мүмкін, бұл экономиканың осы салаларында жұмыс істейтін компаниялар үшін сатылымдар мен кірістердің өсуіне ықпал етеді.

Тұтастай алғанда, үкіметтік сатып алулар, егер олар адал және ашық түрде жүргізілсе және сатып алынатын тауарлардың, орындалатын жұмыстардың және көрсетілетін қызметтердің сапасын қамтамасыз етуге қабілетті дұрыс таңдалған өнім берушілер кезінде мемлекеттің экономикалық өсуіне оң әсер етуі мүмкін. Осы тақырып бойынша ғылыми әдебиеттерді зерттеу кезінде "мемлекеттік тапсырыс" және "мемлекеттік сатып алу" ұғымдары кейде анықтамаларының ұқсастығын байқауға болады, бірақ олар екі түрлі ұғым екенін түсіну қажет. Алайда, бұл авторлардың көзқарастары, бюджет қаражатын тиімді пайдалануды қамтамасыз ету үшін маңызды болып табылатын бақылау принципін бөліп көрсетпейді.

Үкіметтік сатып алулардағы бақылаудың мақсаты-заңнаманың сақталуын, сондай-ақ сатып алу процесінің ашықтығы мен тиімділігін қамтамасыз ету. Бақылау шарт талаптарының заңнама талаптарына сәйкестігін тексеруді, жеткізілетін тауарлардың немесе қызметтердің сапасын бағалауды, жеткізушілердің қаржылық және басқа құжаттарын тексеруді, сондай-ақ шарттың орындалуын бақылауды және шығындарды бақылауды қамтуы мүмкін. Бұл қағидат бюджет қаражатын тиімді пайдалануды қамтамасыз ету және мемлекет пен салық төлеушілердің мүдделерін қорғау үшін маңызды мәнге ие.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік мұқтаждар үшін тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алуды жүзеге асыру қағидаттары "Мемлекеттік сатып алу

туралы" Қазақстан Республикасының Заңымен бекітілген, 4-бапқа сәйкес "мемлекеттік сатып алуды жүзеге асырудың қағидалары былай негізделеді:

1) Мемлекеттік сатып алу үшін пайдаланылатын ақшаны оңтайлы және тиімді жұмсау;

2) Осы Заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, әлеуетті өнім берушілерге мемлекеттік сатып алуды өткізу рәсіміне қатысу үшін тең мүмкіндіктер беру;

3) әлеуетті өнім берушілер арасындағы адал бәсекелестікке, сатып алуға қатысушылар арасында сөз байласуға жол бермеуге;

4) мемлекеттік сатып алу процесінің ашықтығы мен ашықтығы, оның ішінде өнім берушілердің коммерциялық құпияға заңды құқықтарын сақтай отырып (Мемлекеттік сатып алу қорытындылары шығарылғанға дейін);

5) отандық тауар өндірушілерге, сондай-ақ жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді отандық жеткізушілерге бұл Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттарға қайшы келмейтін шамада қолдау көрсету;

6) мемлекеттік сатып алуға қатысушылардың жауапкершілігі;

7) сыбайлас жемқорлық көріністеріне жол бермеу;

8) инновациялық және жоғары технологиялық тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу;

9) сатып алынатын тауарлардағы зияткерлік меншік объектілеріне құқықтардың сақталуы" [4].

Аталған қағидаттардың көпшілігі үкіметтік сатып алу саласындағы халықаралық құқық көздерінде көрініс табады, сондай-ақ шетелдік сатып алу қызметінің қағидаттарына сәйкес келеді. Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың бір бөлігі және осы жүйенің бір бөлігі бола отырып, "Мемлекеттік сатып алу туралы" заңда халықаралық құқықтағыдай қағидаттарды жариялады. Алайда, отандық тауар өндірушілерге, сондай-ақ жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді отандық жеткізушілерге бұл ҚР ратификациялаған халықаралық шарттарға қайшы келмейтін шамада қолдау көрсету сияқты қағидаттар; мемлекеттік сатып алуға қатысушылардың жауапкершілігі; инновациялық және жоғары технологиялық тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу; Сатып алынатын тауарлардағы зияткерлік меншік объектілеріне құқықтардың сақталуы біздің заңнамада ғана көрініс табады. Демек, заң шығарушының пікірінше, бұл қағидаттар біздің мемлекетіміздегі Мемлекеттік сатып алу моделінің тиімділігін жетілдіру үшін қажет.

Айта кететін мәселе, аталған барлық қағидаттар мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыруда сөзсіз маңызды рөл атқарады. Алайда, біздің ойымызша, мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардың құзыреттілік қағидатын қолдану маңызды, яғни бұл тұлғалар сатып алу процесін тиімді және заңды түрде дұрыс ұйымдастыру үшін қажетті білім мен дағдыларға ие болуы керек.

Осыған ұқсас қағида, атап айтқанда тапсырыс берушінің кәсібилігі принципі Ресей Федерациясының "мемлекеттік және муниципалдық қажеттіліктерді қамтамасыз ету үшін тауарларды, жұмыстарды және қызметтерді сатып алу саласындағы келісімшарттық жүйе туралы" Федералды заңында бекітілген, "Тапсырыс берушінің, мамандандырылған ұйымның және кәсіби негізде сатып алу саласындағы бақылау органының қызметін теориялық білімі бар білікті мамандарды тарта отырып жүзеге асыруды" белгілейді және сатып алу саласындағы дағдылар " [7].

Осыған байланысты, "Мемлекеттік сатып алулар" ҚР Заңының 4-бабында мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыратын лауазымды тұлғалардың құзыреттілік қағидатын енгізуді ұсынамыз, бұл сөзсіз сатып алу рәсімдерінің тиімділігі мен ашықтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ қаралып отырған саладағы сыбайлас жемқорлық схемалары мен заңсыз әрекеттердің алдын алу үшін маңызды болып табылады.

Мемлекеттік сатып алумен айналысатын құзыретті лауазымды тұлғалар сатып алуды реттейтін заңнаманы білуі және сатып алуды ұйымдастыру кезінде бұзушылықтар мен заңсыз әрекеттерді болдырмау үшін оны іс жүзінде қолдана білуі тиіс. Сонымен қатар, олар

нарықты талдап, жеткізушілерді таңдаудың ең қолайлы критерийлерін таңдап, әлеуметтік-экономикалық мақсаттар мен мемлекеттік сатып алу принциптерін ескеруі керек.

"Мемлекеттік сатып алу туралы" ҚР Заңында баяндалған қағидаттардың арқасында Қазақстандағы сатып алу жүйесін жаңғырту үшін негіз қаланды. Қазақстан Үкіметінің, әсіресе Қаржы министрлігінің міндеті-бұл қағидаттардың заңда жазылып қана қоймай, іс жүзінде сақталуын қамтамасыз ету жолдарын табу. Бұл ұзақ мерзімді жоба және бүгінгі күні билік органдарының мемлекеттік сатып алу үшін пайдаланылатын ақшаны жұмсауды барынша оңтайлы және тиімді түрде жақсартуға мүмкіндік беретін жаңа әдістерді енгізудің көптеген мүмкіндіктері бар.

Мемлекеттік ұйымдар бәсекелестіктен бастап ресурстарды бөлуге дейінгі барлық сатып алу принциптерінің сақталуын қатаң қадағалап отыруы керек. Бұған тауарлар мен қызметтерді жеткізуге ашық конкурстар өткізу, сатып алудың әділ және ашық рәсімдерін белгілеу, ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің талаптар мен стандарттарға сәйкестігі, сондай-ақ барлық жеткізушілер үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету.

Үкіметтік сатып алу қағидалары мемлекет пен салық төлеушілердің мүдделерін қорғауға, мемлекеттік ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге және ұсынылатын тауарлар мен қызметтердің сапасын арттыруға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтуға және мемлекеттік басқарудағы ашықтық пен ашықтық деңгейін арттыруға ықпал етеді.

Үкіметтік сатып алу жүйесін іске асыру қағидаттарының мазмұнын аша отырып, мынадай қорытынды жасауға болады:

- үкіметтік сатып алу қағидаттарын сақтау сатып алу процесінің тиімділігі мен ашықтығы үшін қажетті шарт болып табылады;

- осы қағидаттарды бұзу жосықсыз тәжірибелер мен сыбайлас жемқорлыққа әкелуі мүмкін, бұл тауарлардың, жұмыстар мен қызметтердің сапасына, сондай-ақ мемлекеттің қаржы ресурстарына теріс әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Шомина Н.Г. Принципы и элементы системы государственных закупок // Научный журнал «NovaUm.Ru». – 2020. – № 23. – С. 30-33.

2. Соглашение ВТО по правительственным закупкам 2012 г. [Электронды ресурс]. <https://www.wto.org/> (жүгіну уақыты 15.01.2024).

3. Типовой закон ЮНСИТРАЛ о публичных закупках 2011 г. [Электронды ресурс]. Кіру режимі: <https://uncitral.un.org/> (жүгіну уақыты 12.01.2024).

4. Мемлекеттік сатып алу туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы №434-Ү Заңы [Электронды ресурс]. Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/> (өзгертулермен толықтырулармен 19.04.2024) (жүгіну уақыты 12.05.2024).

5. Есимова Д.Н. Соотношение источников казахстанского и международного права по проблемам государственных закупок: Дисс... канд. юрид. наук.: 12.00.10 – Алматы, 2010. – 148 с.

6. Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам реализации отдельных поручений Главы государства» от 30 декабря 2022 г. № 177-VII [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://online.zakon.kz/> (с изменениями и доп. 01.01.2023).

7. Федеральный Закон РФ «О контрактной системе в сфере закупок товаров, работ, услуг для обеспечения государственных и муниципальных нужд» от 05 апреля 2013 № 44-ФЗ // [электронный ресурс]. Режим доступа: <https://normativ.kontur.ru/> (с изменениями и доп. 01.01.2023).

УДК 328.185

Биржанова К. С.*, Тарап Ж. Д.

Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

*email: k_birzhanova@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ - АДАМНЫҢ АР-НАМЫСЫ МЕН ҚАДІР-ҚАСИЕТІН ҚОРЛАУ

Аңдатпа. Тәуелсіздік алған сәттен бастап сыбайлас жемқорлыққа тиімді қарсы іс-қимыл мәселесі қазақстандық қоғам мен мемлекеттегі аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлықтың ең көп таралған анықтамасы - бұл өз пайдасына жұмыс орнын немесе билікті теріс пайдалану. Кеңірек анықтамаға сәйкес, сыбайлас жемқорлық - бұл сенімді теріс пайдалану.

Сыбайлас жемқорлықтың қоғамның моральдық - адамгершілік негіздеріне деструктивті әсері ерекше алаңдаушылық туғызады, өйткені адамзат тарихи дамыған құндылықтардың табиғаты бұрмаланып, олардың мазмұны бұзылады. Сыбайлас жемқорлық «*corruptere*» латын тілінен аударғанда «сыбайлас жемқорлық» деген қорқынышты сөзбен анықталады және қоғам мен мемлекеттегі моральдық және құқықтық құлдырауды түсіну керектігін анықтайды. Объективті моральдық зиян қорлау, дәрменсіздік, қорқыныш, белсенді, шығармашылық, бастамашыл өмірді жалғастыра алмау түрінде адамдардың бұзылған психологиялық күйінде көрінеді. Қоғамдық санада қоғамдық мүдделерге немқұрайлылық, сыбайлас жемқорлықпен, мемлекет өкілдерінің заңсыз, қорлайтын әрекеттерімен кішіпейілділік пайда болады. Сондықтан, қазір біздің елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің бұрынғы әдістері тиімсіз, күтілетін нәтиже бермейтінін түсіну керек.

Мемлекеттік қызметтің бүкіл жүйесін түбегейлі реформалаудың шұғыл қажеттілігі - адамдардың, қоғам мүшелерінің де, мемлекеттік қызметшілердің де санасын өзгерту қажеттілігі туындап отыр деп айтуға болады.

Кілт сөздер: қоғам, мемлекет, билік, адамның құндылығы, адам құқықтары, адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті, сыбайлас жемқорлық, құқықтық нигилизм, құқықтық сана, мемлекеттік қызметті реформалау, заңгерлік білім.

КОРРУПЦИЯ – УНИЖЕНИЕ ЧЕСТИ И ДОСТОИНСТВА ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. С момента обретения независимости вопрос эффективного противодействия коррупции является одним из важнейших в казахстанском обществе и государстве.

Самое распространенное определение коррупции – это злоупотребление должностным местом или властью с целью собственной выгоды. Согласно более широкому определению, коррупция – это злоупотребление доверием.

Особое беспокойство вызывает разрушительное воздействие коррупции на морально - нравственные устои общества, поскольку искажается природа исторически выработанных человечеством ценностей, выхолащивается их содержание. Коррупция в переводе от латинского «*corruptere*» определяется страшным словом – «растлевать», под которым следует понимать моральный и правовой упадок в обществе и государстве. Объективно моральный вред проявляется в надломленном психологическом состоянии людей в форме унижения, беспомощности, страха, невозможности продолжать активную, творческую, инициативную жизнь. В общественном сознании возникает равнодушие к общественным интересам, смирение с коррупцией, с неправомерными, оскорбительными действиями представителей государства. Поэтому сейчас в нашей стране должно прийти понимание того, что прежние методы борьбы с коррупцией не эффективны, не дадут ожидаемых

результатов.

Настоятельная потребность решительного реформирования всей системы государственной службы состоит в необходимости изменения сознания людей, как членов общества, так и государственных служащих.

Ключевые слова: общество, государство, власть, ценность человека, права человека, честь и достоинство человека, коррупция, правовой нигилизм, правовое сознание, реформирование государственной службы, юридическое образование.

CORRUPTION IS A HUMILIATION OF THE HONOR AND DIGNITY OF A PERSON

Abstract. Since independence, the issue of effective anti-corruption has been one of the most important in Kazakhstan's society and state.

The most common definition of corruption is the abuse of an official position or power for the purpose of personal gain. By a broader definition, corruption is an abuse of trust.

Of particular concern is the destructive impact of corruption on the moral foundations of society, since the nature of the values historically developed by mankind is distorted, their content is emasculated. Corruption in translation from the Latin "corrumpere" is defined by a terrible word – "to corrupt", which should be understood as moral and legal decline in society and the state.

Objectively, moral harm manifests itself in the broken psychological state of people in the form of humiliation, helplessness, fear, inability to continue an active, creative, initiative life. In the public consciousness, there is indifference to public interests, humility with corruption, with illegal, insulting actions of state representatives. Therefore, now in our country there should come an understanding that the previous methods of fighting corruption are ineffective, will not give the expected results.

The urgent need for a decisive reform of the entire public service system is the need to change the consciousness of people, both members of society and civil servants.

Тәуелсіздік алған сәттен бастап сыбайлас жемқорлыққа тиімді қарсы іс-қимыл мәселесі қазақстандық қоғам мен мемлекеттегі аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

«Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» негізгі құндылықтар болып жарияланған Қазақстандағы қоғамдық - саяси, құқықтық, экономикалық және әлеуметтік – мәдени өмірді түбегейлі қайта құру кезеңінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелерінің айрықша маңызы бар, мұнда табиғи құқықтардың оң құқықтан басымдығы заңнамалық тәртіппен танылады [1]. Бірақ бұл құндылықтар әлі нақты құбылыстарға айналған жоқ, сондықтан сыбайлас жемқорлық бүкіл ел бойынша «шеруін» жалғастыруда. Дегенмен, іс жүзінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шараларды әзірлеу және енгізу соңғы онжылдықтарда өте белсенді жүргізілуде, бірақ сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендемейді. Оның көп қырлы қаупі мемлекеттің имиджіне, оның барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік биліктің беделіне нұқсан келтіріп қана қоймайды. Сыбайлас жемқорлық қатынастары қазіргі қоғамның барлық салаларына әсер етті, адамдардың тәрбиесі мен психологиясына терең еніп кетті. Бұл сыбайлас жемқорлық қалыптасқан қарым-қатынас жүйесімен күнделікті жағдайға айналғанын көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлықтың қоғамның моральдық - адамгершілік негіздеріне деструктивті әсері ерекше алаңдаушылық туғызады, өйткені адамзат тарихи дамыған құндылықтардың табиғаты бұрмаланып, олардың мазмұны бұзылады. Азаматтардың санасында мемлекеттік қызметшілер болып табылатын Үкіметке және мемлекеттің басқа органдарына сенімсіздік бар. Объективті моральдық зиян, қорлау, дәрменсіздік, қорқыныш, белсенді, шығармашылық, бастамашыл өмірді жалғастыра алмау түрінде адамдардың бұзылған психологиялық күйінде көрінеді. Қоғамдық санада қоғамдық мүдделерге немқұрайлылық, сыбайлас жемқорлықпен, мемлекет өкілдерінің заңсыз, қорлайтын әрекеттерімен кішіпейілділік пайда болады.

Расма Карклинс өзінің «бұған жауап беретін жүйе: посткоммунистік елдердегі

сыбайлас жемқорлық» кітабында сыбайлас жемқорлықтың қоғамға қауіпті әсерінің жоғары деңгейін анықтады, бұл қолданыстағы жүйеден көңілі қалуға әкеледі және революцияның қозғаушы күштерінің біріне айналады [2, 19 б.]. Мұндай сыбайлас жемқорлықтың көріністерінің бір мысалы біздің еліміз болды, онда азаматтардың революциялық емес, бірақ өте мәнерлі наразылықтары, әсіресе 2022 жылғы қаңтардағы қанды оқиғалар өтті.

Біздің орнықты құқықтық нигилизм жағдайында адамның құндылығы оның елеусіздігіне дейін төмендетілді, бұл оны салтанатты түрде өшіруге, бюрократиялық түрде мыңдаған уәделермен тамақтандыруға мүмкіндік береді, осылайша мемлекет тарапынан заңды қолдау мен қорғаудан айырады. Мұндай адамның өмірі дәрменсіздік пен өзін-өзі қорлаудан үмітсіздік сезіміне толы.

Сондықтан, қазір біздің елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің бұрынғы әдістері тиімсіз, күтілетін нәтиже бермейтінін түсіну керек.

Мемлекеттік қызметтің бүкіл жүйесін түбегейлі реформалаудың шұғыл қажеттілігі-адамдардың, қоғам мүшелерінің де, мемлекеттік қызметшілердің де санасын өзгерту қажеттілігі туындап отыр. Азаматтарда құқықтық білімнің белгілі бір деңгейін және олардың негізінде күнделікті өмірдегі мінез-құлық стандарттарын қалыптастыру процесі жылдам емес, бірақ оны бір уақытта мектептің бірінші сыныбынан бастау керек. Бала жас кезінен бастап құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастардың белсенді қатысушысы болады: мектепте оқиды, мұғалімдермен өзара әрекеттеседі, кітапханадан кітап алады, дүкендерде сауда жасайды, қоғамдық көлікті пайдаланады, көшеден өтеді және т. б. Шындығында, ол құқықтық қатынастар жүйесіне субъективті заңды құқықтардың тасымалдаушысы ретінде енгізілгенін түсінбейді, оған оның құқықтарын сақтауға заңды міндетті тұлғалардың шексіз саны сәйкес келеді. Мұғалімдердің өздері де, ата-аналары да бұл туралы білмейді немесе білмейді. Дәл осы жастан бастап Заңның игілік ретіндегі идеясы, білім беру, денсаулық сақтау, олардың қадір-қасиетін қорғау құқығының құндылық маңыздылығын түсіну, мемлекеттік билік кепілдік беруі керек. Бұл деңгейде адам мен азаматтың өмірлік құндылықтарын түсіну негізінде тұлғаның кейінгі дамуымен құқықтық сананың негізі құрылуы керек. Алайда, біздің елімізде, бір қызығы, біз оқушылардың құқықтық білім беру мәселелерінде тиісті түсінік таба алмаймыз. Дегенмен, бұл тәсілді енгізу әрекеттері жасалды. ҚазМҚА-да құрылған және өткен ғасырдың 90-шы жылдарының ортасынан 2008 жылға дейін жемісті жұмыс істеген «Street law Kazakhstan» қоғамдық ұйымы 1-сыныптан 10-сыныпқа дейін «Құқық негіздері» бойынша оқулықтар жазу бойынша орасан зор жұмыс атқарды. Бұл оқулықтар түрлі-түсті безендіруге арналған ресми оқулықтардан түбегейлі ерекшеленді, әр жасқа қажетті өмірлік маңызды құқықтарды, міндеттерді, тыйымдарды, бостандық шектерін бейресми түрде баяндады. Өкінішке орай бұл олардың жетекші ғалымдардан, заңгерлерден, тәжірибелі мұғалімдерден оларды енгізу бойынша жақсы пікірлер мен ұсыныстар алғанына қарамастан, білім министрлігі оларды оқу үдерісіне қосқысы келмеді, сөйтіп он мыңдаған оқулықтар мектеп кітапханаларына таратылды. Ұйым өзінің өмір сүру кезеңінде мектептерде көптеген оқыту және дамыту сабақтарын, шеберлік сыныптарын, семинарлар мен конференциялар өткізді, осылайша мұғалімдердің қазіргі заманғы құқықтық тәрбиесі мен құқықтық білім беру модельдерін құрды. Қазіргі мектеп түлектерінің едәуір бөлігінде мемлекет пен құқық, адамның басты құндылықтары, оның ішінде ар-намыс пен қадір-қасиет туралы нақты түсініктер жоқ. Бұл шындық сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің негізгі бағытын анықтаумен байланысты емес, бұл оның алдын алу, яғни оның себептері мен жағдайларына әсері [3, 22 б.].

Біздің елімізде мемлекеттік органдар жүйесін қайта құру оның қызметшілерінің моральдық-адамгершілік, құқықтық санасының өзгеруімен жүзеге асырылуы тиіс. Демократиялық мемлекеттерде мемлекеттік қызметке рұқсат етудің негізгі критерийлері кәсіби қасиеттер мен жеке тұлғаның жоғары беделі болып табылады. «Мемлекеттік қызметші» ұғымының өзі оның қажеттіліктеріне сәйкес халықтың игілігі үшін қызмет етуі және оның үміттерін ақтауы керек екенін көрсетеді. Олардың қызметінің ажырамас қасиеттері мемлекеттің негізгі құндылықтары туралы толық хабардар болуы керек, олардың

мәні мемлекеттік органдардың бүкіл жүйесін түсіну, тану және кепілдік беру болып табылады. Қазақстан Президенті Қ-Ж. К. Тоқаевтың сөйлеген сөздерінде кәсіби, саяси бейтарап және беделді мемлекеттік қызметтің қалыптасуы бірнеше рет көрсетілген. Өзінің сайлауалды бағдарламасында «әділ Қазақстан – барлығына және әрбір адамға арналған. «Қазір және мәңгі» ол «біз» «мемлекет үшін адам емес, адам үшін мемлекет» формуласын берік ұстанамыз» деп мәлімдеді, «адамдар бос декларациялар мен жарқын болашақтың шексіз презентацияларынан шаршады. Азаматтар мемлекеттік органдардан өз уәделерінің ресми емес, нақты орындалуын күтеді».

Халықты билік көзі ретінде және табиғи құқықтардың тасымалдаушысы ретінде анықтау қоғамның мүдделерін тану және қорғау, құқықтық заңдардың маңыздылығын түсіну негізінде адамдардың бірлескен өмірінің әділ жағдайларын анықтау арқылы мемлекеттің қоғамдық келісімге қол жеткізуіндегі формальды ғана емес, саналы лейтмотив болуы керек (заңдар да заңсыз болуы мүмкін). Сондықтан мемлекеттің әлеуметтік даму деңгейін анықтаудың негізгі критерийлері адам құқықтары болып табылады, біз оның өмір сүруінің нақты табиғи шарттарын, өмір сүру сапасы мен әр азаматтың қадір-қасиетін түсінеміз. Адам құқықтары жөніндегі белгілі бір жұмысқа қарамастан, қазіргі уақытта біздің елімізде халық арасында адам құқықтары институтының мәні мен мақсаты туралы түсінік жоқ. Қарапайым адам әлі күнге дейін өз құқықтарын іске асыру тетігі туралы қараңғыда қалады, ал оларды азды-көпті түсінетіндер құқықтық білімінің жеткіліксіздігіне, кәсіпқойлыққа немесе қызметтік міндеттерін асыра пайдалануына байланысты адам мен азаматтың құқықтарын бұзатын мемлекеттік қызметшілерге байланысты болуы мүмкін. Мемлекеттік қызметшілер, әсіресе халықпен тікелей байланысты төменгі буын, қоғам, мемлекет, әлемдік қоғамдастық мойындайтын және қорғайтын адам құқықтары туралы нашар біліп қана қоймай, оларды тікелей елемейді, өрескел бұзады. Бұл туралы республиканың барлық БАҚ форматтарында айтылған, мысалы, «Уақыт» газетінің апта сайынғы шолуында әрбір нөмір сыбайлас жемқорлық оқиғаларына толы.

Адамның құндылығы туралы конституциялық ереже мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың қызметінде үстемдік етпейінше, біз қоғамның тұрақтылығы мен табысты дамуы туралы айта алмаймыз, өйткені адам құқықтары оның игілігі, оның арнамысы мен қадір-қасиетінің өлшемі болып табылады. Дәл осы құндылық идеялары қоғам мүшелерінің, мемлекеттік қызметшілердің моральдық және құқықтық санасын анықтайды және сәйкесінше олардың іс-әрекеттерінде көрінеді. Сондықтан, құқықтық нигилизмді жеңудегі, адамның игілігі байланысты құқықтың құндылығын түсінудегі ең өзекті мәселе - шын мәнінде адами қатынастардың негізі болып табылатын адамның қадір-қасиеті ұғымын жандандыру қажеттілігі.

Жеке тұлғаның мәселелеріне, жалпы теориялық тұрғыдан адам құқықтарына, адамның қадір-қасиеті идеясына және оны жүзеге асыруға жеткілікті көңіл бөлінбейді. Қадір-қасиет-бұл адамның әлеуметтік байланыстар жүйесіндегі бастапқы жағдайы. Адамның қадір-қасиеті, адамның ең жоғары құндылығын түсіну мәселесі өмір сүру, денсаулық, бостандық, әл-ауқат, әділеттілік, материалдық және рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру құқығын тану мен жүзеге асыру мүмкіндіктеріне байланысты. Адамның қадір-қасиеті ұғымы субъективті құқықтардың мазмұнымен, жеке тұлғаның құқықтық мәртебесімен тығыз байланысты. Сондықтан азаматтық қоғамды қалыптастыру процесінде адамның қадір-қасиеті тақырыбы маңызды болуы керек, өйткені дәл осы тұжырымдамада адамның әлеуметтік мәні көрінеді. Тек осы тәсілдің объективі арқылы оның құқықтарының шынайы күйін түсінуге болады, сәйкесінше қоғамдық қатынастар жүйесі қаншалықты әділ құрылған. Біздің әрқайсымыз үшін барлық адамдар қазіргі жағдайларға қарамастан бір-бірінің құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуі керек деген түсінікке негізделген тұрақты, болжамды және кепілдендірілген қоғамдық қатынастар жүйесі ең қолайлы болып табылады.

Құқықтық қорғаумен қамтамасыз етілген адам мен азаматтың конституциялық құқықтарын адам өзінің туғаннан бастап өзіне тиесілі және абсолютті және бөлінбейтін деп танылатын өзінің меншігі ретінде қабылдауы тиіс. Бірақ күнделікті өмірде бұл құқықтар жиі

бұзылады, ал азаматтар көбінесе қорғаудың заңды түрлерін қолдануға жүгінбейді, өйткені мемлекеттік органдардағы моральдық - адамгершілік атмосфера, жалпы қоғамдағыдай, әлі де жемқор тұлғаға тап болмауға ықпал етпейді.

Шенеуніктердің жағымсыз қасиеттері-бұл олардың қадір-қасиетін қайта бағалауға және басқа адамдарға немқұрайлы қарауға байланысты деформацияланған құқықтық сананың көрінісі. Тәкаппарлық пен цинизмнің жиіркенішті түрлері қоғам мүшелерінде адамның қадір-қасиетін қорлау және қорлау сезімдерін тудырады.

Адамның ар-намысы мен қадір-қасиеті туралы ұғымдар мемлекет пайда болғанға дейін пайда болды, сонымен бірге жақсылық пен зұлымдық, теңдік пен әділеттілік, парыз туралы тарихи дамыған идеялар пайда болды. Олар, барлығы бірге, әрбір жеке адамның рухани-адамгершілік өзегін құрайды, оған өзін-өзі бағалау сезімін береді. Қадір-бұл адамның ішкі өзін-өзі бағалауы, ар-ожданға, адамдарға жанашырлыққа, кез-келген жағдайда өмірлік игіліктерге қол жеткізуге жол берілмейді. Бұл оның өзіне деген құрметін, жеке тұлға ретінде маңыздылығын сезінуін, кез-келген өмірлік жағдайда өз принциптерінен өтпей, кез-келген жағдайдан шыға білуін білдіреді. Осыған байланысты мен Л.К. Фортованың ең толық және түсінікті идеясын келтіргім келеді: «қадір-қасиет - бұл адамның рухани-адамгершілік құндылығын, автономиясын, ішкі бостандығын, егемендігін моральдық-психологиялық жағдайы, сезімдері, тәжірибесі, эмоционалды-боялған хабардарлығы. Рухани адам өзінің ішкі интеллектуалды-адамгершілік бостандығы мен рухани тәуелсіздігін өте жоғары бағалайды және қорғайды. Ол өзінің қадір-қасиетін мінез-құлықты еркін таңдау, өз тағдырын өзі шешу, өз істерін ұйымдастыру, өз іс-әрекеттері үшін жауап беру қабілеті ретінде түсінеді» [4, 435 б.].

Мұндай қадір-қасиетке ие адам ешқашан оның абыройына қол сұғуға жол бермейді. Адамның ар-намысы қоғамда үстемдік ететін адамгершілік позициялардан жеке тұлғаны қоғамдық бағалаумен анықталады. Басқаша айтқанда, бұл сырттан қадір-қасиеттің көрінісі және адамның қоғамға, мемлекетке, айналасындағыларға, қоғамда қабылданған әлеуметтік және рухани құндылықтарға қатынасына байланысты. Ар-намыс адамы, ең алдымен, адал (бұл сөздің туындысы - ар-намыс ұғымы), содан кейін басқалардың өзіне деген құрметін тудыратын жоғары адамгершілік, сенімді адам ретінде.

Осы қасиеттерге ие адамдар басқаларға құрметпен қарайды, өйткені басқа адамның қадір-қасиеті бар және жақсы қарым-қатынасқа лайық екенін мойындайды. Осы сезімнің арқасында адамдар арасындағы қарым-қатынас өзара түсіністікке, қолдауға, сенімге арналған сенімділікке ие болады. Тиісті әлеуметтік қатынастар құрылуда, олар барлығына және әр-кімге үлкен мәнге ие болады және белгілі бір жағдайларда заңдар арқылы қорғалуға жатады. Біздің заңнамада ар-намыс пен қадір-қасиет конституциялық нормалармен және салалық заңнамамен қорғалады. ҚР Конституциясының 17-бабы: «1. Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды. 2. Ешкімді азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа қатыгездікке немесе адамның қадір-қасиетін қорлауға немесе жазалауға болмайды». ҚР Конституциясының 34-бабы әркімге «Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасын сақтау, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу» міндетін жүктейді. ҚР Азаматтық кодексінің 143-бабы азаматтардың ар-намысын, қадір-қасиетін және іскерлік беделін оларды моральдық және физикалық азапқа әкеп соққан жеке мүліктік емес құқықтары ретінде бұзған жағдайларда қорғауды көздейді [5]. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 73-3-бапта да адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін бұзғаны үшін жауапкершілікті айқындайды [6]. ҚР ҚК-нің 131-бабы бойынша қылмыстық жауаптылық шаралары ар-намыс пен қадір-қасиетті қорлағаны үшін белгіленген [7]. Мемлекет мойындаған, заңмен бекітілген жоғары адамгершілік құндылықтар ретінде ар-намыс пен қадір-қасиет адамға өз қабілеттеріне деген сенімділік сезімін беруге, оның әлеуетті мүмкіндіктерін дамытуға ықпал етуге арналған.

Құқықтық сананың жеткіліксіз деңгейіне байланысты, әсіресе ар-намыс пен қадір-қасиет ұғымдары бөлігінде, мемлекеттік қызмет саласында және қоғам мүшелерінің едәуір бөлігінде тыйым салудан, шектеулерден, жазалардан сыбайлас жемқорлыққа қарсы

қолданылатын тәсілдер сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды қамтамасыз етуге қабілетсіз. Адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіндегі қасиеттерінің құндылығы туралы адамдардың санасында түбегейлі өзгеріс болмайынша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бағыттары тиімді болмайды. Сыбайлас жемқорлықты жеңу моральдық-адамгершілік және құқықтық принциптердің қалыптасқан жүйесінде ғана мүмкін болады. Мемлекеттік қызмет жүйесін реформалауда азаматтық қоғамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыттағы басқарушылық шешімдерді қабылдауға ықпалын күшейту сөзсіз болып табылады. Қадір-қасиетке ие адамдар өздерінің іс-әрекеттерін ішкі моральдық принциптермен байланыстырады және сәйкесінше, бұл кімнен туындамаса да, озбырлыққа қарсы тұруға дайын. Өз құқықтарын білу оларға ерік-жігер, заңдарға сүйене отырып, оларды қорғау қабілетін береді. Сондықтан адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін түсіну, тану және сақтау үшін бізде қоғамдық қатынастар жүйесінде тұрақтылық қана емес, сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен күресудің тиімді әдісі болады.

Осыған байланысты жоғары оқу орындарының қоғамдық өмірдің барлық салаларында азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға ықпал етуге, адамның, оның бірлестіктерінің, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін қорғаушы болуға шақырылған болашақ заңгерлерді даярлау жауапкершілігі артып келеді.

Алайда, еліміздің заң университеттері мен заң факультеттерінде оқыту жағдайы жақсы болған жоқ. Шын мәнінде, барлық заң пәндері қолданбалы сипатқа ие. Мысалы, біз мемлекет пен құқық теориясын «таза су теориясы» ретінде емес, салалық пәндер туралы айтпағанда, аудиториямыздың терезелерінен тыс ағып жатқан нақты өмірдің көрінісі ретінде ұсынамыз. Бұл пәннің ерекшелігі - бұл кәсіби құқықтық сананы қалыптастырудың бастауында, адам күнделікті кездесетін, бірақ олар туралы өте түсініксіз немесе қарапайым идеялары бар әлем туралы объективті, ғылыми негізделген біліммен толтырады.

Шындықтың белгілі бір процестері мен құбылыстары туралы жалпыланған және сенімді білімдерден тұратын мемлекет пен құқық теориясы осы білімді қоғамдық тәжірибеде қолданудың әдістері мен тәсілдерінің тұтас жүйесін ұсынады. Студенттерді әлемдік және ұлттық мәдениеттер жүйесіне интеграциялай отырып, мемлекет, құқық, қоғам және әлемдік даму тенденциялары туралы қазіргі білім деңгейіне барабар кәсіби ойлауды қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл бүкіл әлеуметтік ғылымның (философия, экономика, тарих, әлеуметтану, саясаттану және т.б.) білімін жинақтау нәтижесінде әлем, қоғам, мемлекет, құқық туралы жалпы және нақты түсініктер беретін пән. Халық, азамат, тұлға және адам ретінде біз туралы. Ол өмірдің формулалары ретінде қысқаша түрде қарастырылатын мемлекеттік - құқықтық құбылыстардың мәні мен мақсатын көрсететін негізгі құқықтық категориялар мен ұғымдарды қалыптастырады. Осылайша, ол бүкіл білім беру бағдарламасын қамтиды, метапәндік білім болып табылады. Олар туралы білімді игеру қазіргі кезде құқықтық білімнің жалпыға бірдей тұжырымдамалық аппаратының сөзсіз қалыптасуы, әлемнің әртүрлі құқықтық жүйелеріндегі құқықтық құбылыстар туралы идеяларды біріздендіру кезінде ерекше өзекті болып отыр. Ал қазір бізде тиісті органдар мен лауазымды тұлғалардың құқық қолдану қызметінде де бар, көп жағдайда белгілі бір тұжырымдамалық аппаратты нашар меңгеру, оның ең нашар көріністері құқықтық принциптердің мағынасын түсінбеу, заң мен заңға тәуелді актілерді, құқық бұзушылық құрамын, құқық қолдану процесін, заңды мінез-құлық шектерін ажыратуда. Бұл мемлекет және құқық теориясы бойынша төмен, қысқартылған бағдарламаның нәтижелерінің бірі. Бұл пән болашақ заңгерлердің кәсібилігінің негізін құрайтын заңгерлік білім беру жүйесіндегі негізгі пәнмен анықталуы кездейсоқ емес. Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, кәсіби білімге қойылатын талаптар айтарлықтай өзгерді. Әлеуметтік-экономикалық дамудың динамикасы жаңа қатынастар жүйесіне енуге уақыт қалдырмайды, тек іргелі білімді ғана емес, сонымен қатар мәселені көру, міндеттер қою және оларды шешу жоспарларын құру қабілетін дереу енгізу қажеттілігін талап етеді. Студенттердің шындыққа сәйкес келетін шешілетін мәселелерге көзқарастары мен идеяларының кеңдігі логикалық дәйекті ойлауды дамыта отырып, мемлекет және құқық теориясы сабақтарына негізделген. Мемлекет тарихына және

Қазақстан құқығына қатысты тағы бір мысал алайық. Сағат саны Қазақстан тарихы бойынша сағат көлеміне сілтеме жасай отырып, осы пәннің мәніне пропорционалды емес қысқарды. Бірақ бұл пәндер көп жағдайда сәйкес келмейді. Қазақ рулары мен тайпаларының аумағындағы мемлекеттік – құқықтық құбылыстар түріндегі қоғамдық даму заңдылықтарын ашатын, олардың пайда болуының объективті және субъективті мән-жайларын айқындайтын процестер мемлекет тарихы мен Қазақстан құқығының мәні болып табылады. Бұл пән бойынша білім қазақтар мемлекеттілігінің шынайы тарихын белгілеу, оның олқылықтарын толтыру бойынша уақыт өте қажет және сұранысқа ие. Тәжірибелік маңыздылығы мынада: осы білім негізінде өз тамырына деген терең құрметке тәрбиелеу, шынайы білім негізінде өз елінің мүдделерін қорғау үшін жастардың бойында шынайы патриотизмді қалыптастыру керек.

Осы түсінікпен ғана адамдардың ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлайтын сыбайлас жемқорлық көріністерінен азат әділ мемлекет құру процесінде қоғамдық даму қажеттіліктеріне сұранысқа ие мамандарды даярлауда алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. (19.09.2022 ж. өзгерістер мен толықтырулар мен).

2. Расма Карклинс. Система в ответе за это: коррупция в посткоммунистических странах. Алматы, 2006. С.19

3. Основы противодействия коррупции. Алматы, 2004. С.22

4. Фортова, Л. К. Честь и достоинство в становлении и самоутверждении личности / Л. К. Фортова, О. М. Овчинников. // Молодой ученый. - 2014. - № 10 (69). - С. 435.

5. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. (2022 жылға өзгерістер мен толықтырулар мен)

6. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. (2023 жылға өзгерістер мен толықтырулар мен)

7. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (01.01.2023 бастап қолданысқа енгізілді).

УДК 331.106

Ғизатов Ғ. М.

Магистрант 2 курса Каспийского общественного университета, ВШП «Әділет»,
г. Алматы, Республика Казахстан

ЕҢБЕК ШАРТТАРЫНЫҢ ӘРТҮРЛІ ТҮРЛЕРІНДЕГІ ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында қолданылатын еңбек шарттарының әртүрлілігі және оларды құқық қолдану мәселелері қарастырылады. Негізгі назар мерзімді еңбек шарттарына, икемді еңбек жағдайлары бар шарттарға және қашықтықтан жұмыс істеуге арналған еңбек шарттарына аударылады. Автор еңбек шарттарының әртүрлі түрлерін қолдану процесінде туындайтын негізгі мәселелерді талдайды және оларды шешу жолдарын ұсынады. Мәселелерге мерзімді келісімшарттарды теріс пайдалану, икемді кестелердегі құқықтар мен міндеттердің белгісіздігі және қашықтықтан жұмыс істегенде бақылау мен еңбек жағдайларын қамтамасыз етудегі қиындықтар жатады. Мақалада қызметкерлердің

құқықтарын қорғау және еңбек қатынастарының тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін нормативтік-құқықтық базаны жақсарту және құқық қолдануды бақылауды күшейту бойынша нақты шаралар ұсынылған.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасы, мерзімді еңбек шарттары, икемді еңбек жағдайлары, қашықтан жұмыс істеу, құқық қолдану, әлеуметтік кепілдіктер, еңбекті бақылау

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ В РАЗЛИЧНЫХ ВИДАХ ТРУДОВЫХ ДОГОВОРОВ

Аннотация. В статье рассматривается разнообразие трудовых договоров, применяемых в Республике Казахстан, и проблемы их правоприменения. Основное внимание уделено срочным трудовым договорам, договорам с гибкими условиями труда и трудовым договорам для дистанционной работы. Автор анализирует ключевые проблемы, возникающие в процессе применения различных видов трудовых договоров, и предлагает пути их решения. Проблемы включают злоупотребление срочными договорами, неопределенность прав и обязанностей при гибких графиках, а также трудности контроля и обеспечения условий труда при дистанционной работе. В статье предлагаются конкретные меры по улучшению нормативно-правовой базы и усилению контроля за правоприменением для защиты прав работников и обеспечения эффективного функционирования трудовых отношений.

Ключевые слова: Трудовое законодательство Республика Казахстан, срочные трудовые договоры, гибкие условия труда, дистанционная работа, правоприменение, социальные гарантии, контроль за трудом

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT IN VARIOUS TYPES OF EMPLOYMENT CONTRACTS

Abstract. The article examines the variety of employment contracts used in the Republic of Kazakhstan and the issues related to their legal enforcement. The main focus is on fixed-term employment contracts, contracts with flexible working conditions, and employment contracts for remote work. The author analyzes key problems that arise in the application of different types of employment contracts and proposes solutions. Issues include the misuse of fixed-term contracts, the uncertainty of rights and obligations in flexible working schedules, and difficulties in controlling and ensuring working conditions for remote work. The article suggests specific measures to improve the regulatory framework and strengthen the enforcement of legal provisions to protect workers' rights and ensure the effective functioning of labor relations.

Key words: Labor legislation Republic of Kazakhstan, fixed-term employment contracts, flexible working conditions, remote work, law enforcement, social guarantees, labor control.

Разнообразие трудовых договоров, применяемых в Республике Казахстан, требует четкого и точного правового регулирования, обеспечивающего защиту прав и интересов как работников, так и работодателей. Однако на практике возникают многочисленные проблемы, связанные с правоприменением различных видов трудовых договоров. В данной главе рассматриваются ключевые проблемы правоприменения в различных видах трудовых договоров, включая срочные трудовые договоры, договоры с гибкими условиями труда, а также трудовые договоры для дистанционной работы.

Срочные трудовые договоры являются одним из наиболее распространенных видов трудовых договоров, используемых работодателями для временного найма работников.

Правовые основания заключения срочных трудовых договоров. Трудовой кодекс Республики Казахстан (статья 30) устанавливает условия, при которых могут заключаться срочные трудовые договоры, включая временный характер работы, замещение временно

отсутствующего работника и выполнение сезонных работ [1].

Проблемы правоприменения:

- Злоупотребление срочными трудовыми договорами: Работодатели нередко заключают срочные трудовые договоры на длительные периоды без законных оснований, что нарушает права работников на стабильность трудовых отношений.

- Повторное заключение срочных договоров: Многократное перезаключение срочных трудовых договоров с одним и тем же работником для избежания предоставления постоянных социальных гарантий и компенсаций.

Решение проблем:

- Ужесточение контроля за обоснованностью заключения срочных трудовых договоров со стороны государственных органов.

- Усиление ответственности работодателей за необоснованное использование срочных трудовых договоров.

Договоры с гибкими условиями труда. Гибкие условия труда становятся все более популярными в современных условиях, предоставляя работникам возможность балансировать между работой и личной жизнью.

Виды гибких условий труда: гибкий график работы, неполное рабочее время, временная работа.

Проблемы правоприменения:

- Неопределенность прав и обязанностей: Часто возникают вопросы, связанные с четкостью и прозрачностью условий труда при гибких графиках, включая распределение рабочего времени и оплаты труда.

- Социальные гарантии и компенсации: Работники с гибкими условиями труда нередко сталкиваются с ограничением доступа к социальным гарантиям, таким как отпуск и пособия по временной нетрудоспособности.

Решение проблем:

- Разработка и внедрение более четких нормативных актов, регулирующих гибкие условия труда.

- Обеспечение равенства в доступе к социальным гарантиям и компенсациям для работников с гибкими графиками.

Трудовые договоры для дистанционной работы. Дистанционная работа стала особенно актуальной в условиях пандемии COVID-19, когда многие организации были вынуждены перевести своих сотрудников на удаленную работу.

Правовое регулирование дистанционной работы. Трудовой кодекс Республики Казахстан (статья 138) определяет особенности трудовых отношений при дистанционной работе, включая порядок заключения трудового договора, обязанности работодателя по обеспечению необходимых условий труда и гарантии прав работников [1].

Проблемы правоприменения:

- Техническое обеспечение и рабочее место: часто возникают вопросы, связанные с обеспечением технических условий для дистанционной работы и компенсацией расходов работников.

- Контроль и оценка труда: проблемы с контролем за выполнением работ и оценкой производительности при удаленной работе.

- Социальная изоляция и стресс: работники дистанционно могут сталкиваться с социальной изоляцией и повышенным уровнем стресса, что влияет на их производительность и психологическое здоровье.

Решение проблем:

- Разработка рекомендаций и стандартов для обеспечения дистанционной работы, включая технические требования и компенсацию затрат.

- Внедрение гибких систем контроля и оценки труда, основанных на результатах и выполнении задач.

- Обеспечение психологической поддержки и создание условий для поддержания

социальной связи среди удаленных работников.

Проблемы правоприменения в различных видах трудовых договоров требуют постоянного внимания и обновления законодательной базы для обеспечения защиты прав работников и эффективного функционирования трудовых отношений. Важно, чтобы трудовое законодательство Казахстана оставалось гибким и адаптивным, учитывая современные тенденции и вызовы. Для этого необходимо совершенствовать нормативные акты, усиливать контроль за их исполнением и обеспечивать равные права и социальные гарантии для всех категорий работников.

Список использованной литературы:

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.06.2024 г.) (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832);

УДК 331.108.62

Гизатов Ф. М.

Магистрант 2 курса Каспийского общественного университета, ВШП «Әділет», Республика Казахстан, город Алматы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН БҰЗУ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША СОТ ПРАКТИКАСЫ

Аңдатпа. Сот практикасы еңбек заңнамасын құқық қолдануды және еңбек дауларын шешуді қамтамасыз ете отырып, Қазақстандағы қызметкерлердің еңбек құқықтарын қорғауда шешуші рөл атқарады. Мақалада еңбек құқығын бұзу істері бойынша сот практикасының негізгі аспектілері қарастырылады, типтік жағдайлар талданады және сот шешімдерінің мысалдары келтіріледі. Заңсыз жұмыстан босату, жалақыны төлемеу, өтемақылар мен жәрдемақылар, еңбек жағдайлары мен еңбекті қорғау туралы дауларға назар аударылады. Сот практикасындағы проблемалар мен қиындықтар, мысалы, ұзаққа созылған процестер, дәлелдемелер базасындағы қиындықтар және Тараптардың теңсіздігі талқыланады. Сот практикасы соттардың қызметкерлердің құқықтарын қалпына келтіру және өтемақы тағайындау арқылы жиі жақтайтынын көрсетеді, бұл құқық қолдану практикасын одан әрі жетілдірудің және құқықтық көмекке қол жетімділікті жақсартудың маңыздылығын көрсетеді.

Кілт сөздер: Сот практикасы, еңбек құқықтары, заңсыз жұмыстан шығару, жалақыны, өтемақы мен жәрдемақыны төлемеу, еңбек жағдайлары, еңбекті қорғау, еңбек даулары, құқық қолдану.

СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА ПО ДЕЛАМ О НАРУШЕНИИ ТРУДОВЫХ ПРАВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Судебная практика играет ключевую роль в защите трудовых прав работников в Казахстане, обеспечивая правоприменение трудового законодательства и разрешение трудовых споров. В статье рассматриваются основные аспекты судебной практики по делам о нарушении трудовых прав, анализируются типичные случаи и приводятся примеры судебных решений. Основное внимание уделяется спорам о незаконном увольнении, невыплате заработной платы, компенсациях и пособиях, а также соблюдении условий и охраны труда. Также обсуждаются проблемы и вызовы в судебной практике, такие

как затяжные процессы, трудности в доказательной базе и неравенство сторон. Судебная практика демонстрирует, что суды часто встают на сторону работников, восстанавливая их права и присуждая компенсации, что подчеркивает важность дальнейшего совершенствования правоприменительной практики и улучшения доступа к правовой помощи.

Ключевые слова: Судебная практика, трудовые права, незаконное увольнение, невыплата заработной платы, компенсации и пособия, условия труда, охрана труда, трудовые споры, правоприменение.

JUDICIAL PRACTICE IN CASES OF LABOR RIGHTS VIOLATIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract. Judicial practice plays a crucial role in protecting workers' labor rights in Kazakhstan by ensuring the enforcement of labor legislation and resolving labor disputes. The article examines the main aspects of judicial practice in cases of labor rights violations, analyzes typical cases, and provides examples of court decisions. The primary focus is on disputes related to unlawful dismissal, non-payment of wages, compensations and benefits, as well as compliance with working conditions and occupational safety. Additionally, the problems and challenges in judicial practice, such as lengthy proceedings, difficulties in evidence gathering, and inequality of parties, are discussed. Judicial practice shows that courts often side with workers, restoring their rights and awarding compensation, highlighting the importance of further improving law enforcement practices and enhancing access to legal assistance.

Key words: judicial practice, labor rights, unlawful dismissal, non-payment of wages, compensations and benefits, working conditions, occupational safety, labor disputes, law enforcement.

Судебная практика играет ключевую роль в защите трудовых прав работников в Казахстане. Суды обеспечивают правоприменение трудового законодательства, разрешают трудовые споры и принимают решения, формирующие правоприменительную практику. В данной главе рассматриваются основные аспекты судебной практики по делам о нарушении трудовых прав в Казахстане, анализируются типичные случаи и приводятся примеры решений судов.

Основные категории трудовых споров в судебной практике.

Споры о незаконном увольнении:

- Незаконное увольнение является одной из наиболее распространенных причин обращения работников в суд. Работодатели иногда нарушают процедуру увольнения, не предоставляют законные основания или увольняют работников по личным мотивам.

- Суды часто восстанавливают работников на работе, если установлено, что увольнение было незаконным, и присуждают компенсации за вынужденный прогул и моральный вред. Например, в одном из дел суд признал увольнение работника незаконным, так как работодатель не доказал наличие дисциплинарного проступка, который мог бы служить основанием для увольнения.

Споры о невыплате заработной платы:

- Невыплата или задержка заработной платы является серьезным нарушением трудовых прав работников. Работники часто обращаются в суд с исками о взыскании задолженности по заработной плате.

- Суды, как правило, удовлетворяют требования работников о выплате задолженности по заработной плате, а также присуждают компенсации за задержку выплат. В одном из случаев суд обязал работодателя выплатить работнику задолженность по заработной плате за несколько месяцев, а также компенсировать моральный ущерб.

Споры о компенсациях и пособиях:

- Работники также обращаются в суд за защитой своих прав на получение различных компенсаций и пособий, таких как пособия по временной нетрудоспособности, по

беременности и родам и другие.

- Суды, как правило, удовлетворяют требования работников о выплате компенсаций и пособий, если установлено, что работодатель необоснованно отказал в их выплате. В одном из дел суд обязал работодателя выплатить работнице пособие по беременности и родам, так как отказ был признан незаконным.

Споры о соблюдении условий труда и охраны труда:

- Нарушение условий труда и требований охраны труда часто становится причиной трудовых споров. Работники обращаются в суд с требованиями об устранении нарушений и компенсации за причиненный ущерб.

- Суды обязуют работодателей устранить выявленные нарушения и компенсировать работникам причиненный ущерб. В одном из случаев суд обязал работодателя обеспечить работников средствами индивидуальной защиты и провести инструктаж по охране труда после установления факта несоблюдения этих требований.

Примеры судебных решений

1. Дело о незаконном увольнении:

- Факты: Работник был уволен за слабый контроль в организации закупки источников бесперебойного питания, тогда как согласно должностной инструкции контроль закупок источников бесперебойного питания не входит в функциональные обязанности.

- Решение суда: Суд признал увольнение незаконным, восстановил работника на работе и присудил ему компенсацию за вынужденный прогул [1].

2. Дело о невыплате заработной платы:

- Факты: Работодатель задержал выплату заработной платы работнику на несколько месяцев, что привело к финансовым трудностям для работника.

- Решение суда: Суд обязал работодателя выплатить задолженность по заработной плате [2].

3. Дело о нарушении условий труда и охраны труда:

- Факты: Работник был уволен за отсутствие на рабочем месте без уважительных причин. В ходе судебного заседания установлено, что нарушен порядок расторжения трудового договора.

- Решение суда: Суд признал увольнение незаконным, восстановил работника на работе и присудил ему компенсацию за вынужденный прогул [3, 4].

Проблемы и вызовы в судебной практике.

Затяжные судебные процессы: судебные разбирательства по трудовым спорам могут затягиваться, что создает дополнительные трудности для работников и работодателей. Необходимы меры по ускорению рассмотрения дел и уменьшению бюрократических проволочек.

Доказательная база: работники часто сталкиваются с трудностями в доказывании своих требований из-за отсутствия документальных доказательств и свидетельских показаний. Улучшение доступа к юридической помощи и консультациям может способствовать более эффективной защите прав работников.

Неравенство сторон: работодатели, обладая большими ресурсами и юридической поддержкой, имеют преимущество в судебных разбирательствах. Укрепление роли профсоюзов и создание специализированных фондов правовой помощи может способствовать уравниванию сторон.

Судебная практика по делам о нарушении трудовых прав в Казахстане играет важную роль в защите интересов работников и обеспечении соблюдения трудового законодательства. Анализ судебных решений показывает, что суды часто встают на сторону работников, восстанавливая их права и присуждая компенсации. Однако существуют проблемы, такие как затяжные процессы и трудности в доказывании требований, которые требуют дальнейшего совершенствования правоприменительной практики и улучшения доступа к правовой помощи.

Список использованной литературы:

1. Жаксыгельдинов А. И. против АО «КазАвтоЖол». Решение Межрайонного суда по гражданским делам города Астаны от 01 марта 2023 года. Дело № 7142-24-00-2/1885 // <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml>;
2. Нурмахан Б. Ж. против ТОО «L-Capital». Решение районного суд №2 Алмалинского района города Алматы от 25 апреля 2022 года. Дело № 7520-22-00-2/683 // <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml>;
3. Тайкенов М. М. против КГУ «Лесное хозяйство Орлиногорское» Решение Айыртауского районного суда Северо-Казахстанской области от 12 марта 2024 года. Дело № 5932-24-00-2/14 // <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml>;
4. Тайкенов М. М. против КГУ «Лесное хозяйство Орлиногорское». Дополнительное решение Айыртауского районного суда Северо-Казахстанской области от 18 марта 2024 года. Дело № 5932-24-00-2/14 // <https://office.sud.kz/form/proceedings/services.xhtml>;

УДК 349.4

***Дауылбаев К. Б., Байжуманова Ж.Қ.**

Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан

*e-mail: daubak@mail.ru

**ҚР-ДА ЖЕР ЗАҢНАМАСЫН БҰЗҒАНЫ ҮШІН ӘКІМШІЛІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ
МӘЖБҮРЛЕУ ҚАҒИДАТТАРЫН ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Бұл мақалада Жер заңнамасын бұзушыларға қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу қағидаттары қарастырылған. Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қысым жасайды деп тапса, ол іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұруға және осы актіні конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен ҚР Конституциялық кеңесіне жүгінуге міндетті. заңға немесе конституциялық емес деп танылған өзге де нормативтік құқықтық актіге негізделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген органдардың (лауазымды адамдардың) орындалуға жатпайды» ашып көрсетеді. Осы мақала «Заң мен сот алдындағы теңдік принципі мен жалпы құқықтық принцип болып табылады.

Жерді бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеуге ұшыраған субъектілер үшін оны сақтау заңнама «ешкімді шығу тегі, әлеуметтік, лауазымдық және әлеуметтік себептер бойынша кемсітуге болмайды» дегенді білдіреді. мүліктік жағдайы, жынысы, нәсілі, ұлты, тілі, дінге қатынасы, сенімі, тұрғылықты жері немесе кез келген өзге мән-жайлар бойынша жөнінде айтады. Бұл жоғарыда атап өткен Құқықтық принциптер негізгі принциптерді, нормативтік-құқықтық материяның негізін құрайтындықтан, құқықтық реттеудің бағытын, мақсаттарын, міндеттері мен әдістерін анықтайды, бұл қазіргі жер заңнамасының маңызды сипаттамаларын білдіретін, нарықтық экономиканың пайда болуы мен жұмыс істеуі жағдайында жер қатынастарының дамуының объективті заңдылықтарын көрсететін құқықтық принциптер жүйесі туралы өз ойын тұжырымдайды.

Кілт сөздер: жер қатынастары, әкімшілік-құқықтық қорғау, оң реттеу, жер құқық бұзушылықтары, әкімшілік жауапкершілік.

АНАЛИЗ ПРИНЦИПОВ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ПРИНУЖДЕНИЯ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье рассматриваются принципы административного принуждения, применяемые к нарушителям земельного законодательства. При обнаружении ущемления закрепленных Конституцией Республики Казахстан прав и свобод человека и гражданина он обязан приостановить производство по делу и обратиться в Конституционный Совет РК с предложением о признании данного акта неконституционным. не подлежат исполнению органами (должностными лицами), уполномоченными рассматривать дела об административных правонарушениях, основанные на законе или ином нормативном правовом акте, признанном неконституционным». Данная статья является " принципом равенства и общим правовым принципом перед законом и судом. Для субъектов, подвергшихся административному принуждению за нарушение земли, соблюдение законодательство означает, что «никто не может быть дискриминирован по происхождению, социальным, должностным и социальным причинам». по имущественному положению, полу, расе, национальности, языку, отношению к религии, убеждениям, месту жительства или любым иным обстоятельствам. Поскольку перечисленные выше правовые принципы составляют основные принципы, основу нормативно-правовой материи, определяют направление, цели, задачи и методы правового регулирования, формулируя собственную мысль о системе правовых принципов, выражающих важнейшие характеристики современного земельного законодательства, отражающих объективные закономерности развития земельных отношений в условиях возникновения и функционирования рыночной экономики.

Ключевые слова: земельные отношения, административно-правовая охрана, положительное регулирование, земельные правонарушения, административная ответственность.

ANALYSIS OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL COERCION FOR VIOLATION OF LAND LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This article discusses the principles of administrative coercion applied to violators of land legislation. Upon detection of infringement of human and civil rights and freedoms enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, he is obliged to suspend the proceedings and apply to the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan with a proposal to recognize this act as unconstitutional. They are not subject to execution by bodies (officials) authorized to consider cases of administrative offenses based on a law or other normative legal act recognized as unconstitutional." This article is "the principle of equality and a general legal principle before the law and the court. For subjects subjected to administrative coercion for violating land, compliance with the law means that "no one can be discriminated against on the basis of origin, social, official and social reasons." by property status, gender, race, nationality, language, attitude to religion, beliefs, place of residence or any other circumstances. Since the legal principles listed above constitute the basic principles, the basis of the regulatory and legal matter, determine the direction, goals, objectives and methods of legal regulation, formulating their own idea about the system of legal principles expressing the most important characteristics of modern land legislation, reflecting the objective patterns of development of land relations in the conditions of the emergence and functioning of a market economy.

Key words: land relations, administrative and legal protection, positive regulation, land offenses, administrative responsibility.

Жер саласындағы кез келген мемлекеттік-құқықтық қызмет қатынастар, оның ішінде жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік - құқықтық мәжбүрлеуге байланысты қызмет заңнамада белгіленген қағидаттарды сақтамай мүмкін емес. Құқық теориясындағы мұндай принциптер негізгі идеялар ретінде танылады. Олар мемлекеттік органдар қызметінің құқық қолдану практикасының мәні мен мазмұнын көрсетеді. Жер заңнамасын бұзушыларға қолданылатын әкімшілік мәжбүрлеу қағидаттары әртүрлі құралдар мен әдістерді пайдалана отырып, әртүрлі бағыттар бойынша жүзеге асырылатын, бірақ жер құқық бұзушылықтарға қарсы күресте мемлекеттік саясаттың біртұтас мәнін көрсететін әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл шаралары жүйесіндегі мемлекеттік органдар қызметінің осындай түрінің орнын ескере отырып айқындалуға тиіс. Әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу жер құқық бұзушылықтары үшін әкімшілік жауапкершілік шараларын қамтиды, оларды қолдану әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы заңнамада белгілі бір қағидаттар бойынша реттеледі. Әкімшілік заңнамаға сәйкес " олардың сипатына қарай оларды бұзу және маңыздылығы іс бойынша болған іс жүргізуді жарамсыз деп тануға, осындай іс жүргізу барысында шығарылған шешімдердің күшін жоюға не бұл ретте жиналған дәлелдемелер күші жоқ материалдарды тануға әкеп соғады" [1].

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде мынадай қағидаттар жарияланды:

- заңдылық;
 - заң мен сот алдындағы теңдік;
 - кінәсіздік презумпциялары;
 - кінә принципі;
 - әкімшілік жауапкершілікке қайта тартуға жол берілмейді;
 - гуманизм принципі;
 - жеке тұлғаға қол сұғылмаушылық;
 - адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу;
 - жеке өмірге қол сұғылмаушылық және құпияны қорғау;
 - меншікке қол сұғылмаушылық; - әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді карауға уәкілетті соттың (судьяның) және органның (лауазымды адамның) тәуелсіздігі;
 - айғақтар беру міндетінен босату;
 - білікті заң көмегіне құқықтарды қамтамасыз ету;
 - әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізудің жариялылығы;
 - өндіріс барысында қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
 - іс жүргізу шешімдеріне дауласу және іс жүргізу әрекеттеріне шағымдану еркіндігі;
 - адамның құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сот арқылы қорғау"
- [1, 8-24-баптар].

Жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеуге қолданылатын әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың принциптерін жалпы құқықтық және жеке-құқықтық деп бөлуге болады.

Заңдылық қағидаты жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану кезінде сақталуы тиіс. Ол құқықтың жалпы принциптеріне жатады. ҚР ӘҚБтК-нің 8 - бабының мазмұнынан заңдылық қағидатын сақтау мынаны білдіреді: «ешкімді әкімшілік жазаға, әкімшілік-құқықтық ықпал ету шараларына немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларына әкімшілік заңнаманың негізінде және тәртібімен басқаша түрде ұшыратуға болмайды» [1, 8-баптың 1-тармағы].

Сонымен қатар, заңдылық қағидаты адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етеді. Мәселен, ҚР ӘҚБтК 8-бабының 3-тармағына сәйкес «егер сот қолдануға жататын заң немесе өзге де нормативтік құқықтық акт Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қысым жасайды деп тапса, ол іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұруға және осы актіні конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен

ҚР Конституциялық кеңесіне жүгінуге міндетті. заңға немесе конституциялық емес деп танылған өзге де нормативтік құқықтық актіге негізделген әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген органдардың (лауазымды адамдардың) орындалуға жатпайды» [1,б.36.8]. Азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен қатар, заңдылық қағидаты әкімшілік жауапкершілік субъектісін соттың немесе мемлекеттік органның (лауазымды адамның) озбырлығынан қорғауды қамтамасыз етеді. Келесі «Заң мен сот алдындағы теңдік принципі» [1, 9-бап] жалпы құқықтық принцип болып табылады.

Жерді бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеуге ұшыраған субъектілер үшін оны сақтау заңнама «ешкімді шығу тегі, әлеуметтік, лауазымдық және әлеуметтік себептер бойынша кемсітуге болмайды» дегенді білдіреді. мүліктік жағдайы, жынысы, нәсілі, ұлты, тілі, дінге қатынасы, сенімі, тұрғылықты жері немесе кез келген өзге мән-жайлар бойынша [1, 9-бап].

Кінәсіздік қағидатын сақтау, ол жалпы құқықтық принциптерге де қатысты, жер қатынастары субъектісіне оның кінәсі заңнамада белгіленген тәртіппен белгіленгенге және дәлелденгенге дейін әкімшілік жауапкершілікке және әкімшілік мәжбүрлеу шараларына тартылмайтындығына кепілдік береді. Жер заңнамасын бұзғаны үшін кінәні анықтаған кезде айыпталушының пайдасына кез келген күмән, оның ішінде әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың нормаларын түсіндіру кезінде туындайтын күмән түсіндірілуі тиіс [1, 10-бап]. Кінә қағидаты жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік жауаптылыққа және әкімшілік мәжбүрлеу шараларына жер құқықтық қатынастары субъектісі кінәсі заңда белгіленген тәртіппен дәлелденген құқық бұзушылықтар үшін ғана тартыла алатынын білдіреді. Басқаша айтқанда, құқық бұзушылық қасақана немесе абайсызда жасалуы керек. Жер заңнамасын бұзу нәтижесінде кінәсіз зиян келтіргені үшін әкімшілік жауапкершілікке жол берілмейді [1, 11-бап]. Құқықтың жалпы қағидаттарына гуманизм қағидаты да жатады, оның мазмұны ҚР ӨҚБтК 13-бабында баяндалған. Жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану кезінде осы қағиданы сақтау адамның азап шекпеуіне немесе құқық бұзушының адамдық қадір-қасиетін қорлауға кепілдік бермейді [1,б.13].

Жеке тұлғаға қол сұғылмаушылықтың жалпы құқықтық қағидатының мазмұны жер құқығы қатынастары субъектісін әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы іс бойынша жүзеге асыру кезінде ешкімді әкімшілік ұстауға, күштеп әкелуге, ішкі істер органдарына (полицияға) немесе ЕО-ның басқа да мемлекеттік органдарына жеткізуге болмайды дегенді білдіреді [1, 1-тармақ. 14] тек ҚР заңнамасында белгіленген негіздер мен тәртіппен. Бұл ретте әкімшілік ісіне қатысушылардың ешқайсысы құқық бұзушылыққа, азаптауға, зорлық-зомбылыққа немесе қатыгездікке ұшырамауға адамның қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынас[1, 14-баптың 5-тармағы].

Жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеудің жалпы құқықтық қағидаты жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану кезінде де сақталуы тиіс. Осылайша, жер заңнамасын бұзу туралы іс бойынша әкімшілік іс жүргізу кезінде уәкілетті мемлекеттік органдар мен сот адамның ар-намысын қорлайтын немесе қадір-қасиетін төмендететін шешімдер мен іс-әрекеттерді, жеке өмірі туралы мәліметтерді жинауды, пайдалануды және таратуды, сондай-ақ адам жасырын сақтау қажет деп санайтын жеке және іскерлік сипаттағы мәліметтерді" қолданбауға тиіс [1,б.15]. Сот немесе Мемлекеттік орган мұндай заңсыз әрекеттерді іс жүргізу барысында жасаған жағдайда жер заңнамасын бұзу туралы іс бойынша моральдық зиян ҚР заңнамасына сәйкес өтелуге тиіс. Жеке өмірге қол сұғылмаушылық пен құпияны қорғаудың жалпы құқықтық қағидаты жер құқық бұзушылық туралы іс бойынша әкімшілік іс жүргізу кезінде мемлекеттік органдар «жеке өмір, жеке, отбасылық, коммерциялық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия» туралы мәліметтерді жария етпеуді қамтамасыз етуге тиіс екендігімен қамтамасыз етіледі [1, 16-бап].

Меншікке қол сұғылмаушылық қағидаты жалпы құқықтық қағидат бола отырып, жер заңнамасын бұзу туралы іс бойынша әкімшілік іс жүргізу кезінде «мүлік пен

құжаттарды алып қою, көлік құралын басқарудан шеттету» қамтамасыз етіледі..., ҰБТ көлік құралын ұстау, ҰБТ аумақтарын, өзге де мүлікті, сондай-ақ ҰБТ-ның тиісті құжаттарын қарау және меншікке қол сұғатын басқа да іс-әрекеттер тек Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген жағдайларда және тәртіппен жүргізілуі мүмкін" [1, 17-бап].

Соттың (судьяның) және органның (лауазымды адамның) тәуелсіздігі қағидаты, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген [28, 18-бап] жалпы құқықтық қағидат ретінде жер заңнамасын бұзу туралы іс бойынша әкімшілік іс жүргізу кезінде бөгде әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген соттар мен органдардың араласуы мен ықпалын алып тастауға тиіс екендігімен қамтамасыз етіледі [1, 18-бап].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілетті соттың (судьяның) және органның (лауазымды адамның) қызметіне қандай да бір араласқаны үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жауапкершілік көзделген. «Куәгерлік айғақтар беру міндетінен босату» жалпы құқықтық қағидатын қамтамасыз ету [1, 19-бап] оған қатысты қозғалған жер құқықтық қатынастарының субъектісі болып табылады жер заңнамасын бұзу туралы іс бойынша әкімшілік іс жүргізу, «өзіне қарсы айғақтар беруге міндетті емес» [1, 1-тармақ. 19].

Мұндай босату осы қағидатпен әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін айыпталушының жұбайына (зайыбына) және жақын туыстарына қатысты да қамтамасыз етіледі [28, 19-баптың 1-тармағы]. Құқықтың маңызды қағидаттарының бірі – «білікті заң көмегіне құқықты қамтамасыз ету» принципі [1, 19-бап]. ҚР ӘҚБтК-нің 19-бабының нормасында айтылғандай, «әркімнің іс бойынша әкімшілік іс жүргізу барысында білікті заң көмегін алуға құқығы бар» [1, 19-баптың 1-тармағы]. Басқаша айтқанда, жер заңнамасын бұзу туралы Әкімшілік іс жүргізу кезінде жер құқықтық қатынастары субъектісіне білікті заң көмегі ұсынылуы керек. Көбінесе жер заңнамасын бұзушылар заңдарды білмеуге сілтеме жасайды, бұл оларды жауапкершіліктен босатпайды. Бірақ оған қатысты әкімшілік іс жүргізуді жүзеге асыру кезінде құқық бұзушының өз құқықтарын қорғауы білікті заң көмегінсіз мүмкін емес.

Әкімшілік құқықтың жеке-құқықтық принциптерін әрі қарай қарастырайық. «Әкімшілік жауапкершілікке қайта тартуға жол бермеу» қағидаты [1, 12-бап] Әкімшілік құқық қағидаттарына жатады. Осы Қағидаға сәйкес «бір құқық бұзушылық үшін ешкімді әкімшілік жауапкершілікке тартуға болмайды» [1, б. 12].

Бұл жер қатынастары субъектілеріне де қатысты. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізудің жариялылығы» қағидаты [1, 21-бап] Әкімшілік-құқықтық қағидаттарға жатады. Бұл қағида «әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген соттар, органдар (лауазымды тұлғалар) осы істер бойынша іс жүргізуді ашық түрде жүзеге асырады» дегенді білдіреді [1, 21-баптың 1-тармағы]. Бірақ бір бөлігі 21-баптың 2-бөлігі мыналарды құрайтын мәліметтерді жария етумен шектеледі «ЕО-ның мемлекеттік құпиялары, сондай-ақ ЕО тұлғасының өтініші бойынша коммерциялық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпия» [1, 21-баптың 2-тармағы]. Сонымен қатар, бұл принцип «жеке тұлғалардың жеке хат-хабарлары мен жеке телеграфтық хабарламалары ашық іс жүргізу кезінде олардың арасында хат-хабарлар мен телеграфтық хабарламалар болған адамдардың келісімімен ғана жариялануы мүмкін» дегенді білдіреді [1, 3-тармақ 21-бап].

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізудің жариялылығы оған қатысты әкімшілік іс жүргізу жүзеге асырылатын жер құқықтық қатынастары субъектісіне берілетін "жазбаша немесе аудиожазбаны пайдалана отырып, өндіріс жүргізілетін орындардан, өндіріс жүзеге асырылатын үй-жайда өндіріс барысын тіркеу құқығы" қамтамасыз етіледі [1, 21-баптың 4-тармағы]. Іс жүргізу шешімдеріне дау айту және іс жүргізу әрекеттеріне шағымдану бостандығының әкімшілік-құқықтық қағидатын сақтау жер құқық бұзушылық жасағаны үшін жер құқықтық қатынастары субъектісіне

тартылған кезде әкімшілік іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыратын органның (лауазымды адамның) бұзушылық туралы әрекеттеріне шағымдану және дау айту мүмкіндігіне кепілдік береді жер заңнамасы.

Бұдан басқа, осы қағидатқа сәйкес 23-баптың 2-бөлігіне сәйкес «іске қатысушы адамның Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша қаулыларды қайта қарауға құқығы бар» [1, 23-бап]. «Адамдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін сотта қорғаудың» жалпы құқықтық қағидаты [1, 24-бап] «әркімнің өзінің бұзылған құқықтарын мен бостандықтарын қорғау құқығын» қамтамасыз етеді [1, 24-баптың 1-тармағы].

Өз құқықтарын мен бостандықтарын бұзылған жағдайда, оған қатысты жер заңнамасын бұзу туралы іс бойынша әкімшілік іс жүргізу жүзеге асырылатын жер құқықтық қатынастарының субъектісі оларды қорғау үшін сотқа жүгіне алады [1, 24-бап]. Жер құқық бұзушылықтары үшін әкімшілік мәжбүрлеуді жүзеге асыру кезіндегі жер-құқықтық қағидаттары да қамтамасыз етуге бағытталған жер қатынастары саласындағы заңдылық пен құқықтық тәртіп. Ғылыми әдебиеттерде көптеген зерттеулер жер қатынастарын құқықтық реттеу принциптерін зерттеуге және талдауға арналды. Көбірек жер құқығы қағидаттары хабарландыруға байланысты қайта қаралды Тәуелсіз мемлекет және елде нарядты енгізу арқылы жеке меншіктің мемлекеттік меншігімен және нарықтық қатынастарға көшумен.

Мәселен, мысалы, заң ғылымдарының докторы, профессор А.Х. Хаджиевтің пікірінше: «жаңа жер заңнамасы белгілі бір заңдарға негізделген. принциптер, көптеген жолдармен нарықтық кезеңге дейінгі принциптер жүйесінен түбегейлі ерекшеленеді. Бұл қағидаттар бұрын қолданыста болған саяси және экономикалық жүйені көрсетті, ал бүгінде Қазақстанда қалыптасқан ерекшеліктерімен дамушы нарықтық экономиканың шарттарына сәйкес келетін жаңа қағидаттарды қолдану қажет.

Құқықтық принциптер негізгі принциптерді, нормативтік-құқықтық материяның негізін құрайтындықтан, құқықтық реттеудің бағытын, мақсаттарын, міндеттері мен әдістерін анықтайды, бұл қазіргі жер заңнамасының маңызды сипаттамаларын білдіретін, нарықтық экономиканың пайда болуы мен жұмыс істеуі жағдайында жер қатынастарының дамуының объективті заңдылықтарын көрсететін құқықтық принциптер жүйесі» [2, б.106].

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес жер қатынастарын құқықтық реттеу мынадай қағидаттарға негізделген:

1. аумақтың тұтастығы, қол сұғылмаушылығы және бөлінбейтіндігі Қазақстан Республикасының;

2. табиғи ресурс ретінде жерді сақтау, Қазақстан Республикасы халқының өмірі мен қызметінің негізі;

3. жерді қорғау және ұтымды пайдалану;

4. экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

5. жерді мақсатты пайдалану;

6. ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің басымдығы;

7. жердің жай-күйі және оның қолжетімділігі туралы ақпаратпен қамтамасыз ету;

8. жерді пайдалану және қорғау жөніндегі іс-шараларды мемлекеттік қолдау;

9. Жерге зиян келтірудің немесе оның салдарын жоюдың алдын алу;

10. ақылы жерді пайдалану [3, 4-бап].

Жер құқығы қағидаттары туралы айта келе Е.Ш. Рахметов былай деп жазды: «ЕО жер құқықтарын іске асыру және қорғау институтының қағидаттарын айқындау кезінде Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген барлық заңнамалық актілерден жоғары заң күші мен басымдығы бар Негізгі Заң ретінде Қазақстан Республикасы Конституциясының нормалары ерекше маңызға ие. Атап айтқанда, бұл Конституция жерге жеке меншік принципін, мемлекеттік және жеке меншікті тең құқықтық қорғау принципін, құқықтардың, бостандықтардың, заңды мүдделердің басымдығы принципін, азамат пен адамның өмірі мен денсаулығын және т. б. жариялаған нормалар. шарттары мен

алғышарттары негізінде жер қатынастарының барлық түрлері, оның ішінде жер құқықтарын іске асыру және қорғау институтының құқықтық іс-қимыл орбитасы саласында да құрылады» [4, б.181].

Әрине, жер заңнамасында айқындалған барлық қағидаттар жер құқық бұзушылықтары үшін әкімшілік мәжбүрлеуді қолдану кезінде қамтамасыз етілуі тиіс. Осы диссертациялық зерттеуде біз жер учаскесін әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу ретінде алып қою сияқты мәжбүрлі жауапкершілік шарасын тану қажеттілігін негіздейтіндіктен, осы мәжбүрлеу шарасын қолдану кезінде сақталуы керек принциптерді қарастырамыз. Жалпы жер қатынастарын реттеу кезінде жерді қорғау және ұтымды пайдалану принципі өте маңызды. Жер заңнамасында Заңның мақсаты қызыл жіппен өтуі керек реттеу – жерді ұтымды пайдалануды және қорғауды қамтамасыз ету. Басқаша айтқанда, жерді пайдалану жердің сол сапада және одан кейінгі пайдалануға жарамды күйде сақталуын ескере отырып, осындай пайдаланудың максималды тиімділігін қамтамасыз етуге негізделуі керек пайдалану. Бұл ретте жерді ұтымды пайдаланудың белгіленген ережелерін орындамағаны үшін жауапкершілік көзделуге тиіс. Сондай-ақ, құрылысқа байланысты мәселе өте маңызды және өнеркәсіптік қауіпті объектілерді пайдалану. Сондықтан энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін маңызды мәселелердің бірі энергетикалық объектілерді салу және пайдалану кезінде жер учаскелерін ұтымды пайдалану жөніндегі қатынастарды реттеу болып табылады [5, б. 1459].

Жерді мақсатты пайдалану принципі жерді ұтымды пайдалану принципімен тығыз байланысты. Оны қамтамасыз ету, ең алдымен, жер кімге тиесілі болса да, оның заңнамада белгіленген мақсатына қатаң сәйкес пайдаланылуы керек (өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, көлік, елді мекендер және т.б. мақсаттары үшін). Жер учаскесін пайдаланушы жер учаскесін мемлекеттік рұқсатсыз пайдалана алмайды органдардың нысаналы мақсаты бойынша емес. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер ерекше қорғалатын жерлерге жатады. Жерді ұтымды пайдалану қағидаты ауыл шаруашылығы алқаптарының сақталуын қамтамасыз етеді. Ауыл шаруашылығы алқаптары қорғалуға және олардың сапасы сақталуға тиіс. Мұндай жерлер тек ерекше жағдайларда ғана ауыл шаруашылығы өндірісімен байланысты емес мақсаттарда пайдаланылуы тиіс.

Бұл қағида ҚР Жер кодексінің 105-бабында және 165-бабында бекітілген. Мәселен, 105-бапқа сәйкес «Ауыл шаруашылығын жүргізуге байланысты емес мақсаттарда пайдалану үшін ауыл шаруашылығы алқаптарын алып қоюдан туындаған ауыл шаруашылығы өндірісінің шығындары ауыл шаруашылығы алқаптарының алаңдарын және олардың сапасын қалпына келтіру жолымен ауыл шаруашылығы өндірісінің деңгейін сақтау мақсатында өтелуге жатады» [4, 105-бап].

165-бап «меншік иелеріне немесе жер пайдаланушыларға келтірілген залалдар... 4) Құрылыс және пайдалану нәтижесінде жер сапасы нашарлаған жағдайларда толық көлемде өтелуге тиіс» деп айқындайды топырақ құнарлылығының бұзылуына әкелетін, су режимін нашарлататын, ауыл шаруашылығы дақылдары мен екпелер үшін зиянды заттар бөлетін объектілер " [4, 165-бап]. Өздеріңіз білетіндей, меншік иелерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау принципі, оның ішінде жер учаскелерінің иелері мен жер пайдаланушылары орта ғасырларда орнатылған және қазіргі уақытта көптеген халықаралық құқық актілерінде бекітілген. Сондықтан кез-келген құқықтық мемлекет жер учаскелерінің иелері немесе жер пайдаланушылар мен қоғамның мүдделерін білдіретін мемлекет арасындағы дауларды шешудің құқықтық тетіктеріне ие болуы керек.

Мемлекеттің әкімшілік-құқықтық мәжбүрлеу шараларын қолдануы қоғамның мүдделерін қорғауға байланысты. Мемлекет жер учаскесін алып қою сияқты мемлекеттік мәжбүрлеудің төтенше шараларын ерекше жағдайларда ғана қолдана алады. Мысалы, жер учаскесінің меншік иесінің жерге қатысты құқыққа қайшы әрекеттер (әрекетсіздік) жасауы. Мұндай жағдайда ғана мемлекет меншікке қол сұғып, жерді алып қою сияқты мәжбүрлеу шараларын қолдана алады оның ішінде жер учаскесін мәжбүрлеп алып қою. Басқаша айтқанда, жер құқығынан айыру түріндегі мәжбүрлеуді мемлекет ерекше жағдайларда

колдануы керек.

Жер учаскесін алып қоюдың айрықша принципі жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл қағида ҚР Жер кодексінің 92-бабының 4-тармағында қамтамасыз етіледі. ҚР Жер кодексінің көрсетілген нормасына сәйкес, жер учаскесін мәжбүрлеп алып қою тек заңда көрсетілген жағдайлар. Оларға "шаруа немесе фермер қожалығын, ауыл шаруашылығы өндірісін жүргізу үшін берілген жер учаскесін мақсаты бойынша пайдаланбау" жағдайлары жатады:

1. егістікте-жер учаскесін өңдеу бойынша жұмыстарды жүргізбеу ауыл шаруашылығы дақылдарын егу;

2. шабындықтарда-жер учаскесінде шөп шабуды жүргізбеу, оның арамшөптермен, бұталармен, ұсақ ормандармен толып кетуі және шөптің тозуының өзге де белгілерінің болуы;

3. жайылымдарда-жайылымға арналған ауыл шаруашылығы жануарларының болмауы не олардың шекті мөлшерден жиырма пайыздан аз мөлшерінде болуы агроөнеркәсіптік кешенді дамыту саласындағы уәкілетті орган белгілеген Жайылымдардың жалпы алаңына жүктеменің жол берілетін нормасы және (немесе) жем дайындау мақсатында шөп шабудың болмауы;

4. көпжылдық екпелерде-есептен шығарылған көпжылдық екпелерді күтіп-баптау, жинау және тамырын жою жөніндегі жұмыстарды жүргізбеу" [4, 4-т., 92-бап]. Жер құқықбұзушылықтың аталған жағдайларында ғана жер учаскесін алып қоюды қолдануға болады.

Бұдан басқа, жер учаскесін алып қою сияқты мәжбүрлеу шарасын негізсіз және заңсыз қолдануды болдырмау үшін құқықтық мемлекет тек қана қолданудың құқықтық тетігін қолдануы тиіс осындай мәжбүрлеу шарасы. Бұл ретте жер учаскесінің меншік иесінің немесе жер Пайдаланушының әрекеті немесе әрекетсіздігі қоғамға немесе оның мүдделеріне зиян келтіретіні немесе келтіретіні жеткілікті негіздер болған кезде ғана мемлекет жер құқығынан айыру түріндегі мәжбүрлеуді қолдана алады. Тек сот жерге меншік құқығынан айыру ретінде айрықша мәжбүрлеу шарасын қолданудың заңдылығы мен негізділігін анықтай алады. Жер учаскесін алып қоюдың сот тәртібінің қағидаты ҚР Жер кодексінің 94-бабымен қамтамасыз етіледі. Осы бапқа сәйкес « жер учаскелерінің меншік иелерінен жер учаскелерін мәжбүрлеп алып қою және жер пайдаланушылардың жер құқық бұзушылықтары үшін көзделген жер учаскесінің орналасқан жері бойынша жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органдардың талап қоюы бойынша сот тәртібімен жүргізіледі» [4, 94-бап].

Сонымен қатар, жауапкершіліктің мәжбүрлеу шарасы ретінде жер учаскесін алып қою алынатын жер учаскесінің өтемақысымен қатар жүруі тиіс. Өтемақы принципін қамтамасыз ету алынатын жер учаскесі халықаралық құқықпен регламенттелетін жеке меншік құқығын қорғау және қорғау қағидатын қамтамасыз етуге қызмет етеді. Жер құқықтарының тұрақтылығы қағидаты жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың мүліктік құқықтары мен заңды мүдделерін барынша қорғауға мүмкіндік береді. Бұл қағиданың мәні жерді тұрақты пайдалануға беру болып табылады [4, 34-бап]. Сондай-ақ, бұл қағида уақытша мерзімдердің едәуір ұлғаюымен қамтамасыз етіледі жер пайдалану. Сонымен, «уақытша өтеулі жер пайдалану (жалдау) құқығы ұзақ мерзімді (5 жылдан 49 жылға дейін)... болуы мүмкін» [4, 35-баптың 2-тармағы].

Жер учаскесін тұрақты және ұзақ мерзімді пайдалану құқығы жер пайдаланушылардың мүддесі үшін қамтамасыз етіледі. Жер учаскесін алып қою түріндегі мәжбүрлеуді қолданудың көрсетілген қағидаттарымен қатар жер құқығының тағы да бірқатар қағидаттарының сақталуын қамтамасыз ету қажет. Сонымен, Т.С.Қасымов қоғам мен жеке меншік иелерінің мүдделерінің тепе-теңдігін сақтау принципін қарастырады, ол бұл қағида «жеке меншік қатынастарға мемлекеттің араласу шегін анықтауға және олардың құқықтарын басқа мүдделі тұлғалар мемлекеті мен тұтастай қоғамның пайдасына шектеуге

байланысты бірқатар мәселелерді сәтті реттеуге мүмкіндік береді» деп санайды [6,б. 1].

Біз оның ұстанымын негізделген және дұрыс деп санаймыз. Айта кету керек, кейбір зерттеушілер мыналарды ұсынады «жер құқығы қағидаттарының тізбесін келесідей кеңейту:

1) жер учаскелері мен олармен тығыз байланысты объектілер тағдырының бірлігі;
2) ерекше құнды жерлер мен ерекше құнды жерлерді сақтау басымдығы қорғалатын аумақтар;

3) қоғам мүдделері мен азаматтардың заңды мүдделерінің үйлесуі» [7,б. 154]. Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеу әкімшілік және жер құқығы нормаларын қамтитын кешенді институт бола отырып, құқықтың жалпы қағидаттарын, әкімшілік және жер құқығы қағидаттарын сақтай отырып іске асырылады.

Сонымен қатар, жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеу жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың мүдделерін қозғайтындықтан, жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеу нормаларын іске асыру кезінде жеке құқық принциптері де сақталуы керек. Уәкілетті органдардың жер заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік мәжбүрлеуді жүзеге асыруы кезінде заңнамада белгіленген қағидаттарды нақты сақтауы ғана мемлекет белгілеген мемлекеттік мәжбүрлеу мақсаттарына қол жеткізуге бағытталатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Кодексі. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы: бекітілген. 2014 жылғы 5 шілде, № 235-V (07.07.2020 ж. жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен) <https://online.zakon.kz> 14.07.2020

2. Хаджиев А. Х. жердің нарықтық айналымы жағдайында ҚР-дағы жер қатынастарын құқықтық реттеудің негізгі қағидаттары // Қазақстан Республикасының заңнамасындағы заттық және міндеттемелік құқықтар: Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары / отв. М.К. Сүлейменов. - Алматы: КазГЮА, 2000. – 105-114 ББ.

3 Қазақстан Республикасының Кодексі. Қазақстан Республикасының Жер Кодексі: бекітілген. 2003 жылғы 20 маусым, № 442-II (14.07.2020 ж. жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) <https://online.zakon.kz> 20.07.2020

4 Жетпісбаев Б. А. Қазақстан Республикасының аграрлық құқығы (Ерекше бөлім): оқулық. - Алматы: "Данекер" Институты, 2002. – 218 б.

5 Smagulova D.S., Rakhmetov Y.S., Smanova A.B., Konysbai B., Shansharbayeva B.S. The role of the republic of Kazakhstan in international legal support of energy security // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2018. – Vol. 9, Issue 7(31). – P. 1458-1470.

6 Касимов Т.С. АҚШ құқығындағы қоғам мен жеке меншік иелерінің мүдделерінің тепе-теңдігін сақтау: реферат. Али канд. заңгер. ғылымдар: 12.00.06. - Уфа, 1999. – 24 б.

7 Серікбаев Е.К. Қазақстан Республикасында жер алу қағидаттары // ҚазҰУ Хабаршысы. Серия заңды. - Алматы, 2010. – № 4 (56). – 154-158 ББ.

ӘОЖ 343.3/7

Есенаманов А. К.

Қонаев университетінің 2 курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru
Ғылыми жетекші: заң ғылымдарының докторы, профессор Г.А.Куаналиева

ЖЕКЕ АДАМҒА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ұғымы мен жалпы сипаттамасы, олардың түрлері жан-жақты қарастырылған. Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы зерделенген. Ғалымдардың көзқарастары талданған.

Мемлекет жеке тұлғаны әкімшілік, азаматтық-құқықтық және ерекше қылмыстық-құқықтық қорғауға қояды. Бұл ретте жеке тұлғаны қылмыскерлер тарапынан ғана емес, сонымен қатар мемлекет пен оның өкілдері, оның ішінде қылмыстық сот ісін жүргізу процесінде құқық қорғау органдарының қызметкерлері тарапынан қорғау мүмкіндігі қамтамасыз етіледі.

Осыған байланысты 2000 жылғы 5 шілдеде «Қылмыстық процеске қатысатын адамдарды мемлекеттік қорғау туралы» № 72-II Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, онда қылмыстық процеске қатысатын адамдардың, олардың отбасы мүшелері мен жақын туыстарының өмірін, денсаулығын, мүлкін, заңды құқықтарын, мүдделерін мемлекеттік қорғау шараларының жүйесі белгіленеді, қылмыстық процеске құқыққа қарсы араласудың жолын кесу мақсатында олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері реттеледі. Бұл нормативтік-құқықтық акт мемлекет тарапынан жеке адамның құқықтарын қорғау саласындағы үлкен жетістік және құқықтық мемлекеттің демократиясы мен гуманизмінің белгілі бір деңгейінің көрінісі болып табылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары жөніндегі уәкілдің деректері, жеке адамға қол сұғушылықпен байланысты тұлғаға қарсы қылмыстар және сот төрелігіне қарсы қылмыстар бойынша статистика, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдары (бейресми дереккөздер) қылмыстық сот ісін жүргізу шеңберінде жеке адамның құқықтарын бұзушылықтардың едәуір саны жасалатынын көрсетеді.

Кілт сөздер: жеке тұлға, жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, қылмыстық құқық бұзушылық объектісі, объективтік жақ, субъективтік жақ, субъект

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье подробно рассмотрены понятие и общая характеристика уголовных правонарушений против личности, их виды. Изучена уголовно-правовая характеристика уголовных правонарушений против личности. Проанализированы взгляды ученых.

Государство ставит личность под административную, гражданско-правовую и даже под особую уголовно-правовую защиту. При этом обеспечивается возможность защиты личности не только со стороны преступников, но и со стороны государства и его представителей, в том числе со стороны сотрудников правоохранительных органов в процессе уголовного судопроизводства.

В связи с этим 5 июля 2000 года был принят Закон Республики Казахстан под № 72-II «О государственной защите лиц, участвующих в уголовном процессе», в котором устанавливается система мер государственной защиты жизни, здоровья, имущества,

законных прав, интересов лиц, участвующих в уголовном процессе, членов их семей и близких родственников, обеспечения их безопасности в целях пресечения противоправного вмешательства в уголовный процесс. Данный нормативно-правовой акт является большим достижением в сфере защиты прав личности со стороны государства и проявлением определенного уровня демократичности и гуманизма правового государства.

Вместе с тем, данные уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан, статистика по преступлениям против личности и преступлениям против правосудия, связанные с посягательствами на личность, а также средства массовой информации (неофициальные источники) показывают, что в рамках уголовного судопроизводства совершается значительное количество нарушений прав личности.

Ключевые слова: личность, уголовные правонарушения против личности, состав уголовного правонарушения, объект уголовного правонарушения, объективная сторона, субъективная сторона, субъект

SOME ISSUES OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE PERSON

Abstract. The article discusses in detail the concept and general characteristics of criminal offenses against the person, their types. The criminal law characteristics of criminal offenses against a person have been studied. The views of scientists are analyzed.

The State places the individual under administrative, civil and even special criminal protection. At the same time, the possibility of protecting the person is ensured not only by criminals, but also by the State and its representatives, including by law enforcement officers in the process of criminal proceedings.

In this regard, on July 5, 2000, the Law of the Republic of Kazakhstan No. 72-II «On State Protection of persons participating in criminal proceedings» was adopted, which establishes a system of measures for state protection of life, health, property, legal rights, interests of persons participating in criminal proceedings, members of their families and close relatives to ensure their safety in order to prevent unlawful interference in the criminal process. This normative legal act is a great achievement in the field of protection of individual rights by the state and a manifestation of a certain level of democracy and humanism of the rule of law.

At the same time, the data of the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan, statistics on crimes against the person and crimes against justice related to attacks on the person, as well as the mass media (unofficial sources) show that a significant number of violations of personal rights are committed within the framework of criminal proceedings.

Key words: personality, criminal offenses against a person, composition of a criminal offense, object of a criminal offense, objective side, subjective side, subject

Жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделері құқық саласының қай түрін алмайық мүлтіксіз орындалуы тиіс. Әрекет етуші нормативтік-құқықтық актілерде осы тұста қызмет жасауы қажет. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 3 бабында «әрбір адамның өмір сүруге, бостандығына және жеке қол сұғылмаушылығына құқығы бар» деп жария етілген [1].

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1 бабында «ең қымбат қазына – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген [2]. Бәрімізге мәлім, Қазақстан Республикасындағы барлық заңдар Конституцияға сәйкес қабылданып, оған қайшы келмеуі қажет. Сондықтан да, Қазақстан Республикасының қолданыстағы барлық нормативтік-құқықтық актілерінің жеке адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын қорғауда әруақытта артықшылықтары бар.

3 шілде 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің басты міндеттерінің бірі, 2 бапта аталып көрсетілгендей: «адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан

Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық тұтастығын, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қоғамға қауіпті қолсұғушылықтан қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін сақтау, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады» [3]. Қазақстан

Республикасы тәуелсіздік алғанға дейінгі әрекет еткен барлық нормативтік-құқықтық актілердің басты игілігі мен бірінші қорғау аясы қоғам, мемлекет болып, екінші орында жеке тұлғаның мүдделері қарастырылатын болса, қазір керісінше біздің басты байлығымыз бен қазынамыз адамның құқытары мен бостандықтары деп білеміз. Оған дәлел бұрынғы 1956 жылғы ҚазССР-ң Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімі мемлекеттік қылмыстардан басталатын. Қазіргі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі Ерекше бөліктің 1 тарауы «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталады. Оның өзі біздің мемлекетіміздің басқа өркениетті елдердегідей бірінші орынға адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын қойып оларды қорғауға алғандығын көрсетеді. Әрине, ол ескімен салыстырғанда үлкен ілгеріс, өркениеттің баспалдағына жасалған үлкен қадам екендігін қайталап айтудың артықшылығы жоқ сияқты.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жеке тұлғаны қорғаудағы артықшылықтар тек қана «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын тарауды реті бойынша бірінші орынға қоюдан ғана көрінбейді. Оның басқа да ерекшеліктері бар:

- біріншіден, қазіргі әрекет етуші Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жеке тұлғаға қарсы қауіптілігі жоғары қылмыстарға ауыр санкция белгіленген. Оның ішінде адамның өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстар үшін жауаптылық күшейтілген;

- екіншіден, жеке тұлғаға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың санкцияларын белгілегенде кінәлінің қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы тәсілі және оның нәтижесінде келтірілетін ауыр зардаптар ескерілген. Атап айтқанда, жеке адамға қарсы зорлықпен күш көрсетіп қылмыс жасау нәтижесінде адамның өлімі немесе денсаулығына ауыр зиян келтіргені үшін неғұрлым жоғары санкциялар белгіленген;

- үшіншіден, жеке тұлғаға қарсы қылмыстардың ауырлатылған және аса ауырлатылған түрлері көбейгенін байқауға болады. Олар бір бап ішінде арнайы 2, 3, 4 бөліктер бойынша ажыратылып, оларға жеке-жеке санкциялар белгіленген.

Кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісі – адамдардың белгілі бір игіліктері, мүдделері, сондай-ақ қоғамның және мемлекеттің мүдделері қамтылған қоғамдық қатынастар екені бәрімізге мәлім. Бұл қоғамдық қатынастардың қатысушылары (субъектілері) әр уақытта адамдар болып табылады, сондықтан да кең мағынада алғанда, кез келген қылмыстық құқық бұзушылық адамдардың мүдделеріне қол сұғады, оларға елеулі зардап келтіреді немесе сондай зардаптың пайда болу қауіпін туғызады. Қол сұғудың басты объектісі жеке тұлғаның мүдделері болып табылатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың тобы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің 1 тарауында белгіленген.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар деп адамның өмірі мен денсаулығына, жыныстық қол сұғылмаушылығына, бостандығына, ар-намысы мен адамгершілігіне қол сұғатын қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді (әрекетсіздікті) айтамыз. «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталатын 1 тарауды құрайтын барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі, жеке тұлғаның дұрыс іс-қызметін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады. Ресей ғалымы С.Н. Никулиннің айтуынша: «бұл қылмыстардың топтық объектісі - тек қана биологиялық адам ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік тұлға, қоғамдық қатынастардың қатысушысы (субъект) ретінде қарастырылатын жеке тұлға – болып табылады» [4, 14 б.].

1 тараудағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың тікелей объектісіне жеке адамның өмірі, денсаулығы, бостандығы, жыныстық қол сұғылмаушылығы, ар-намысы және адамгершілігі жатады. «Жеке тұлға» ұғымы топтық объект ретінде, жоғардағы көрсетілген тікелей объектілердің бірігуінен пайда болған заңды құбылыс. Жеке тұлға, қылмыстың

топтық объектісі ретінде - әлеуметтік топтардың және қоғамдық қатынастардың жүйесіндегі адам болып қарастырылады. Ол бір уақытта жаны бар тірі адам және тиісті құқықтарға, міндеттерге, бостандықтар мен әлеуметтік игіліктерге ие болып, оларды алып жүруші болып табылады. Біздің ойымызша, «жеке тұлға» деген ұғым топтық объектіні негіздеу үшін өте лайықты болып табылады, өйткені «адам» деген ұғымға қарағанда онда әлеуметтік мазмұн кеңірек түсіндіріледі. Бұл жерде біз «жеке тұлға» және «адам» деген ұғымдарды бір-біріне қарсы қоюды ұстанып отырған жоқпыз. Алайда біздің ойымызша, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің 1 тарауы «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп емес, «Жеке тұлғаға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген мәтінмен жазылса, осы тараудағы жеке адамға қарсы қол сұғушылықтан қорғалып отырған барлық қоғамдық қатынастарды толықтай қамтитын сықылды. Кейбір ТМД мемлекеттерінде атап айтқанда, Белоруссия, Грузияның Қылмыстық кодекстерінде біз қарастырып отырған тарау «Адамға қарсы қылмыстар» деп аталады. Ресейдің Қылмыстық кодексінде ол 7 бөлік «Жеке тұлғаға қарсы қылмыстар» деген атпен берілген. Атаулары әр түрлі болса да, олардың өзара мазмұндары бірдей болып табылады. Бірақ аталған елдердегі қылмыстық заңның жүйесінің жалпы құрылымы (оның ішінде біз қарастырып отырған 1 тарау) біздің Қылмыстық кодекспен салыстырғанда әлдеқайда өзгеше.

Қылмыстық құқық әдебиеттерінде, жеке тұлғаның мүдделері Қылмыстық кодексте белгіленген азаматтардың жеке меншігіне қол сұққаны үшін, олардың саяси және еңбек құқықтарын бұзғаны үшін, ұлттық немесе нәсілдік өшпенділікті қоздырғаны үшін, көлік қылмыстары және т.б. қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейтін өзге тарауларда да қорғалады деген пікірлер де бар [5, 8 б.] Ресей ғалымы Б.С.Никифоров, азаматтардың жеке меншігіне қарсы қылмыстарды «кең мағынадағы жеке тұлғаға қарсы қылмыстар» деп атаған [6, 67 б.]. Бірақ та ғалым тар мағынадағы арнайы жеке тұлғаға қарсы қылмыстарды қарастырғанда, оларға тек қана адамның өміріне, денсаулығына, бостандығына және қадір-қасиетіне қарсы қылмыстарды жатқызады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің 1 тарауындағы «Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды» тікелей объектісі бойынша 6 топқа бөлуге болады.

1. Адамның өміріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: адам өлтіру (99-бап); жаңа туған баланы анасының өлтіруі (100-бап); аффект жағдайында жасалған адам өлтіру (101-бап); қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (102-бап); қылмыс жасаған адамды ұстап алу үшін қажетті шаралар шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру (103-бап); абайсызда қазаға ұшырату (104-бап); өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу (105-бап).

2. Адамның денсаулығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру (106-бап); денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру (107-бап); қинау (110-бап); аффект жағдайында денсаулыққа зиян келтіру (111-бап); қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (112-бап); қылмыс жасаған адамды ұстап алу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (113-бап); денсаулыққа абайсызда зиян келтіру (114-бап); соз ауруын жұқтыру (117-бап); адамның иммун тапшылығы вирусын (АИТВ) жұқтыруы (118-бап).

3. Адамның өмірі мен денсаулығын қауіпті жағдайда қалдыратын қылмыстық құқық бұзушылықтар: қорқыту (115-бап); адамның ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алып қою (116-бап); қауіпті жағдайда қалдыру (119-бап).

4. Жыныстық бостандыққа және жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: зорлау (120-бап); сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық (121-бап); он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау (122-бап); жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық

сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету (123-бап); жас балаларды азғындық жолға түсіру (124-бап).

5. Жеке адамның бостандығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: адамды ұрлау (125-бап); бас бостандығынан заңсыз айыру (126-бап); психиатриялық стационарға заңсыз орналастыру (127-бап); адам саудасы (128-бап).

6. Жеке адамның ар-намысына және адамгершілігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар: адамды клондау (129-бап); қорлау (131-бап).

Қылмыстық құқық теориясында жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды тікелей объектісі бойынша бөлудің басқа да түрлері көрсетіледі. Мәселен, профессор А.Н. Ағыбаев 5 топты ғана бөліп көрсетеді. Яғни жоғарыда аталған тізбектің ішінде ғалым, адамның өмірі мен денсаулығын қауіпті жағдайда қалдыратын қылмыстық құқық бұзушылықтарды адамның денсаулығына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтармен біріктіріп көрсетеді [7, 251 б.]. Ал Ресей ғалымы С.И.Никулин болса, Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің жүйесінің ерекшелігіне байланысты бұл қылмыстарды басқаша ажыратады [4, 14 б.].

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы – белсенді қылмыстық әрекет арқылы және енжар әрекетсіздік арқылы жасалуы мүмкін. Мысалы: 99-бап. Адам өлтірудің объективтік жағы, жәбірленушіні мылтықпен ату түріндегі кінәлінің белсенді әрекеті арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Ал келесі мысалда, 119-бап. Қауіпті жағдайда қалдыруда объективтік жақ, кәнілінің қамқорлық жасауға міндетті бола тұрып, жәбірленушіге әрекетсіздік жасау арқылы қауіпті күйде қалдыруы арқылы сипатталады.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды құрайтын құрамдар аяқталу уақыты мен құрылысына қарай материалды және формальды құрамдарды қамтиды. Мысалы: 99-бап. Адам өлтірудің құрамы материалды құрам болып табылады. Ал 131-бап. Қорлау құрамы формальды құрам болып табылады.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды құрайтын құрамдардың субъективтік жағы – кінәнің қасақаналық және абайсыздық нысандарымен сипатталады. Мысалы: 120-бап. Зорлау. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы қасақаналықпен сипатталады. Ал, 104-бап. Абайсызда қазаға ұшыратудың субъективтік жағы кінәнің абайсыздық нысанымен сипатталады.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды құрайтын құрамдардың субъектісі, 16 жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға болып табылады. Ал кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды құрайтын құрамдардың субъектісі 14 жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға болып табылады: мәселен, 99-бап. Адам өлтіру; 106-бап. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру; 107-баптың (2 бөлігі) ауырлататын мән-жайлар кезінде денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру; 120-бап. Зорлау; 121-бап. Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері; 125-бап. Адам ұрлау.

Жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарды сот-тергеу тәжірибесінде дұрыс саралу өте маңызды. Саралау барысында Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының нормативтік қаулыларын (Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысы) қолданудың ерекшелігі зор. Сонымен қатар, бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері қоғамда жиі жасалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанында №2017 А(III) қабылданған //adilet.zan.kz., (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)

2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды //adilet.zan.kz., (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ //adilet.zan.kz., (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)
4. Уголовное право. Особенная часть: Учебник под редакцией. проф. А.И. Рагога. – М.: Институт международного права и экономики. Издательство «Триада, ЛТД», 1997. - 314 с.
5. Курс советского уголовного права. Том 5. М.: Наука, 1971. - 418 с.
6. Никифоров Б.С. Наказание и его цели // Советское государство и право. 1981. № 9. - С.66-70.
7. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. - Алматы: Жеті жарғы, 2015. - 768 бет.

ӘОЖ 343.3/7

Куаналиева Г. А.¹, Бегалиева А. С.²

¹Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

²Қонаев Университетінің 2 курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ЭКОНОМИКАЛЫҚ КОНТРАБАНДАНЫ САРАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақала экономикалық контрабанда ұғымы мен жалпы сипаттамасына арналған. Мақалада экономикалық контрабанданың жалпы ұғымы мен маңызы, түрлері жан-жақты зерттелген. Сондай-ақ экономикалық контрабанда қылмыстық құқық бұзушылық мәселелері зерделенген. Заң әдебиеттеріндегі экономикалық контрабандаға қатысты әртүрлі ғалымдардың көзқарастарына талдау жүргізілген. Авторлардың өз көзқарастары келтірілген.

Контрабанда деп кеден заңдарын бұза отырып мемлекет территориясы арқылы тауарды немесе басқа да заттарды заңсыз түрде жеткізуді атайды.

Контрабанда ең алдымен мемлекеттік экономикалық мүддесіне нұсқан келтіреді, себебі біріншіден әкелінетін және шығарылатын тауарларға белгіленген алымдар мемлекеттік бюджетке түспейді. Екіншіден, елдің экономикасы үшін өте қажетті болғандықтан сыртқа шығаруға тыйым салынған.

Айналымнан алынған нәрселерді немесе айналымы шектеулі нәрселерді қылмыстардың қатарына жатқызу үшін саралаудың теориясы мен тәжірибесінің мәселелерін зерттейді. Қылмыстық процестік заңын нормаларын қатаң сақтаумен де қамтамасыз етілетінін қозғайтын болады.

Сонымен қатар, экономикалық контрабанданы саралау мәселерін зерттей отырып, оның дұрыс саралануын қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданумен ғана емес, сонымен бірге қылмыстық іс жүргізу заңын қатаң сақтаумен де қамтамасыз етілетінін қозғайтын боламыз.

Мақалада экономикалық контрабанда құрамының белгілерін айқындау ерекшеліктерін және заңнаманың ережелерін, сондай-ақ қалыптасқан сараптамалық, тергеу және сот тәжірибесін назарға ала отырып, осы көзқарасқа қатысты кейбір сын-ескертпелер көрсетіледі.

Кілт сөздер: экономикалық контрабанда, кедендік бақылауды жанап өту, кедендік бақылаудан жасырын өту, кедендік теңдестіру құжаттарын немесе құралдарын алдап пайдалану, декларацияламау немесе дұрыс декларацияламау

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНТРАБАНДЫ

Аннотация. Статья посвящена понятию и общей характеристике экономической контрабанды. В статье изучены вопросы уголовного правонарушения экономической контрабанды. Проведен анализ взглядов различных ученых на экономическую контрабанду в юридической литературе.

Контрабанда – это незаконная доставка товара или других предметов через территорию государства в нарушение таможенного законодательства.

Контрабанда в первую очередь наносит ущерб государственным экономическим интересам, так как во-первых, установленные сборы на ввозимые и выпускаемые товары не поступают в государственный бюджет. Во-вторых, вывоз запрещен из-за крайней необходимости для экономики страны.

В ней рассматриваются проблемы теории и предотвращения дифференциации с целью отнесения к преступлениям вещей, изъятых из оборота или вещей, имеющих ограниченный оборот. Это будет обеспечено строгим соблюдением норм уголовно-процессуального права.

Кроме того, изучая проблемы дифференциации экономической контрабанды, отметим, что ее правильная дифференциация обеспечивается не только применением уголовно-правовых норм, но и строгим соблюдением закона уголовного судопроизводства.

В статье представлены некоторые критические замечания, связанные с данной точкой зрения, с учетом особенностей выявления признаков экономической контрабанды и положений законодательства, а также сложившейся экспертной, следственной и судебной практики.

Ключевые слова: Экономическая контрабанда, негласное прохождение таможенного контроля, мошенническое использование таможенных балансировочных документов или средств, недекларирование или некорректное декларирование.

PROBLEMS OF QUALIFICATION OF ECONOMIC SMUGGLING

Abstract. The article devoted to the concept and general characteristics of economic smuggling. The article examines the issues of the criminal offense of economic smuggling. The analysis of the views of various scientists on economic smuggling in the legal literature is carried out. The views of the authors are also given.

Smuggling in the illegal delivery of goods or other items through the territory of a State in violation of customs legislation. Smuggling primarily harms the state's economic interests. Since. Firstly. The established fees for imported and manufactured goods do not go to the state budget. Secondly. export is prohibited due to the extreme necessity for the country's economy.

It examines the problems of the theory and prevention of differentiation in order to classify things taken from circulation or things with limited circulation as crimes. It will be ensured by strict observance of the norms of criminal procedural law.

In addition, studying the problems of differentiation of economic contraband, we will mention that its correct differentiation is covered not only by the application of criminal legal norms, but also by strict observance of the law of criminal proceedings.

The article presents some criticisms related to this point of view, taking into account the peculiarities of identifying the signs of economic smuggling and the provisions of the legislation, as well as the established expert, investigative and judicial practice.

Key words: Economic smuggling, secret passage of customs control. Fraudulent use of customs balancing documents or funds, non-declaration or incorrect declaration.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 8-тарауы "Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар" деп аталады. Аталған тарауда біз талдап отырған 3 құрам, яғни Экономикалық контрабанда (234-бап); Ұлттық валютаны және (немесе) шетел валютасын репатриациялау талабын орындамау (235-бап); Кедендік

баждарды, кедендік алымдарды, салықтарды, арнайы, демпингке қарсы, өтемақы баждарын төлеуден жалтару (236-бап) белгіленген [1]. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі мемлекеттің экономикалық мүдделері болып табылады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 10-тарауы "Қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар" деп аталады. Бұл тарауда Жаппай қырып-жою қаруын, қару-жарақты және әскери техниканы жасау кезінде пайдаланылатын технологиялардың, ғылыми-техникалық ақпараттың және көрсетілетін қызметтердің заңсыз экспорты (275-бап); Айналыстан алып қойылған заттардың немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасы (286-бап) сияқты екі құрам белгіленген [1]. Аталған екі құрамның топтық объектісі қоғамдық қауіпсіздік болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіндегі 234-бап Экономикалық контрабанданың құрамын бекітеді. Экономикалық контрабанда 3 бөліктен тұратын қылмыс.

"1. Кедендік бақылаудан тыс немесе одан жасырын не құжаттарды немесе кедендік сәйкестендіру құралдарын алдап пайдалана отырып жасалған не декларацияламаумен немесе көрінеу анық емес декларациялаумен не тауарларға арналған декларация берілгенге дейін тауарлар шығару туралы өтініште не уақытша әкелу (рұқсат беру) кедендік рәсімімен орналастырылған тауарлар болып табылатын, уақытша әкетілген халықаралық тасымалдау көлік құралдарына қатысты операциялар жасау туралы өтініште көрінеу анық емес мәліметтер көрсетумен, оның ішінде жарамсыз, қолдан жасалған және (немесе) көрінеу анық емес (жалған) мәліметтерді қамтитын құжаттар ұсынумен ұштасқан, ірі мөлшерде тауарларды немесе өзге де заттарды, оның ішінде осы Кодекстің 286-бабында көрсетілгендерді қоспағанда, кедендік шекара арқылы өткізуге тыйым салынған немесе шектелген, кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы қағидалары белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды Еуразиялық экономикалық одақтың кедендік шекарасы арқылы өткізу – мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, сексен айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сексен сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не жиырма тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады.

2. Мынадай:

1) бірнеше рет;

2) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып;

3) шекаралық немесе кедендік бақылауды жүзеге асыратын адамға күш қолданып;

4) аса ірі мөлшерде;

5) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен жасалған дәл сол іс-әрекет – мүлкі тәркіленіп, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

3. Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

1) мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса;

2) қылмыстық топ жасаған іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, ал 1) тармақта көзделген жағдайларда белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, үш жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады" [1].

Контрабанда әкелетін және әкетілетін тауарлар үшін мемлекетпен белгіленген мемлекет бюджетіне тиісті салықты түсірмейтін болғандықтан мемлекеттің экономикалық мүддесіне зиян келтіреді. Бұл қылмыстың қоғамдық қауіптілігін - елдің экономикасына тигізетін зиянынан, қоғамымызда өткізіліп жатқан реформаларды тежеуінен көруге болады. Сондай-ақ, стратегиялық маңызды шикізат тауарларын заңсыз контрабанда жолымен

елімізден сыртқа шығару мемлекетіміздің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп-қатер тудыратыны да белгілі.

Бүгінгі күні экономикалық контрабанданың объектісіне қатысты, ғалымдардың әртүрлі пікірлері қалыптасқан. Мәселен, кейбір авторлар, экономикалық контрабанданың тектік объектісі мемлекеттің экономикалық контрабанда саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады, деп атап өтеді. М.М.Алиев қарастырып отырған қылмыстың тікелей объектісі кедендік бақылау тәртібімен белгіленген кедендік шекарадан өткізу шарттары, Қазақстан Республикасының экономикалық мүддесі, егемендігі мен қауіпсіздігі болып табылады деп ұйғарады [2, 9б.]. Г.Б.Саматов бұл қылмыстың тікелей объектісі қазақстандық нарық деп санайды. Қосымша объектісі ретінде тиісті нормативтік актілермен белгіленген тауарларды Қазақстан Республикасының кедендік және мемлекеттік шекарасы арқылы өткізуді ұсынады [3, 10б.].

Контрабанда объективті тұрғыда:

- кедендік бақылаудан тауарларды, басқа құнды заттар мен нәрселерді жасыру;
- оларды кедендік бақылаудан тыс алып өту;
- оларды мәлімдемеу немесе бұрыс мәлімдеу;
- кедендік және басқа құжаттарды немесе кедендік теңестірілген құралдарды алдап пайдалану ретінде сипатталады.

Тауарларға декларациялар берілгенге дейін тауарларды шығару туралы арызда немесе уақытша тасып әкелу (рұқсат беру) рәсімі бойынша, оның ішінде жарамсыз құжаттар, жалған (немесе) көрінеу теріс (қате) мәліметтер ұсынылып орналастырылған тауарлар болып табылатын, халықаралық тасымал көлік құралдарымен уақытша тасып әкетілген тауарларға қатысты операциялардың жасалғаны туралы арызда көрінеу теріс мәліметтерді көрсету.

Қазіргі кезеңде қылмыстың алдын алу, оны болдырмау қылмыспен күресудің ең басты бағыты болып отыр. Осыған байланысты, қылмыстың ниеті мен мақсатын жан-жақты анықтау мен зерттеу үлкен рөл атқарады. Бұл қылмыс үшін қылмыскерді қылмыстық жауаптылыққа тартуда келтірілген қылмыстық зардап экономикалық контрабанда қылмысының міндетті белгілерінің бірі ретінде нақты анықталмаған, бірақ зардап келтірілген жағдайда дұрыс анықтау маңызды болып танылады.

Экономикалық контрабанданың қоғамдық қауіпті сипатын сезіну, кінәлі адам әрекетінің әлеуметтік нақты мән-мағынасын білдіреді. Зардаптың нақты мағынасының көрінуі кінәлі адам үшін көлік құралын айдап кетудегі әрекетінің қоғамға қауіпті екендігін сезінуге септігін тигізеді. Қоғамға қауіпті әрекеттің жасалуы туралы кінәлі адамның ойында орын алуы немесе қылмыстық құқыққа қайшылық сезімнің болуы кінәлілікті толық айқындауда жеткілікті болуы туралы сұрақ бәсекелестікті тудырады.

Экономикалық контрабанда қасақаналық, соның ішінде тек қана тікелей оймен жасалады. Яғни кінәлі кеден заңдарын бұзып отырып тиісті тауарларды немесе басқа заттарды кедендік шекара арқылы ірі мөлшерде өткізіп отырғанын және ҚРҚК-нің 234-бабының диспозициясында көрсетілген тәсілмен контрабанданы жасап жатқанын түсінеді, осы іс-әрекетті жасағанды қалайды. Кейбір ғалымдардың пікірінше, саралау белгісімен айып тағу үшін айыптының ойымен контрабанда заттарының сипаттамасы, яғни жауаптылықты күшейтетін әрекеті қамтылуы керек. Тағы басқаларының пайымдауынша, қандай да бір тауарды стратегиялық маңызды шикізат тауарларының қатарына қосылатынын кінәлінің білмеуі оның осындай контрабанда үшін қылмыстық жауаптылықтан босатылуына негіз болып табылмайды деген тұжырымын қате деп тауып отыр. А.А.Смағұловтың пікіріне сүйенсек, егер адам тауарды стратегиялық маңызды шикізат тауарларының қатарына қосылатынын білмесе, ол үшін ауырлататын мән-жайда жауаптылыққа тартылуға тиіс емес. Аталмыш қылмыстың субъектісі - 16 жасқа толған Қазақстанның азаматтары, шет ел азаматтары, азаматтығы жоқ тұлғалар болып табылады. Кейбір ғалымдардың айтуынша, көп жағдайларда бұл қылмысты 20-60 жас аралығындағы ер адамдар, басым бөлігін ұйымдасқан қылмыстық топтар жасайды [4, 22б.].

Дегенмен, Қазақстан Республикасының кедендік заңнамасында "тауарларды алушы", "декларант" және "тасымалдаушы" деген түсініктер болғанына қарамастан, сондай-ақ, кеден шекарасынан тауарларды өткізу кезінде бір ғана адам емес, бірнеше адамдар қатысатындықтан, заңсыз тауарларды өткізген адамды анықтауға байланысты сот-тергеу практикасында қиыншылықтар туып отырады. Мәселен, Қазақстанның Қ. деген азаматы Қытай елінің аумағында тауарларды ала отырып, тасымалдап елге жеткізу үшін Қытай елінің көлігі бар азаматын жалдады. Ол оған тауарларды сеніп тапсырып, керек құжаттарды бере тұра, өзі елге поездбен қайтып, тауарларды шекарадан емес, Астанада орналасқан фирмасында күтпек болып уәделесті.

Қазақстан Республикасының кеден шекарасынан өту кезінде көліктің тауарлық құжатында тауардың түрлері, сандары туралы (мысалға, ер адамдардың киімдерінің орнына әйел адамдардың киімдерін алып келе жатқаны көрсетілген) жалған мәліметтер жазылған декларацияны көрсеткені анықталды. Мұндай жағдайда қылмыстық жауаптылыққа тартатын субъектіні анықтау мақсатында міндетті түрде Кедендік кодекстің 53-бабына сүйенуіміз қажет. Себебі, тауарларды өткізіп жатырған адамдарға тауарлардың иелері, оларды сатып алушылар, немесе Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес өзінің атынан кедендік кодексте көрсетілген тауарға қатысты әрекеттерді істей алатындар жатады. Декларант – тауарлар мен көлік құралдарын өткізуші тұлға не тауарлар мен көлік құралдарын өз атынан декларациялайтын, білдіретін және ұсынатын кеден брокері. Тасымалдаушы – тауарларды іс жүзінде өткізуші не көлік құралын пайдаланғаны үшін жауапты болып табылатын тұлға. Бұл жерде кеден органдарына тауарларды өткізу кезінде жалған мәліметтер берілген құжаттарды Қытай елінің азаматы арқылы Қ. көрсетіп отырғандықтан, қылмыстық жауаптылыққа тарту, тауарлар иесін және тасымалдап отырған адамды анықтауға негізделуі қажет. Егерде Қытай елінің азаматы кедендік брокер ретіндегі сол фирманың қызметкері болса, ондай жағдайда Қазақстан Республикасы Кеден Кедендік реттеу туралы кодексіне сүйенуді қажет етеді [5]. Яғни Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес құрылған, кеден брокері ретіндегі қызметті жүзеге асыру құқығына кеден ісі мәселелері жөніндегі уәкілетті органның лицензиясын алған заңды тұлға кеден брокері бола алады. Кеден брокері өз қызметін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жүзеге асырады. Демек, Қытай елінің азаматына қатысты қылмыстық жауаптылық, Қ-ның берген құжаттарындағы жалған мәліметтер оған белгілі болғанға байланысты. Онда ол қылмысқа қатысушы қоса орындаушы заңсыз тауарларды өткізуші болып табылады. Ал егерде ол жайлы білмеген болса, кінәсі болмағандықтан оны жауаптылыққа тартуға негіз жоқ. Сол себептен экономикалық контрабанданың орындаушысы тауардың иесі Қ., болып табылады. Экономикалық контрабанда қылмыстарының субъективтік белгілері деген атқа ие қылмыстық заң арқылы қылмыстық жауаптылыққа өзінің істеген іс-әрекетіне баға бере алатын сонымен қатар, өзін-өзі басқаруға қабілеті бар адамды, яғни есі дұрыс адамды ғана тарта алатынын көреміз.

Қылмыстық құқық теориясының өзінде қылмыстың субъектісі көрсетілмеген нормалар альтернативті-лауазымды деген атқа ие болып отыр. Бұл нормалардың қатарына кеден қылмыстары үшін жауаптылықты қарастыратын нормалар да кіреді. Осыған байланысты, қылмыстың субъектісі ретінде есі дұрыс адамды тани отырып, заңды тұлғалар - мекеме, ұйым, кәсіпорын және басқа да заңды ұйымдарды қылмыстың субъектісі деп айта алуымызға болатындай тұжырымдамасы орын алып, қылмыстық заңға біртіндеп енгізуді, оны кейінге қалдыра берудің қажеттілігі жоқ екендігін аңғардық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ
2. Алиев М.М. Экономическая контрабанда: понятие, виды, ответственность. Астана: БЕК, 2005. - 125 с.

3. Саматова Г.Б. Уголовная ответственность за контрабанду в Республике Казахстан: - Алматы, 1997. - 32 с
4. Смағұлов А.А. Кедендік қылмыстармен күрестің теориялық проблемалары заң ғылымдарының докторы авторефераты. - Алматы, 2012. - 45 б
5. Қазақстан Республикасының Кедендік реттеу туралы кодексі. 2017 жылға 26 желтоқсандағы №123-VI ҚРЗ

ӘОЖ 343.23

Куаналиева Г.А.¹, Курмангажинов Ф.К.²

¹Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

² Қонаев Университетінің 2 курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АЯҚТАЛМАҒАН ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ ҰҒЫМЫ МЕН ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аңдатпа. Мақала аяқталмаған қылмыстардың ұғымы мен жалпы сипаттамасына арналған. Мақалада қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатыларының жалпы ұғымы мен маңызы, түрлері жан-жақты зерттелген. Қылмысқа дайындалу мен оқталудың түсінігі, олардың белгілері сот-тергеу құжаттарымен қамтылған. Сондай-ақ аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық мәселелері зерделенген. Заң әдебиеттеріндегі қылмыстық құқық бұзушылық сатыларына қатысты әртүрлі ғалымдардың көзқарастарына талдау жүргізілген. Авторлардың өз көзқарастары келтірілген.

Қылмыстық құқық теориясында қылмысқа дайындалу мен оқталуды аяқталмаған қылмыстар деп атайды. Аяқталмаған қылмыстардың жеке тұлғаға, мемлекетке, жалпы қоғамға тигізетін зардабы өте үлкен. Аяқталмаған қылмыстар ең алдымен біздің мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы - адам және оның өмірі, құқықтары мен бостандықтарына зиян келтіретіні сөзсіз. Аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындаудың қылмыстық заңнамада өзіндік тәртібі бар.

Қазіргі құқық қолдану тәжірибесінде көбінесе аяқталмаған қылмыстарда кінәлілердің әрекеттерін саралауда, сондай-ақ аяқталмаған қылмысты қылмыстан өз еркімен бас тартудан аражігін ажыратуда қателіктер кездеседі. Аяқталмаған қылмыстың дұрыс саралануы көбінесе заң шығарушыға, яғни заң шығарушының нақты әлеуметтік қауіпті әрекетті нақтылау деңгейіне байланысты.

Кілт сөздер: қылмыстық заң, қылмыстық құқық бұзушылық сатылары, қылмысқа дайындалу, қылмысқа оқталу, аяқталмаған қылмыс, аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық.

ПОНЯТИЕ И ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕОКОНЧЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Аннотация. Статья посвящена понятию и общей характеристике неоконченных преступлений. В статье подробно изучены общее понятие и значение, виды стадий совершения уголовного правонарушения. Понятие подготовки и покушения на преступление, их признаки подтверждаются примерами из судебно-следственной практики. Также изучены вопросы оконченных уголовных правонарушений. Проведен анализ взглядов различных ученых на стадии уголовного правонарушения в юридической литературе. Приводятся собственные взгляды авторов.

В теории уголовного права подготовку и покушение на преступление называют неоконченными преступлениями. Последствия неоконченных преступлений для личности,

государства, общества в целом очень велики. Неоконченные преступления, несомненно, наносят вред прежде всего самой основной ценностью нашего государства - человеку и его жизни, правам и свободам. Назначение наказания за неоконченное преступление имеет свой порядок в уголовном законодательстве.

В современной правоприменительной практике зачастую встречаются ошибки в квалификации действий виновных в неоконченных преступлениях, а также в разграничении неоконченного преступления и добровольного отказа от доведения преступления до конца. Правильная квалификация неоконченного преступления зависит во многом от законодателя, то есть от того, с какой степенью конкретизации законодателем было закреплено конкретное общественно опасное деяние.

Ключевые слова: уголовный закон, стадии уголовного правонарушения, подготовка к преступлению, покушение на преступление, неоконченное преступление, оконченное уголовное правонарушение.

THE CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS OF UNFINISHED CRIMES

Abstract. The article is devoted to the concept and general characteristics of unfinished crimes. The article examines in detail the general concept and meaning, types of stages of committing a criminal offense. The concept of preparation and attempt to commit a crime, their signs are confirmed by examples from judicial and investigative practice. The issues of completed criminal offenses were also studied. The analysis of the views of various scientists on the stage of criminal offense in the legal literature is carried out. The authors' own views are given.

In the theory of criminal law, the preparation and attempt to commit a crime are called unfinished crimes. The consequences of unfinished crimes for the individual, the state, and society as a whole are very great. Unfinished crimes undoubtedly harm, first of all, the most basic value of our state - the person and his life, rights and freedoms. The imposition of punishment for an unfinished crime has its own order in the criminal legislation.

In modern law enforcement practice, there are often errors in the qualification of the actions of the perpetrators of unfinished crimes, as well as in the distinction between an unfinished crime and a voluntary refusal to bring the crime to an end. The correct qualification of an unfinished crime depends largely on the legislator, that is, on the degree of concretization by the legislator of a specific socially dangerous act.

Key words: criminal law, stages of a criminal offense, preparation for a crime, attempted crime, unfinished crime, completed criminal offense.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде «қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатылары» деген анықтама берілмеген. Бұл түсінікті қылмыстық құқық теориясы ашып көретеді. Ал қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатыларының түрлеріне қатысты нормалар арнайы баптарда белгіленген.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатылары дегеніміз - қылмыстық құқық бұзушылықтың дамуының арнайы кезеңдері, олардың бір-бірінен айырмашылығы, белгілі бір қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағын іске асыру кезеңдерінде және айыпкердің қасақаналықты іске асыру дәрежесінде болады, яғни қасақана қылмыстық құқық бұзушылықтың дамуының арнайы кезеңдерінің қорытындысы - дайындалу, оқталу және іске асыру болып табылады.

Қылмыстық заңда сатылардың бұлай бөлінуі бұл сатылардың арасында қатаң шекара ендіру үшін емес, аяқталмаған қылмыстық құқық бұзушылық құрамы болып табылмайтын қоғамға қауіпті әрекет (әрекетсіздікті) жасаған адамдарды жазаға тарту және қылмыстық жауаптылық мәселесін шешу болып табылады.

«Қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатылары» деген термин көп жағдайда екі мағынада қолданылады:

- 1) қылмыстық құқық бұзушылықтың қандай кезеңдерден өткенін анықтау үшін;

2) қылмыстық құқық бұзушылықтың тоқтатылуына байланысты жасалған қылмыстық әрекет үшін берілер жазаның ерекшелігін анықтауда әрекеттің қай кезеңде аяқталғанын білу үшін.

Қылмыстық заңнамада саты (кезең) туралы осы түсінік маңызды сипат атқарады. Егер қылмыстық құқық бұзушылық аяқталса, онда алғашқыда істелінген адамның әрекеті және қылмыс жасауға оқталу әрекеті емес, қылмыстық заңдарда, сол аяқталған қылмыстық құқық бұзушылықтың өзі туралы ғана сөз болады.

«Қылмыс істеу сатылары деп қасқана істелетін қылмысқа дайындалу, оқталудан біткенге дейінгі өтетін кезеңдерді айтамыз. Қасқана істелен қылмыста бірнеше саты болады. Олар: қылмыс істеуге дайындалу, қылмыс істеуге оқталу және аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық» [1, 133 б.].

Қазіргі Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы қылмыс жасау сатыларын 3-ке бөледі:

1. Қылмысқа дайындалу (ҚРҚК-ң 24-бабының 1 бөлігі).
2. Қылмысқа оқталу (ҚРҚК-ң 24-бабының 3 бөлігі).
3. Аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық (ҚРҚК-ң 25-бабы) [2].

Қылмысқа дайындықты, қылмыс жасау үшін жағдай тудыратын кез-келген қасақана әрекеттің түрінен көруге болады. Субъектінің қылмыстық әрекетінің ең алғашқы кезеңі - дайындық. Қылмыс жасау үшін құралдарды икемге келтіріп және қару жарақтарды іздеп тауып немесе қылмысқа қасақана жағдай туғызған адамдар, дайындалғандық үшін жауапқа тартылады; яғни дайындық әрекеттерінің негізгі белгілері - тікелей аяқталған қылмыс жасау үшін жағдайлар жасау. Мысалы: кісі өлтіру үшін адамның балта немесе басқа құрал-жабдықтарды іздеп табуы; қылмысқа қатысатын адамдарды іздеу; үй тонау үшін кілт дайындау және т.б. мысалдарды келтіруге болады.

Қылмыстық заң барлық дайындық әрекеттерін түгелімен атап көрсетпейді. Заң олардың сан алуан түрлерінің көріністерін ғана көрсетеді. Адам қылмысқа дайындалып жүргенде, бұл әрекеттер ойластырылған қылмысқа жағдай туғызатынын біледі және қылмыс жасауды ойластыру, ол тек қана дайындық жұмыстары емес сонымен қатар қылмыскердің өз ақыл ойы мен тілегінің сол нақты қылмысты жасауға ұмтылуы.

Қылмысқа оқталуға келетін болсақ, ол дегеніміз - ойластырылған қылмыстың объективті жағын, аяқталмай қалса да жүзеге асыру. Қылмысқа оқталу ол екінші саты болып табылады. Бұл жерде кінәлінің әрекеті тікелей қылмыс жасауға бағытталған, бірақ кінәлінің еркінен тыс жағдайларға байланысты қылмыс аяғына дейін жетпей қалады. Әрбір аяқталған қылмыстың құрамының субъективтік және объективтік жақтары анықталған бірлікті құрайды. Ал оқталуда, кінәлінің әрекетінде толық бірлік жоқ. Өйткені айыпкердің әрекеті толықтай қасақаналықты жүзеге асыра алмайды, объективтік жағының іс-әрекеті субъективтік жағымен салыстырғанда дамымаған.

Қылмысқа оқталу кезінде жасалған қоғамдық қауіптілік қорытындысы келтірілген зардаптың мәнісінде емес, сол кінәлінің қасақаналық әрекеті бағытталған қылмысқа нақтылы жағдай тудыруында. Бірақ бұл жерде, нақтылы жағдай әр түрлі негіздерге байланысты іс жүзіне асырылмайды. Оның себебі кінәлінің өзінің мінез-құлық әсерінен немесе кінәліге байланысты емес жағдайлардың түрткі болуы негіз болады. Мәселен, қылмыс ниетінің орындалуына кінәлінің өзінің іс-әрекетінің белсенділігінің жеткіліксіздігі, қылмыс жасау жоспарындағы сақтықтың аз болуы; жәбірленушінің немесе басқа адамдардың қарсылық көрсетуі және т.б. кездейсоқ объективтік жағдайлардың кінәлінің қызметіне кірісуі қылмыстық ниеттің аяқталмай қалуына себепкер болады.

Егер қылмысқа оқталу, қылмыстың жүзеге асырылуына тікелей себебін тигізсе, ол қылмысқа дайындық алдағы уақыттағы қылмысты жасауға жағдай жасайды. Тек соған байланысты дайындық әрекеттері өзіне тән қылмыстық құрамды құрай отырып, қоғамға қауіпті болып саналуы мүмкін. Бұл әрекеттердің өзін алып қарасақ, қылмыстық заң қорғап отырған қоғамдық қатынастарға олар тікелей қауіпті әлі төндірмеген, ал қылмысқа оқталуда зардаптың тууына тікелей мүмкіндік бола отырып, заңмен қорғалып отырған объектілерге

тікелей қауіптің төніп отырғаны айқын. Мысалы, бір адамның екінші адамға атқан оғы тимей қалып, ол адам тірі қалса да, заң қорғап отырған адам өміріне, қауіп төнуі жоғарыда айтылғанға дәлел бола алады.

Екі кезең яғни қылмысқа дайындалу және қылмысқа оқталу қылмыстық құқық теориясында алдын-ала жасалған қылмыстық әрекет кезеңі деп аталады. Бұл кезеңге тән нәрсе, қылмыстық әрекеттің аяқталмауы. Барлық кезеңдер, қылмыстық ниетті жүзеге асырудың этаптарын құраса (тікелей қасақаналыққа тән субъективтік белгілерді), ал алдын-ала жасалған қылмыстық әрекет тек тікелей қасақаналықпен жасалатын қылмыстарда болуы мүмкін. Осыған орай, бұл кезеңдерді абайсыз қылмыстарда және жанама қасақаналықпен жасалатын қылмыстарда қолданбайды.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатыларының үшінші кезеңі - аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық. ҚРҚК 25-бабында: «Егер адам жасаған іс-әрекетте осы Кодекстің Ерекше бөлігінде көзделген құқық бұзушылық құрамының барлық белгілері болса, қылмыстық құқық бұзушылық аяқталған деп танылады» [2]. Яғни кінәлінің істеген іс-әрекетінде Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің нормалары бекіткен құқық бұзушылық құрамының барлық белгілерінің болуын айтамыз.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың аяқталу сәті әр түрлі болуы мүмкін, ол қылмыстық құқық бұзушылық құрамының ерекшелігіне байланысты. Объективті қауіп туғызуда аяқталған болуы мүмкін. Сондықтан да әрбір жеке құрамның ерекшелігін ескеру керек. Мысалы, ҚРҚК 191-бабында көрсетілген тонау белгілері, аяқталған қылмысқа тән: «Тонау, яғни бөтеннің мүлкін ашық жымқыру» [2]. Егер кінәлі бөтеннің мүлкіне ие болса, бұл жерде - қылмыс құрамы аяқталған (тонау). Ал егер кінәлі өзіне тәуелсіз жағдайларға байланысты мақсатын жүзеге асыра алмай қалса, онда қылмыс жасау сатысының қай кезеңде қылмыстық әрекет тоқтатылды деген сұрақты шешу үшін Қылмыстық кодекстің 24-бабының ережелері қолданылады немесе аяқталған қылмыс құрамы басқа қылмыс үшін жасалған дайындық сатысы болуы мүмкін. Мысалы, кісі өлтіру үшін заңсыз жолмен табылған оқ-дәрімен атылатын қару, бұл дайындық әрекеті және ҚРҚК 287-бабының 1 бөлігіне сай заңсыз қаруды сақтау аяқталған қылмыс құрамын көрсетеді.

Қылмыс жасауға дайындық кезінде әрекеттер, әдейі ойластырылған, қылмыс жасау сатылары мен аяқталған қылмыстық құқық бұзушылықтан өзгешеленеді. Егер аяқталған аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық қылмыстық заңда көрсетілген барлық қажетті жасап, аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық қорытындысының пайда болуымен сипатталса, ал дайындық әрекеттері тек қана қылмыс жасауға жағдай жасайды.

Ғалымдардың пікірінше, аяқталмаған қылмыстық әрекетті қылмысқа дайындық аяқталған қылмыстық құқық бұзушылықтан ажырату үшін қылмыстық құқық бұзушылықтың аяқталу сәтін анықтау керек. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде көрсетілген қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамының барлық белгілері қылмыскер жасаған іс-әрекетке сай келгенде ғана оны аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық деп айтуға болады [3, 87 б.].

Аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық туралы жоғардағы түсінік, адам кінәсін дұрыс анықтап, жаза тағайындауға көмектеседі. Кейде ойластырылған қылмыстық құқық бұзушылық өзінің даму барысында аталып өткен сатылардан өтпейтін де кездері болады. Мәселен, адам қылмыстық құқық бұзушылық жасауға ниет еткенде дайындық сатысынан өтпей, бірден аяқталған қылмыстық құқық бұзушылықты жасауы мүмкін. Ал қылмыстық құқық бұзушылықтың аяғына дейін жетпей қалуы, субъектінің қылмыстық құқық бұзушылықтан өз еркімен бас тартуынан немесе еркінен тыс жағдайларға байланысты болуы мүмкін. Бірінші жағдайда, яғни адам қылмыстық құқық бұзушылық жасаудан өз еркімен бас тартуы, оны қылмыс жасауға дайындығы және дайындық барысындағы қастық әрекеттері үшін жазаламайды. Ал екіншісінде, қылмыскер өз еркінен тыс жағдайларға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықты аяғына дейін жеткізе алмай, дайындық сатысында немесе оқталу сатысында ұсталса, оны жасағаны үшін қылмыскер жазаға тартылуы мүмкін.

Қорыта келе, 3 сатының маңызы мынаған келіп саяды:

- Қылмысқа дайындалу, әрі қарай қылмыстық әрекетті істеу үшін нақтылы жағдай жасайды. Мысалы: кісі өлтіру үшін қару сатып алу, пәтерді ұрлау үшін кілт жасау т.б.

- Қылмысқа оқталу, қылмыс жасаудың келесі сатысы, ол тікелей қылмыстық әрекетті жасауға бағытталады, басқаша айтқанда, нақтылы қылмыстың объективтік жағын жартылай орындаудан көрініс табады.

- Екі сатыда да кінәлі өз еркіне байланысты емес себептермен қылмысты аяғына дейін жеткізе алмайды.

Қылмыстық іс-әрекеттің бастапқы сатысына тән белгілер:

1. Қылмыстық іс-әрекеттің аяғына дейін жеткізілмеуі.

2. Қылмыстық іс-әрекеттің кінәлінің еркінен тыс жағдайларға байланысты аяғына дейін жеткізілмеуі.

3. Екі сатыдағы іс-әрекеттерде тікелей қасақаналықпен істеледі.

4. Қылмысқа дайындық және оқталу абайсызда істелетін қылмыстарда және жанама қасақаналықпен істелетін қылмыстарда орын алмайды.

Дайындық әрекеттері (әрекетсіздік) жалпы тәртіп бойынша материалдық құрамдағы қылмыстарда орын алады. Ал формальды қылмыс құрамдарына қатысты, егерде қылмыс нысаны әрекет арқылы жасалса және олар ауыр немесе ерекше ауыр қылмыс санаттарына жатықызылса, онда осы санаттағы формальды қылмыстарда дайындық әрекеттері болады. Әрекетсіздік арқылы жасалатын формальды қылмыс құрамдарында теориялық жағынан алғанда, дайындық әрекеттері болуы мүмкін, бірақ ол практикада кездеспейді.

Оқталу тек қана материалдық қылмыс құрамдарында болады. Бірақ сот-тергеу тәжірибесі бірлі-жарым, әрекет арқылы жасалатын формальды қылмыс құрамдарында оқталу әрекеті болу мүмкіндігін көрсетеді, егерде объективтік жаққа кіретін формальды қылмыс құрамының бастапқы әрекеті мен соңғы әрекетінің арасындағы уақыт ұзақтығы орын алса деп көрсетіледі. Мысалы: Пара беру. Лауазымды адаммен келісіп пара беруші ірі мөлшердегі ақша соммасын пошта арқылы жіберсе. Ақша берген уақыттан бастап, оны лауазымды адаммен алған уақыт аралығы пара беруге оқталу ретінде сараланады.

Сонымен қатар, біздің ойымызша жаңа Қылмыстық кодекстің аяқталмаған қылмысқа қатысты кейбір ережелерінің кемшіліктері бар. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 56-бабы аяқталмаған қылмыс үшін жаза тағайындауға арналған. Бұл бапта заң шығарушы, қылмыстық құқық теориясына мәлім «аяқталмаған қылмыс» санатын қолданады. Бірақ Қылмыстық кодекстің жалпы бөлімінің бірде бір нормасында аяқталмаған қылмыс ұғымын ашатын арнайы норма жоқ. Осыған байланысты «аяқталмаған қылмыс» және «қылмысқа дайындалу және қылмыс жасауға оқталу» ұғымдарының теңдігі туралы мәселе туындайды. Аталған ұғымдардың мазмұнында айырмашылық бар ма? Егер де ҚРҚК-ң 56-бабы «қылмысқа дайындалу және қылмыс жасауға оқталу үшін жаза тағайындау» деп аталған болса, ешқандай түсініспеушілік болмаған еді. Өйткені Қылмыстық кодексте аталған ұғымдардың анықтамасы берілген. Сонымен қатар, логикалық жағынан алып қарағанда, заң шығарушы «аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық» ұғымының мазмұнын ҚРҚК-ң 25-бабы бергеннен кейін, «аяқталмаған қылмыс» ұғымының мазмұнын да талдау қажет еді.

Біздің ойымызша Ресей заңдылығының ұстанған бағыты дұрыс сияқты. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 29-бабы «Аяқталған және аяқталмаған қылмыстар» деген атаумен төмендегіні бекітеді:

«1. Егер адам жасаған іс-әрекетте осы Кодексте көзделген қылмыс құрамының барлық белгілері болса, қылмыс аяқталған деп танылады.

2. Қылмысқа дайындалу және қылмысқа оқталу аяқталмаған қылмыс деп танылады.

3. Аяқталмаған қылмыс үшін қылмыстық жауаптылық осы Кодекстің аяқталған қылмысқа арналған бабы бойынша, осы Кодекстегі 30-бапқа сілтеме жасай отырып басталады».

Осыған байланысты Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексін мысалға ала отырып ҚРҚК 24-бабын «Аяқталмаған қылмыстар» деп белгілеу дұрыс болар еді деген тұжырым жасағымыз келеді.

Қазіргі таңда елдегі қылмыстық ахуал аса шиеленісті күйде қалып отырған жағдайда заңмен қорғалып отырған құқық қорғау объектілерін қылмыстық қол сұғушылықтан және қоғамға қауіпті істерден қорғау үшін, айыпкерді қылмыстық жауаптылыққа қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) біткенде ғана емес, ол іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) жасалу барысында да немесе біреу қылмыстық әрекетті жасауға дайындалып жатқанда да оның алдын алып, қылмыстық жауаптылыққа тарту керек.

Бірақ өмірде болатыны хақ, адам белгілі бір өз еркінен тыс жайдайларға байланысты ойлаған іс-әрекетін аяғына дейін жеткізе алмайды. Мәселен, кісі өлтіру үшін қару іздеп тапқан қылмыскердің ұсталып қалуы немесе қылмыскердің кісі өлтіру мақсатында жәбірленушіге атқан оғының тимей, жәбірленушінің тірі қалуы. Сондықтан қылмыстық құқық теориясы және сот тәжірибесі қылмыстық заңға сүйене отырып, адамдардың объективті өмірде өз еріктерімен жасаған, белгілі бір кезеңдерден өтетін іс-әрекеттерін - қылмыстық құқық бұзушылық жасау сатылары деп көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы /А.Н.Ағыбаев. - 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ [Электрон. ресурс]. - 2024. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (жүгіну уақыты 01.04.2024).

3. Боровиков, В. Б. Уголовное право. Общая часть: учебник для среднего профессионального образования / В. Б. Боровиков, А. А. Смердов; под редакцией В. Б. Боровикова. — 7-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 268 с

ӘОЖ 343.3/7

Куаналиева Г.А.¹, Тастемирова А.Г.²

¹Қонаев университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

² Қонаев университетінің 2 курс магистранты, Алматы қ. Қазақстан Республикасы,
e-mail: maturova.a@mail.ru

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Қылмыстық құқықтағы күрмеуі қалың, өзекті тақырыптардың бірі, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар болып табылады. Бұл мақалада медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың түрлері және іс-әрекеттің ауырлығын, кінә нысандарын және басқа жағдайларды ескере отырып, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың үшін жазалар қарастырылады. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар - бұл күрделілігі бар мамандандырылған қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірі, оларды тергеу үшін жоғары кәсібилік, әртүрлі сараптамалар мен дәрігерлердің кеңестері қажет.

Тәжірибе көрсеткендей, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы себептері пациентке немқұрайлы қарау, уақтылы және біліктілігі жоқ медициналық көмек, дұрыс емес диагноздар қою, дәрігерлік құпияны ашу және басқалар болып табылады.

Өкінішке орай, мұндай қызметтік теріс қылықтар көбінесе азаматтардың денсаулығына айтарлықтай зиян келтіретін өлімге немесе ауыр зардаптарға әкеледі.

Кілт сөздер: денсаулық, медицина, медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, жеке тұлға, арнаулы субъект.

ОСОБЕННОСТИ МЕДИЦИНСКИХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация. Одной из наиболее актуальных тем в уголовном праве являются медицинские уголовные правонарушения. В данной статье рассматриваются виды медицинских уголовных правонарушений и наказания за них с учетом тяжести совершения деяния, формы вины и других обстоятельств. Медицинские уголовные правонарушения – это один из специализированных со своими сложностями виды уголовных правонарушений, для расследования которых требуются высокий профессионализм, различные виды экспертиз и консультаций врачей.

Как показывает практика, распространенными причинами совершения медицинских уголовных правонарушений являются халатное отношение к пациенту, несвоевременная и некачественная медицинская помощь, установление неправильных диагнозов, разглашение врачебной тайны и другие. К сожалению, такие служебные проступки часто приводят к летальным исходам либо неотвратимым последствиям, нанося существенный вред здоровью граждан.

Ключевые слова: здоровье, медицина, медицинские уголовные правонарушения, состав уголовного правонарушения, субъект уголовного правонарушения, физическое лицо, специальный субъект.

FEATURES OF MEDICAL CRIMINAL OFFENSES

Abstract. One of the most relevant topics in criminal law is medical criminal offenses. This article discusses the types of medical criminal offenses and penalties for them, taking into account the severity of the act, the form of guilt and other circumstances. Medical criminal offenses are one of the specialized types of criminal offenses with their own difficulties, the investigation of which requires high professionalism, various types of examinations and consultations of doctors.

As practice shows, common reasons for committing medical criminal offenses are negligent treatment of the patient, untimely and unqualified medical care, the establishment of incorrect diagnoses, disclosure of medical secrets and others. Unfortunately, such official misconduct often leads to fatal outcomes or inevitable consequences, causing significant harm to the health of citizens.

Key words: health, medicine, medical criminal offenses, the composition of a criminal offense, the subject of a criminal offense, an individual, a special subject.

Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 12-тарауында белгіленген жаңа траулардың бірі болып табылады. Бұл тарауда 7 қылмыстық құқық бұзушылық құрамы бар: 317-бап. Медицина немесе фармацевтика жұмыскерінің кәсіптік міндеттерін тиісінше орындамауы; 318-бап. Клиникалық зерттеулер жүргізу тәртібін және профилактиканың, диагностиканың, емдеудің және медициналық оңалтудың жаңа әдістері мен құралдарын қолдану тәртібін бұзу; 319-бап. Жүктілікті жасанды үзуді заңсыз жүргізу; 320-бап. Медициналық көмек көрсетпеу; 321-бап. Медицина қызметкері құпиясын жария ету; 322-бап. Заңсыз медициналық және фармацевтикалық қызмет және есірткі немесе психотроптық заттарды алуға құқық беретін рецептілерді немесе өзге де құжаттарды заңсыз беру не оларды қолдан жасау; 323-бап. Жалған дәрілік заттармен немесе медициналық бұйымдармен жұмыс істеу [1].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 29-бабында: «Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын қорғауға құқығы бар. Республика азаматтары заңда белгіленген

медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін тегін алуға құқылы» [2]. Бұл конституциялық ереже мемлекеттің өз азаматтары алдындағы жауапкершілік дәрежесін сипаттайды.

Күнделікті өмірде азаматтардың денсаулықты қорғауға конституциялық құқығын медициналық мекемелер мен олардың қызметкерлері жүзеге асырады. Азаматтардың денсаулығын қорғауға, жоғарыда көрсетілген конституциялық ережелермен медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін тегін алуға құқығы медицина қызметкерлеріне жүктеледі. Егер пациенттер медициналық қызметкерлердің өз міндеттеріне немқұрайлы қарауынан зардап шегетін болса, денсаулық сақтау жүйесі тиімді бола алмайды.

Адамның өмірі мен денсаулығы маңызды әлеуметтік құндылықтар болып табылады, оларды қорғауда уақтылы және сапалы медициналық көмек үлкен маңызға ие. Сондықтан олар қылмыстық-құқықтық қорғаудың ең құнды объектілеріне жатады.

Медицина қызметкерлерінің басым көпшілігі барлық білімдерін, емделуге, кейде науқастың өлімінен құтқаруға күш салады. Сондықтан әр түрлі себептермен біз емханаға жүгінеміз, дәрігерлерге өз денсаулығымыз бен өмірімізге сенеміз. Бұл ретте білікті, уақтылы көмек пен дұрыс ем алуды күтеміз. Өкінішке орай, нақты өмірде медицина қызметкерлерінің әртүрлі бұзылулары бар, олар кейбір жағдайларда қайғылы нәтижеге әкеледі: науқас денсаулығын жоғалтады, мүгедек болады немесе ең қымбат - өмірден айырылады.

Өзінің кәсіби міндеттерін бұзғаны үшін медицина қызметкерлері жауапкершіліктің келесі түрлеріне тартылуы мүмкін:

- тәртіптік (ескерту, сөгіс, сыйлықақыдан айыру, жұмыстан шығару);
- азаматтық-құқықтық (пациентке келтірілген залалды сот арқылы толық көлемде өтеу, оның ішінде моральдық зиянды өтеу);
- қылмыстық және бір медициналық құқық бұзушылық үшін бір мезгілде қылмыстық және азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тартуға болады.

«Биыл қаңтар-қазан қорытындысы бойынша елімізде 212 медициналық қылмыстық құқық бұзушылық тіркелді, бұл былтырғыдан 2,4% көп, деп хабарлайды ranking.kz.

Жыл басынан бері 245 адам осындай құқық бұзушылықтың құрбаны болды, көрсеткіш бір жылда 5,2% өсті. Олардың ішінде 31 кәмелетке толмаған адам мен 15 зейнеткер бар. Құрбан болғандардың 168-і әйел. Зардап шеккендердің бірі сотталған.

Ересектер арасындағы жас топтары бойынша медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрбандары 18–20 жас аралығындағы 3 адам, 21–29 жас аралығындағы 44 адам, 30–39 жас аралығындағы 68 адам, 40–49 жас аралығындағы 43 адам, 50–59 жас аралығындағы 18 адам және 60 жастан асқан 38 адам.

Өңірлер бойынша ең көп медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар Астана мен Алматыда тіркелді: әрқайсысында 20 іс — бір жыл бұрынғыдан 11,1% көп.

Одан кейін Алматы (19 жағдай), Ақтөбе (18 жағдай), Түркістан (17 жағдай) және Қостанай (15 жағдай) облыстары тұр.

Мұндай құқық бұзушылықтардың ең азы Ұлытау (1 жағдай), Маңғыстау (2 жағдай) және Солтүстік Қазақстан (4 жағдай) облыстарында тіркелді.

Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың 95,8%-ы медицина немесе фармацевтика қызметкерлерінің кәсіби міндеттерін тиісінше орындамауымен байланысты болды. Жыл басынан бері осындай 203 құқық бұзушылық тіркелді, бұл былтырғыдан 2% артық» [3].

Жалпыланған нұсқада жеке ғалымдар медициналық қателіктердің келесі кең таралған түрлерін ажыратады:

- Диагностикалық. Диагностика кезеңінде жасалатын және кейіннен бүкіл емдеу процесінде қателіктерге әкелетін медициналық қателіктердің ең көп таралған тобы.

- Ұйымдастырушылық. Жұмыс орындарының жинақталмауына немесе медицина немесе фармацевтика қызметкерлерінің жеткіліксіз білікті кадрлармен жасақталуына байланысты дұрыс ұйымдастырылмаған терапевтік процесс жағдайында рұқсат етіледі. Бұл

қателіктер емдеу-диагностикалық процестің дұрыс ұйымдастырылмауынан, сондай-ақ медициналық қызметтің материалдық қамтамасыз етілмеуінен туындайды.

- Емдік-тактикалық медициналық қателіктер. Бұл дұрыс емес емдеу, дұрыс диагноз қоюға мүмкіндік бермейтін дұрыс таңдалмаған зерттеу әдісі, алынған нәтижелерді дұрыс емес немесе қате түсіндіру немесе терапия әдістерінің кез келгеніне көрсеткіштерді немесе қарсы көрсеткіштерді анықтаудағы қате. Егер қате диагноз кезеңінде емделуші дәрігер науқасты дұрыс емес диагнозға сәйкес емдейтін болса, оның салдары ең қолайсыз болады. Сонымен қатар, Фармацевтикалық қателер; Техникалық қателер; Медицина қызметкерлерінің деонтологиялық қателіктері және басқа да түрлері кездеседі.

Медициналық қателіктердің себептері объективті және субъективті болуы мүмкін:

- науқасты дұрыс ұйымдастырылмаған тексеру, зерттеу немесе бақылау;
- дәрігердің қажетті біліктілік деңгейінің, тәжірибесінің және практикалық жұмыс дағдыларының болмауы;
- дәрігердің қажетті білімінің болмауы;
- дәрігердің пациенттің жағдайы туралы дұрыс емес тұжырымдары;
- диагностиканың қиындығы;
- науқастың ауыр жағдайы;
- науқастың стационарда қысқа мерзімде ғана болуы.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 12-тарауындағы кейбір қылмыс құрамдары заңды күші жойылған 1997 жылғы қылмыстық заңнаманың тарауларында орын алған. Сәйкесінше бұл құрамдардың топтық объектісі ол кезде басқа болған. Мәселен, заңсыз аборт жасау жеке тұлғаға қарсы қылмыстарда орын алған боатын.

«Медицина қызметкерінің кәсіптік немесе қызметтік міндеттерін бұзуын, қасақана немесе абайсызда жасалған құқыққа қайшы қоғамдық қауіпті іс-әрекетін немесе халықтың денсаулығын сақтау саласына және қарапайым халыққа, жеке тұлғаға айтарлықтай зиян келтіретін немесе зиян келтірген басқа тұлғамен сыбайлас болуын медициналық қылмыстық құқық бұзушылық деп түсінеміз» [4].

Қазіргі уақытта медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың топтық объектісі болып, медицина саласындағы дұрыс заңды қызмет болып табылады. Медицина саласын реттейтін қоғамдық қатынастар.

Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік жағы әрекет және әрекетсіздікпен жасалады. Медицина қызметкері жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы, — бұл, қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге қауіпті қол сұғушылық мінез-құлқының сыртқы көрінісі болып табылады. Теріс ой мен ниет үшін жауапкершілік қарастырылмайды, қылмыстық жауапкершілікке тартылу үшін медициналық қызметкер қылмыстық құқық бұзушылық жасауы қажет. Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағының үш негізгі белгілері бар, іс-әрекет (немесе әрекетсіздік), қылмыстық зардап және олардың арасындағы себепті байланыс. Медицина қызметкері жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтың объективтік жағы тек іс-әрекет түрінде (заңсыз түсік жасау, құжаттарды қолдан істеу т.б.) немесе әрекетсіздік түрінде (науқасқа көмек көрсетпеу ж.т.б.) жасалуы мүмкін. Зардаптың саралануынан тәуелсіз, қылмыстық зардаптың орын алуын міндет етпейтін құрамдар бар. Бұл жерде қылмыстық іс-әрекеттің болуы маңызды. Себепті байланыс - бұл субъектінің еркі мен санасына тәуелді емес, объективтік санат болып табылады. Себепті байланыс пен кінә - қылмыстық жауапкершіліктің қажетті алғышарттары. Бір құбылыстың екі жақты бірлігі болып табылатын бұл екі ұғым оларды бірдей етпейді, алайда, олар бір-бірімен ішкі тығыз байланыста болады. Мәселен, «Медицина немесе фармацевтика қызметкерлерінің кәсіби міндеттерін орындамауы» 317-бап құрамының объективті белгілерін жеке қарастыра кетсек. Бұл іс-әрекеттің қоғамдық қауіптілігі денсаулық пен өмірге содай-ақ өлімге дейін қауіп тудыратын сырқаттануына байланысты денсаулық халі нашарлаған жағдайда тиісті ем алу үшін медициналық кәсіби көмек алудағы азаматтың конституциялық құқығының бұзылуы.

Субъективтік жағы қасақана және абайсыз іс-әрекеттермен сипатталады. Медицина саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі арнаулы субъект қатарында орын алады. Медицина қызметкерлерінің қылмыстық жауаптылығының ерекшеліктері олардың субъектісінің ерекше мәртебесі мен және кәсіби қызметінің әлеуметтік мәні мен анықталады. Отандық қылмыстық құқық доктринасына сәйкес, ҚК Ерекше бөлімінің баптарында субъектінің ерекше белгілері көзделсе арнаулы субъект болып танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі деп, жалпы субъектінің қажетті белгісінен басқа (есі дұрыстық, белгілі бір жасқа толу) сияқты белгілерден басқа нақты қылмыстық құқық бұзушылық жасаған үшін басқа тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мүмкіндігін шектейтін ерекше қосымша белгілер болуы қажет. Медицина қызметі саласында қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің белгілерін анықтау барысында анықтаушы фактор ретінде заңмен белгіленген медициналық көмек көрсету болуы қажет [5, 22 б.].

Алайда медицина қызметкерлері басқа тұлғалармен бірдей жауапкершілікке тартылатын да құқық бұзушылықтар бар. Мұндай іс-әрекеттерге төмендегілерді жатқызуға болады: денсаулыққа абайсызда зиян келтіру (114-бап), медицина қызметкерін лауазымды тұлға ретінде жұмысына немқұрайлылық танытты деп тапқан жағдайда (371-бап), пара алу (366-бап), есірткілік, психотропты немесе улы заттарды қолдану ережелерін бұзу (303-бап), гигиеналық нормативтерді немесе санитарлық тәртіп бұзу (304-бап), микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (326-бап) және т.б.

Қазіргі кезде дәрігерлік қызмет, бір жағы, негізгі әкімшілік нормативтік актілермен (дәрігерлік нұсқаулық пен бұйрықтар), екінші жағы, кәсіптік ережелермен қатаң реттеледі. Бұл нұсқаулықтар мен бұйрықтарда емдеу қызметіне не жататындығы нақты бекітілген, ауруды қандай әдіспен емдеу керектігі, қандай жағдайда ота (операция) жасау керектігі, қандай жағдайларда емделушінің келісімін алу керектігі, т.б. анық айқындалған. Аса қажеттілік, орынды тәуекел мен жәбірленушінің келісімі жөнінде қылмыстық құқық өндеген принциптер, осы уақытта дәрігерлік біліктілікке сәйкес дәрігерлердің кәсіби нұсқаулығында көрсетілген.

Медициналық қызметтер көрсету саласындағы бұзушылықтардың алдын алу және анықтау шаралары «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» 2020 жылғы 7 шілдедегі Қазақстан Республикасы Кодексінің 31-34-баптарына сәйкес жүзеге асырылады. Кодекстің 35-бабына сәйкес пациенттер үшін жағымсыз салдарлар туындаған жағдайда осы салдардың себептерін анықтау үшін медициналық қызметтердің (көмектің) сапасына сот сараптамасы жүргізіледі. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 3 желтоқсандағы бұйрығымен бекітілген медициналық қызметтер (көмек) сапасына ішкі және сыртқы сараптамаларды ұйымдастыру және жүргізу қағидаларына сәйкес халыққа медициналық көмек көрсету саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін медициналық қызметтер көрсету сапасына қадағалау жүзеге асырылады.

Медицина саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексеру процесінде бірқатар құқықтық актілер дұрыс қарастырылып, ескерілуі қажет: Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2016 жылғы 3 ақпандағы бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасында алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсетуді ұйымдастыру стандарты; Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 27 мамырдағы бұйрығымен бекітілген тиісті клиникалық практика стандарты (GCP); Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 29 қыркүйектегі бұйрығымен бекітілген Стационарлық көмек көрсету қағидалары; Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2021 жылғы 24 тамыздағы бұйрығымен бекітілген Алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету қағидалары. Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау министрінің 2015 жылғы 27 мамырдағы бұйрығымен бекітілген; Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау министрінің 2015 жылғы 27

мамырдағы бұйрығымен бекітілген тиісті зертханалық практика стандарты (GLP); Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау министрінің 2015 жылғы 27 мамырдағы бұйрығымен бекітілген Тиісті дәріханалық практика стандарты (GPP); Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау министрінің 2015 жылғы 27 мамырдағы бұйрығымен бекітілген фармакологиялық қадағалаудың тиісті практикасы стандартымен (GVP); Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрінің 2020 жылғы 3 желтоқсандағы бұйрығымен бекітілген медициналық қызметтердің (көмектің) сапасына ішкі және сыртқы сараптамаларды ұйымдастыру және жүргізу қағидалары; Қазақстан Республикасы Әділет министрінің 2017 жылғы 27 сәуірдегі бұйрығымен бекітілген сот сараптамаларын және сот сараптамасы органдарында зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу қағидалары.

Медицина саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар болашақта ғылыми зерттеуді қажет ететін өзекті тақырып болып табылады.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында медицина мәселелеріне «Денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігін арттыру» бөлімін арнады [6]. Егер пациенттер медициналық қызметкерлердің өз міндеттеріне немқұрайлы қарауынан зардап шегетін болса, денсаулық сақтау жүйесі тиімді бола алмайды. Адамның өмірі мен денсаулығы маңызды әлеуметтік құндылықтар болып табылады, оларды қорғауда уақтылы және сапалы медициналық көмек үлкен маңызға ие. Сондықтан олар қылмыстық-құқықтық қорғаудың ең құнды объектілеріне жатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы // https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)
3. Қылмыстық медициналық құқық бұзушылықтардың құрбандары көбейіп келеді: бір жылда 5% артқан // https://forbes.kz/news/2023/12/07/newsid_314102 (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)
4. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік белгілері // <https://cyberleninka.ru/article/n/meditsinaly-ylmysty-y-b-zushyly-tardy-obektivtik-belgileri/pdf> (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)
5. Жетібаев Н.С. Медицина қызметкерлерінің кәсіптік қызметін орындамағаны үшін қылмыстық жауаптылығы // з.ғ.к., диссертация авторефераты. - Алматы, 2009. – 26 бет.
6. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» ҚР Президентінің Жолдауы // <https://primeminister.kz/addresses/01092021> (жүгінген күн 02.04.2024 ж.)

УДК 334.021

Курманалиева Э. Б., Слямбекова А.¹ Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан
yelmira_777@mail.ru² Магистрантка Университета Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан**КОНТРАКТ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА В СИСТЕМЕ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ДОГОВОРОВ**

Аннотация. В статье анализируется набор ключевых признаков, отражающих правовую природу контракта жизненного цикла в системе гражданско-правовых договоров и, помимо прочего, служащих критериями классификации, которые позволяют отнести договор к конкретной группе, типу (виду): направленность (как ориентация на цель, вектор достижения результата), особенности предмета. Сделан вывод о направленности контракта жизненного цикла на обеспечение долгосрочного комплексного результата (комплексного решения), основанного на достижении и поддержании согласованных сторонами ключевых показателей эффективности материального объекта в течение срока его службы. Существенное внимание уделено анализу предмета контракта жизненного цикла, его соотношению с объектом договора. Приведены аргументы, опровергающие возможность квалификации контракта жизненного цикла как одного из договоров, элементы которого входят в КЖЦ; выводы подкреплены примерами из правоприменительной практики. Принятый в Казахстане в октябре 2015 года Закон о государственно-частном партнерстве позволяет применять КЖЦ. В статье описаны особенности контракта жизненного цикла, его преимущества и недостатки в целях повышения эффективности функционирования государственного сектора и обобщается практический опыт зарубежного использования контракта жизненного цикла.

Ключевые слова: контракт жизненного цикла, КЖЦ, государственно-частное партнерство, ГЧП, долгосрочные контракты, договор, абонентский договор, законодательство, государство.

LIFE CYCLE CONTRACT IN THE SYSTEM OF CIVIL CONTRACTS

Abstract. The article analyzes a set of key features reflecting the legal nature of the life cycle contract in the system of civil law contracts and, among other things, serving as classification criteria that allow the contract to be attributed to a specific group, type (type): orientation (as an orientation towards the goal, the vector of achievement of the result), the features of the subject. The conclusion is made about the orientation of the life cycle contract to ensure a long-term comprehensive result (integrated solution) based on achieving and maintaining the key performance indicators of a material object agreed by the parties during its service life. Considerable attention is paid to the analysis of the subject of the life cycle contract, its relationship with the object of the contract. Arguments are presented that refute the possibility of qualifying a life cycle contract as one of the contracts, the elements of which are included in the LCC; the conclusions are supported by examples from law enforcement practice.

The adopted in Kazakhstan in October 2015 on public-private partnership law allows the use of LCC. This article describes the features of the life cycle contract, its advantages and disadvantages in order to improve the efficiency of the public sector and summarizes the practical experience of the foreign use of the life cycle contract.

Key words: Life-Cycle Contract, LCC, public-private partnership, PPP, the life cycle of a contract, long-term contracts, contract, subscription agreement, legislation, state.

АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ШАРТТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨМІРЛІК ЦИКЛ КЕЛІСІМ-ШАРТЫ

Аңдатпа. Мақалада *азаматтық-құқықтық шарттар жүйесіндегі өмірлік цикл келісім-шартының* құқықтық табиғатын көрсететін және басқалармен қатар шартты белгілі бір топқа, типке (түрге) жатқызуға мүмкіндік беретін жіктеу критерийлері ретінде қызмет ететін негізгі белгілердің жиынтығы талданады: фокус (мақсатқа бағдарлану, нәтижеге жету векторы ретінде), тақырыптың ерекшеліктері, шарттық-құқықтық модельді пайдалану мәселелері қарастырылған. Материалдық объектінің қызмет ету мерзімі ішінде оның тиімділігінің тараптармен келісілген негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізуге және қолдауға негізделген ұзақ мерзімді кешенді нәтижені (кешенді шешімді) қамтамасыз етуге ӨЦК-ның бағыттылығы туралы қорытынды жасалды. ӨЦК нысанасын талдауға, оның шарт объектісімен арақатынасына айтарлықтай көңіл бөлінеді. Өмірлік цикл келісімшартын элементтері ӨЦК-ға кіретін шарттардың бірі ретінде саралау мүмкіндігін жоққа шығаратын дәлелдер келтірілген; тұжырымдар құқық қолдану практикасынан алынған мысалдармен расталады.

2015 жылғы қазанда Қазақстанда қабылданған мемлекеттік-жеке әріптестік туралы Заң ТКК қолдануға мүмкіндік береді. Мақалада өмірлік циклдің келісімшартының ерекшеліктері, мемлекеттік сектордың жұмыс істеу тиімділігін арттыру мақсатында артықшылықтары мен кемшіліктері жазылған және өмірлік циклдің келісімшартын қолданудағы шетел тәжірибесі келтірілген.

Кілт сөздер: өмірлік цикл келісім-шарты, ӨЦК, мемлекеттік-жеке әріптестік, МЖМС, ұзақ мерзімді келісімшарттар, келісім-шарт, абоненттік келісім-шарт, заң шығару, мемлекет.

Әрбір келісімшартта оның құқықтық табиғатын көрсететін және азаматтық-құқықтық келісімшарттар жүйесіндегі орнын анықтайтын негізгі белгілер жиынтығы бар. Осы белгілердің кейбіреулері шартты белгілі бір топқа, типке (түрге) жатқызуға мүмкіндік беретін біліктілік (және жіктеу) критерийлері ретінде де қызмет етеді. жалпы мағынада фокус белгілі бір тапсырманы іске асыру жолы, «қандай да бір мақсатқа бағытталған мүдделердің шоғырлануы» ретінде айтылады [1, б.75].

Заңды мағынада бұл термин «әлеуметтік бағытты», «құқық қорғау бағытын» сипаттай отырып қолданылады; Қазақстанның төрелік соттарының ұстанымдарында «мәміленің борышкер мен оның кредиторларына зиян келтіруге бағытталғандығы» туралы айтуға болады. Осы зерттеуде біз шарттық-құқықтық түсініктегі бағыт туралы, яғни мәміле жасау кезінде тараптардың нақты жалпы ерік-жігерін көрсететін шартты нақты нәтижеге (мақсатқа) бағдарлау туралы айтып отырмыз.

Шарттың мақсаты оған қол жеткізу құралдарымен тығыз байланысты. Бұл дегеніміз, қаражат, мақсат сияқты, фокусқа сәйкес келуі керек. Бұл ретте неғұрлым алыс мақсатқа жету жолында бір мезгілде неғұрлым алыс мақсатқа қол жеткізу құралы болып табылатын неғұрлым жақын мақсаттар бар.

Өмірлік цикл келісімшартын элементтері ӨЦК құрайтын шарттардың кез-келген түріне (түріне) жатқызуға болмайды. Сонымен қатар, заңнама басқа типтегі (түрдегі) шарттар негізінде ӨЦК жасасуға жол бермейтіндіктен, өмірлік цикл келісімшарты өзге шарттардың түрі (түрі) болып табылмайды.

ӨЦК шарттық моделі өмірлік цикл келісімшартын іске асырудың бір кезеңінің екіншісінен басымдығын, кейбір шарттық элементтердің басқаларынан басым болуын көздемейді.

Шарттық-құқықтық тұрғыдан алғанда, ӨЦК ағымдағы құқықтық реттеуде, мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы келісім мен концессиялық келісімнің де ортақ тұстары көп. Олардың барлығы жария-құқықтық құрылымдардың қатысуымен ұзақ мерзімді азаматтық-құқықтық келісімдер болып табылады және материалдық объектілердің

қиылысатын тізбесіне қатысты жасалады. Сонымен қатар, олардың барлығы салааралық нормалармен реттеледі және бірқатар ұқсас Конституциялық белгілерді қамтиды.

Соған қарамастан, олардың әрқайсысы үшін заң шығарушы арнайы құқықтық режимді қарастырды. Бұл тәсіл, соның ішінде қарастырылып отырған шарттардың жалпы (түпкілікті) және тікелей мақсаттарының айырмашылығы себебінен таңдалады.

Қазақстанда 2015 жылғы қазанда қабылданған мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Заңға сәйкес ӨЦК ұғымы Мемлекеттік-жекешелік әріптестік объектісін жобалау, салу, құру, реконструкциялау, жаңғырту және пайдалану (жөндеуді және күтіп-ұстауды қоса алғанда), өндірілген тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өткізу жөніндегі жұмыстардың толық циклін көздейтін мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартын білдіреді, сондай-ақ мемлекеттік-жекешелік әріптестік шартының қолданылу мерзімі ішінде мемлекеттік-жекешелік әріптестік объектісінің белгіленген техникалық-пайдалану көрсеткіштеріне сәйкестігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемелер [2].

Жеке сектормен келісімшарттар жасасу, әдетте, тартымды, өйткені бір жағынан Тапсырыс беруші (мемлекет) қоғамдық тауарларды тікелей өндіруге қатыспайды, оны жеке секторға береді және осылайша өндірістің тиімділігі мәселесі шешіледі; екінші жағынан, мемлекет жобаны қаржыландыруды жүзеге асырады, осылайша қоғамдық тауарларды құру мәселесі шешіледі.

Ұқсас белгілердің көптігіне қарамастан, мемлекеттік-жекеменшік әріптестік туралы келісім, концессиялық келісім және өмірлік цикл келісімшарты әр түрлі Жалпы (түпкілікті) және тікелей мақсаттары бар шарттар, әрқайсысының заңды мазмұнын анықтайтын негізгі, функционалды қажетті белгілердің әртүрлі жиынтығы болып табылады.

Егер мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы келісімде және концессиялық келісімде жалпы қызметті іске асыруға жария-құқықтық құрылымдар мен экономиканың жеке секторы субъектілерінің бірлескен салымдары (бірлескен қатысуы), сондай-ақ олардың ортақ нәтижеге бағытталған ынтымақтастығы (әріптестігі) айқын болса, онда өмірлік цикл келісімшартында осындай бірлескен салымдар (бірлескен қатысу) және осындай ынтымақтастық (серіктестік) жоқ. Осы келісімдер тараптарының құқықтары мен міндеттерінің бағытындағы айырмашылық осыдан туындайды.

Тек ӨЦК жеткізу негізінде жасасуға рұқсат етіледі, тек оның материалдық объектісі жылжымайтын мүлікке технологиялық байланыстырмай жылжымалы мүлік бола алады. Өмірлік цикл туралы келісімшарт ережелерін МЖӘ туралы заңға немесе қоғамдық-жеке өзара әрекеттесу нысандарын біріктіретін басқа заңға енгізу практикалық емес [3, б.61].

Бірқатар авторлардың пікірінше, абоненттік шарт классикалық мағынадағы шарт емес, ол заңнамаға енгізілгенге ұқсас арнайы келісімшарттық құрылым (немесе жай келісімшарттық құрылым), яғни. жария шартқа, қосылу шартына, алдын ала шартқа, үшінші тұлғаның пайдасына жасалған шартқа, негіздемелік шартқа, беру туралы келісімге шарт жасасуға арналған опцион.

Жеткізу (мердігерлік) кезеңіне қатысты абоненттік шарттары бар өмірлік цикл келісімшарты Тапсырыс берушіге жеткізушіден (мердігерден, орындаушыдан) толық және шектеулі мөлшерде немесе көлемде орындауды талап етуге не мүлде орындауды талап етпеуге құқық береді. Бұл ретте ол Тапсырыс берушіге талап етілген орындалу санына немесе көлеміне қарамастан төлемдерді (оның ішінде мерзімді төлемдерді) енгізуді міндеттеуге тиіс. Мұндай схеманың өміршеңдігі күмән тудырады. Тапсырыс берілмеген (ішінара тапсырыс берілген) объектіге кейінгі қызмет көрсетуді елестету қиын.

Негізінен, шарттық конструкцияларды азаматтық-құқықтық шарттардың дәстүрлі жіктелулерін, яғни нақты және консенсуалды, өтеулі және өтеусіз түрлерін пайдалана отырып жіктеуге болмайды. М.К.Сүлейменов олардың азаматтық - құқықтық шарттар жүйесіндегі орнын анықтай отырып, «барлық зерттеушілердің пікірінше, типтік келісімшарттық дизайнның мәні-бұл келісімшарттың түрге немесе түрге бөлінуінен тыс» [4, б.131].

М.К.Сүлейменов оларды ҚР Азаматтық кодексінің жалпы нормаларында

орналасқандығына қарай «жалпы шарттар» деп атауды ұсынады. Бұл жағдайда ол оларды екі топқа бөледі [5]:

1) негізгі шарттарды жасасуға дейінгі шарттар (алдын ала шарт, негіздемелік шарт, шарт жасасуға арналған опцион). Автор оларды «ұйымдастырушылық-алдын-ала шарттар» деп атайды, яғни. негізгі шарт жасалған сәттен бастап олардың қолданылуын толығымен немесе ішінара тоқтататын жеке келісімдер;

2) қосымша ауыртпалықпен күрделенген шарттар (жария шарт, қосылу шарты, үшінші тұлғаның пайдасына жасалған шарт, абоненттік шарт, опциондық шарт). М.К.Сүлейменов оларды тікелей «қосымша ауыртпалығы бар шарттар» деп атайды, мұнда ауыртпалық деп белгілі бір типтегі шарттар үшін ҚР Азаматтық кодексінің жалпы бөлімінде белгіленген қосымша шарттар түсініледі [6, б.208].

Өмірлік цикл келісімшартын арнайы келісімшарттық құрылым деп санауға бола ма? Мүмкін, қазіргі заңнамалық реттеуде жоқ. Ең алдымен, өмірлік цикл келісімшартында арнайы келісімшарттық құрылымдардан айырмашылығы, шарттарды топтарға, түрлерге, түрлерге дәстүрлі бөлу тұрғысынан әрқашан талдауға болатын тақырып бар [7, б.219]. Алайда, ӨЦК неғұрлым жалпы тәртіптегі шарттарға, атап айтқанда материалдық объект тиімділігінің негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізуге және қолдауға негізделген ұзақ мерзімді кешенді нәтижені (кешенді шешімді) қамтамасыз етуге бағытталған келісімдерге жатады. Мұндай келісімдер арнайы келісімшарттық құрылымдар жүйесіне өте сәйкес келеді және өмірлік цикл келісімшарты олардың біреуінің бір түрі болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Абоненттік келісім-шарт пен өмірлік цикл келісімшартының құқықтық сипаты әртүрлі. Абоненттік шарт-бұл әртүрлі типтегі (түрдегі) келісімдерге, соның ішінде ӨЦК құрамдас бөліктері болып табылатын шарттарға қолданылуы мүмкін арнайы шарттық құрылым. Өмірлік цикл келісімшарты-бұл абоненттік болуы мүмкін (немесе болмауы мүмкін) кешенді шарт (аралас түрі).

2. Өмірлік цикл келісімшарты да, абоненттік келісімшарт та (сол сияқты) төлемдердің нақты орындалуына (қарсы ұсынуға) сәйкес келмеу мүмкіндігін береді.

Өмірлік цикл келісімшарты жаңа арнайы келісімшарттық құрылымды – материалдық объектінің тиімділігінің тараптармен келісілген негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізуге және қолдауға негізделген кешенді нәтижені (кешенді шешімді) қамтамасыз етуге бағытталған шарттарды қалыптастыруға негіз бола алады.

Мемлекеттік функциялардың кейбір бөлігін жүзеге асыру үшін жеке фирмаларды тарту мемлекет қызметінің тиімділігін арттыра алады, бұл әсіресе өтпелі экономикасы бар елдер үшін өзекті. Олар келісімшарт арқылы мемлекеттік сектордың көлемін қысқарту үшін дамыған елдердің озық тәжірибесін пайдалана алады. Олар үшін негізгі кедергілер жеткіліксіз пысықталған заңнамалық база, экономикалық және саяси тұрақсыздық, демек, тәуекелдердің жоғары деңгейі, ел басшыларының саяси ерік-жігеріне тәуелділік, келісімшарттардың орындалуын қамтамасыз ететін институттардың дамымауы болып табылады.

Өмірлік цикл келісім-шартының заңнамалық негізі. Шарт бостандығының азаматтық-құқықтық қағидатына сәйкес тараптар шарттық талаптарды таңдауға және Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде көзделген, сондай-ақ заңнамада тікелей көзделмеген, бірақ оған қайшы келмейтін кез келген шарттар жасасуға құқылы. Өмірлік цикл келісім-шартының тұжырымдамалық аппараты Тараптардың бірі мемлекет болып табылатын Қазақстан Республикасының Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы қолданыстағы заңнамасымен реттелген.

Осыған байланысты МЖӘ туралы заң бойынша ӨЦК шеңберінде қаржылық қатынастарды реттеу МЖӘ келісімшартының қағидаттарына бағынады.

Қазақстанның азаматтық заңнамасының нормалары конкурстық іріктеудің және жеке әріптесті таңдаудың қандай да бір арнайы рәсімдерін көздемейді. Демек, азаматтық-құқықтық қатынастардың субъектілері *өмірлік цикл келісім-шартын* таңдауда және іске

асыруда еркін.

Алайда, *өмірлік цикл келісім-шарты* қаржылық-құқықтық қатынастар туралы сөз болғанда, Тараптардың бірі-мемлекет, ал екінші Тарап – конкурс бойынша сайланған жеке тұлға. Бұл ретте объект мемлекеттік меншікте де, жеке меншікте де болуы мүмкін.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, *өмірлік цикл келісім-шарты* моделі көлік инфрақұрылымы саласында тиімді қолданылады. Мұндай тәжірибе көлік инфрақұрылымы объектілерінің өмірлік циклі объектілерді қаржыландыру, өтелу, құру және пайдалану мерзімдері бөлігінде *өмірлік цикл келісім-шарты* тараптарының мүдделеріне үйлесімді түрде сәйкес келетіндігімен байланысты. Қазақстан экономикасы үшін көлік инфрақұрылымы саласындағы МЖӘ-жобаларды дамытуға ұмтылу да тән. Сондықтан ӨЦК механизмі көлік инфрақұрылымында ең көп сұранысқа ие болады деп сенуге негіз бар [7, б.225]. ӨЦК Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі мен білім беру саласында да табысты қолдануды таба алады.

Осылайша, зерттеу көрсеткендей, *өмірлік цикл келісім-шартын* қолданудың артықшылықтарымен қатар, кемшіліктері де бар.

Артықшылықтарға тауарлардың, жұмыстар мен қызметтердің кешенділігі, адами, еңбек және материалдық капиталды біріктіру, сапалы МЖӘ объектісін құру үшін жеке ресурстарды тарту жатады.

МЖӘ-нің басқа да ұзақ мерзімді келісімшарттары сияқты ӨЦК-ның кемшіліктері жобаның ұзақ мерзімді тәуекелдерін және мемлекеттің салалық бағдарламалары мен бюджет саясатында жиі болып жатқан өзгерістерді ескере отырып, жобаны іске асыру кезіндегі Трансакциялық шығындарды басқарудың күрделілігі, сондай-ақ ел ішінде де, жаһандық ауқымда да ірі жобаларды іске асыру үшін қаржы-экономикалық ахуалдың дамуының ұзақ мерзімді болжамдарын жасаудың күрделілігі болып табылады. жоғары турбуленттілік жағдайында.

Қорытындылай келе, ел экономикасында өмірлік цикл келісімшарттарын қолданудың орындылығын қарастыра отырып, Қазақстандық мемлекеттік-жекешелік әріптестік орталығының талдаушылары жеке секторды тарту, ең алдымен, көлік инфрақұрылымын дамыту жолымен экономикалық өсуді ынталандыруға қабілетті өңірлерде оларды пайдаланудың ықтимал тиімділігі туралы қорытындыға келді. Елдің орасан зор аумағын және субъектілердің даму ерекшеліктерін ескере отырып, көлік инфрақұрылымы объектілерін құру үшін *өмірлік цикл келісім-шартын* өңірлік деңгейде қолдануды ұсыну орынды болып көрінеді. Бюджеттерді құру және орындау үшін артықшылықтардан басқа, *өмірлік цикл келісім-шарты* арқылы жеке секторды тарту мультипликатор әсері есебінен жекелеген өңірлердің экономикалық дамуын ынталандыруға, сондай-ақ тұтынушыларды сапалы қоғамдық игіліктермен қамтамасыз етуге қабілетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Харитонов А.В. Контракт жизненного цикла // Госзаказ: управление, размещение, обеспечение. – 2014. – № 37. – С. 70–77.
2. Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 379-V ЗРК «О государственно-частном партнерстве».
3. Ракута Н.В. Использование контрактов жизненного цикла при госзакупках... // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2015. – № 2. – С. 53 – 78.
4. Сулейменов М.К. Внедоговорные обязательства в законодательстве и доктрине Казахстана и России (сборник статей к юбилею доктора юридических наук, профессора Е.А. Суханова). - М., 2018. С.129-138.
5. Сулейменов, М. К. Специальные договорные конструкции (общие договоры) и их место в системе права. Доклад в рамках Круглого стола памяти С. А. Хохлова «Генезис и развитие российского договорного права» 29 ноября 2021 года. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32801264&sub_id=1&pos=180;48#pos=180;48 (дата

обращения: 11.07.2022).

6. Сулейменов М.К. Гражданское право Республики Казахстан: опыт теоретического исследования. Монография в 6 томах. Том 4 / М.К. Сулейменов. Часть вторая. Теоретическая. Раздел 3. Гражданское право в современном мире: общие проблемы и отдельные институты. – Алматы: Казахстанский Международный Арбитраж, 2021. – 352 с.

7. Ешимова Д.А., Нурсеитов А.А., Шерова Г.К. Контракт жизненного цикла как альтернатива традиционным государственным закупкам. // Вестник КазНУ. Серия экономическая. №1 (119). – 2017. – С.217-225.

УДК 347.415

Курманалиева Э.Б.¹, Налтен Н.Б.²

¹ Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: yelmira_777@mail.ru

² Магистрант Университета Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ПЕРЕМЕНЕ ЛИЦ В ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация. В статье рассмотрены изменения обязательств уступки требования по субъектному составу, которое по действующему законодательству предусмотрено в общей части гражданского права - перемена лиц в обязательстве. Исследуется порядок и особенности изменения субъектного состава обязательственного правоотношения, в рамках которого происходит замена кредитора или должника в обязательстве, рассмотрены актуальные проблемы защиты гражданских прав и ответственности при реализации охранительной функции гражданского права в обязательственных отношениях. Также, выявлены проблемы с определением обязательств, по которым личность кредитора имеет значение для должника. Уже сейчас важно законодательно установить превентивные меры, препятствующие недобросовестной деятельности первичных кредиторов, например, меры, направленные на возмещение цессионариям ущерба, причиненного недобросовестной деятельностью. В связи с этим возникает необходимость создания механизма уведомительной регистрации соглашений о возмездной цессии для предотвращения продажи цедентом права по одному обязательству, т. е. требования, нескольким цессионариям, аналогичного регистрации сделок по передаче прав по именованным ценным бумагам, действующим в настоящее время. Для этого считаем, что законодатель должен определить виды имущественных прав, которые должны быть переданы по соглашению о цессии, а также такой механизм регистрации.

Ключевые слова: обязанные лица, цессия, должник, кредитор, цедент, regression requirement.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON THE TRANSFER OF PERSONS UNDER OBLIGATION

Annotation. In accordance with the current legislation, changes in the subject composition of the tasks of submitting claims provided for in the general section of the civil law - the transfer of persons under obligations were considered in the article. The article examines the procedure and features of changing the subject composition of the legal relationship of obligations, within which the creditor or debtor is replaced in an obligation, and considers the current problems of protecting civil rights and responsibility in the implementation of the protective function of civil law in contractual relations. In addition, problems are identified with the identification of obligations, the identity of the creditor of which is important for the debtor. Already, it is important to legislate

preventive measures that impede the unscrupulous activities of primary creditors, for example, measures aimed at compensating assignees for damage caused by unscrupulous activities. In this regard, there is a need to create a mechanism for notification registration of reimbursable cession agreements in order to exclude the sale by the grantor of the right under one obligation, that is, a claim, to several assignees, similar to the registration of transactions for the transfer of rights under nominal securities in force at the moment. To do this, we believe that the legislator should determine the types of property rights that should be transferred under the assignment agreement, as well as such a registration mechanism.

Key words: Obligated persons, cession, debtor, creditor, assignor, regression requirement.

МІНДЕТТЕМЕДЕГІ ТҮЛҒАЛАРДЫ АУЫСТЫРУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫ ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа. Мақалада қолданыстағы заңнамаға сәйкес азаматтық құқықтың жалпы бөлімінде – міндеттемедегі тұлғалардың ауысуы көзделген талаптарды беру міндеттерінің пәндік құрамы бойынша өзгерістері қарастырылды. Міндеттемелік қатынастардың субъектілік құрамын өзгерту тәртібі мен ерекшеліктері зерттеледі, оның шеңберінде міндеттемеде кредитор немесе борышкер ауыстырылады, Міндеттемелік қатынастарда азаматтық құқықтың қорғау функциясын іске асыру кезінде азаматтық құқықтар мен жауапкершілікті қорғаудың өзекті мәселелері қаралады. Сонымен қатар, несие берушінің жеке басы борышкер үшін маңызды болатын міндеттемелерді анықтау проблемалары анықталған. Қазірдің өзінде бастапқы кредиторлардың жосықсыз қызметіне кедергі келтіретін алдын алу шараларын, мысалы, жосықсыз қызметпен келтірілген залалды цессионерлерге өтеуге бағытталған шараларды заңнамалық тұрғыдан белгілеу маңызды болып табылады. Осыған байланысты цеденттің қазіргі уақытта қолданылып жүрген атаулы бағалы қағаздар бойынша құқықтарды беру жөніндегі мәмілелерді тіркеуге ұқсас бірнеше цессионерлерге бір міндеттеме бойынша құқықты, яғни талапты сатуын болдырмау үшін өтеулі цессия келісімдерін хабарламалық тіркеу механизмін құру қажеттілігі туындайды. Ол үшін заң шығарушы цессия туралы келісім бойынша берілуі тіркелуі тиіс мүлкілік құқықтардың түрлерін, сондай-ақ осындай тіркеу тетігін айқындауы тиіс деп есептейміз.

Кілт сөздер: міндеттемедегі тұлғалар, цессия, борышкер, несие беруші, цедент, регрессиялық талап.

Заманауи жағдайда цессия (құқықты беру мәмілесі) мәнінің нақты өсуі сауда айналымының сөзсіз күрделенуімен байланысты. Қазіргі айналымның осы белгілерінің болуын жоққа шығаруға болмайтыны белгілі болады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында цессияны шектейтін жеткілікті нақты нұсқаулардың жоқтығы және шаруашылық жүргізуші субъектілердің өз қаражаттарының қозғалысын жасыру және салық төлеуден жалтару мақсатында осы институтты пайдалануға ұмтылыс деңгейі, өкінішке орай, жоғары.

Талап ету құқығын беру мәмілелерінің тез өсуі табиғи нәтиже деп атауға болады [1,б.92]. Бір қызығы, ерекше азаматтық-құқықтық сәнге сүйене отырып, мәмілеге қатысушылар көбінесе оның табиғатын да, оны жүзеге асырудың салдарын да, туындайтын құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін де түсінбейді. Сондықтан цессия мәмілесінің құқықтық табиғаты, берілген құқықтардың сипаты мен көлемі туралы сұрақтар маңызды болып табылады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы азаматтық заңнамасы кредитордың құқықтарының басқа тұлғаға өту мүмкіндігіне жол береді. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 339-бабына сәйкес кредиторға міндеттеме негізінде тиесілі құқық (талап) оларға мәміле (талапты басқаға беру) бойынша басқа тұлғаға өзгеруі немесе заң негізінде басқа тұлғаға өтуі мүмкін [2]. Талапты беру туралы мәміле өз нәтижесімен міндеттемеде несие берушіні ауыстырады. Осылайша, бұл мәміле бастапқы несие берушінің

борышкерге қатысты құқықтарынан бас тарту және оларды жаңа несие берушіге беру әрекетін білдіреді. Затқа меншік құқығын беру туралы мәмілені беру негізінен, яғни ол жасалған ең жақын мақсаттан бөлек қарастыруға болмайды [3,б.78]. Меншік құқығын беру сатып алушыға бұрыннан бар міндеттемені орындау үшін, мысалы, сатып алу-сату үшін немесе қарыз бойынша міндеттемелер жасау үшін жасалуы мүмкін. Мәміленің (әдетте Шарттың) табиғатын білмей, беру мақсатын анықтау мүмкін емес, оның негізінде затты беру жүзеге асырылады. Сол сияқты, құқықты беруге байланысты қатынастарда цессия мәмілесі берілудің негіздерін анықтамайды. Іс жүзінде құқықты беру мәмілесін көбінесе айналымға қатысушылар да, сот органдары да негізсіз, өздігінен болатын мәміле ретінде қарастырады. Бұл қате түсінік, өкінішке орай, құқық қолдану тәжірибесінде көптеген өрескел қателіктерге әкелуі мүмкін.

Цессия мәмілесі (талапты беру) ешқашан «өздігінен» жасалмайды, тек бұрынғы несие берушінің құқығын жаңасына беру үшін ғана жасалынады [4,б.271]. Тараптар оны жасау кезінде, мәселен, талап ету құқықтары түріндегі мүлікті сатып алу-сату шартынан туындайтын міндеттемені орындау, құқық беру, құқықты беру арқылы борышты өтеу кезінде қандай да бір мақсатты көздейді. Цессия деп аталатын құқықты беру актісі оған негіз болатын мәміледен, сыйға тартудан немесе өтеулі иеліктен шығарудан ерекшеленеді, дегенмен көбінесе екі акт бір-біріне біріктіріледі. Осылайша, талап ету құқығын беру кезінде қалыптасатын қатынастарды ескере отырып туындайтын міндеттемелерді анықтайық, атап айтсақ:

- беру заты болып табылатын құқықтар пайда болған міндеттемелер;
- бұрынғы кредитор талап ету құқығы түрінде мүлікті жаңа кредиторға беретін мәмілелер (беру негізі);
- құқықты иеліктен шығару жөніндегі міндеттемені орындау үшін жасалатын цессияның (құқықты беру актісінің) мәмілелері.

Негізінен, іс жүзінде, құқықты иеліктен шығару туралы міндеттемені ресімдейтін құжат сонымен бірге құқықты беру актісін рәсімдеуге қызмет етеді, сондықтан олар тығыз байланысты. Мәміленің негізі әрқашан бар, дегенмен кейбір жағдайларда ол белгісіз болуы да мүмкін. Жалпы, мәміленің өзінде көрсетілген мәмілелер себеп деп аталады. Сонымен, қарыз шартында қарыз алушының қарызды өтеу міндеттемесінің негізі қарыз берушінің оған ақша беруі болып табылады. Сатып алушы төлеуге міндеттенеді, өйткені сатушы оған тауарға меншік құқығын беруге міндеттенеді. Бірқатар мәмілелердің негізі көрсетілмеуі мүмкін. Мұндай мәмілелерге, мысалы, вексель жатқызуға болады. Цессия әртүрлі негіздер бойынша жүргізілуі мүмкін және оның жарамдылығы цессия жасалған негізді жүзеге асыруға байланысты емес. Цессия кезінде тараптар ойлаған мақсатқа қол жеткізілмесе де құқық жаңа несие берушіге ауысады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы Азаматтық кодексіне сәйкес, тыйым салған талаптар, әдетте, егер олар Азаматтық кодекстің 925-928-баптарында көзделгеннен басқа негіздерден туындаса (зиянды өтеген адамдарда кері талап (регресс) құқығы туындамаса) Азаматтық кодекстің 933-бабына сәйкес регрессиялық болып табылады. Ал несие берушінің жеке басымен тығыз байланысты өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянды өтеу туралы талаптарды басқа тұлғаға ауыстыруға жалпы тыйым салу да АҚ-нің 340-бабында қамтылған.

Осыған байланысты құқықтардың регрессиялық талаптарға ауысуы туралы ережелердің қолданылмайтындығы туралы ереже түсініксіз болып қалады. Алайда, мұндай ереженің түсіндірмесі бұл тармақ регрессиялық талаптың бір субъектіден екіншісіне ауысуына емес, регрессиялық талаптың нақты пайда болуына қатысты екенін көрсетеді.

Атап айтқанда, мысалы, АҚ-нің 289 және 933-баптарынан регрессиялық талаптың туындауы нәтижесінде кредитор тарапынан міндеттемедегі тұлғалар да өзгереді: борышкерде жаңа кредитор пайда болады. Алайда бұл несие беруші талапты беру туралы келісім негізінде емес, әмбебап немесе сингулярлық мұрагерлікке байланысты емес, осы жаңа несие берушінің борышкердің соңғысының бастапқы несие берушісі алдындағы

міндеттемесін орындауына немесе жаңа несие берушінің аталған борышкер келтірген зиянды өтеуіне байланысты пайда болады. Сондықтан бұл жағдайда ҚР АҚ - нің 339-347-баптарында көзделген құқықтардың ауысу ережелері шын мәнінде регрессиялық міндеттемелер туындаған кезде орын алатын құқықтардың ауысуына қолданылмайды.

Осыған байланысты, АҚ-нің 339-бабы 1-тармағының екінші бөлігінің жоғарыда келтірілген нормасы цессия бойынша регрессиялық талаптарды беруге тыйым салатыны туралы АҚ-нің аталған түсініктемелері авторларының ұстанымы өте категориялық болып көрінеді. Ең алдымен, мұндай түсіндіру Азаматтық кодекстің нормасына толығымен, тіпті мүлдем сәйкес келмеуі мүмкін, неліктен, яғни онда регрессиялық талаптарды беруге заңнамалық тыйым жоқ, тек қана несие берушінің құқықтарын басқа адамға беру туралы ережелер регрессиялық талаптарға қолданылмайтындығы көрсетілген.

Сонымен қатар, регрессиялық талаптар бірлескен борышкерлердің бірі бірлескен міндеттемені орындаған жағдайда ғана емес, сонымен қатар, Азаматтық кодекстің 289-бабының 1-тармағында, 933-бабында, сондай-ақ бағалы қағаздар, вексельдер, сақтандыру туралы заңнамалық Ережелерде көзделген басқа жағдайларда да туындайды. Е.А.Морозова өз зерттеуінде регрессиялық міндеттемелерді тек бір кредитордың алдында екі немесе бірнеше борышкердің болуы жағдайларына дейін қысқартудың негізсіздігін атап өтті [5,б.69], оның ішінде бір кредитордың алдында міндетті борышкерлердің көптігінде ғана регрессиялық міндеттемелердің тән белгілерін көрген Э.У.Беккердің көзқарасын сынға алды [6,б.102]. Бұл тармақ регрессиялық талаптың келісімшарттық берілуіне тыйым салудың қаншалықты негізді екенін анықтау үшін маңызды.

Негізінен, регрессиялық талаптарды шарттық түрде беру Заңмен біржақты тыйым салынуы керек деген ұстаным келесідей пікірталасқа әкеледі:

1. Мұндай тыйым заңмен тікелей белгіленуі керек (мысалы, несие берушінің жеке басына байланысты талаптарға қатысты).

2. Бұл тыйымның белгіленуі практикалық орындылықпен түсіндірілуі керек және оның тұжырымдамасы негізделген болуы керек. Егер мұндай тыйым салынатын болса, онда мұндай тыйымнан алып тастауға рұқсат беру, егер регрессиялық талаптар негізгі міндеттемені толық орындау нәтижесінде туындайтын және өзінің жарамдылығын сақтайтын жағдайларда ғана ұсынылады.

Мұндай ерекшелік, атап айтқанда, кредитордың пайдасына кепілдік бойынша борышкер үшін міндеттемелерді толық орындаған және осы негізгі міндеттемені осындай орындаумен тоқтатқан кепілгердің регрессиялық талаптарын беру туралы сөз болғанда негізді болып көрінеді.

Азаматтық кодекстің 339-бабына сәйкес кредиторға міндеттеме негізінде тиесілі құқық, яғни талаптың мәміле бойынша басқа тұлғаға берілуі немесе заң актісі негізінде басқа тұлғаға өтуі мүмкін. Кредитордың құқықтарын басқа тұлғаға беру туралы ережелер регрессиялық талаптарға, атап айтсақ, экономиканың қаржылық және сақтандыру саласына қатысты құқықтық нормаларға қолданылмайды. Егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, кредитор құқықтарының басқа тұлғаға ауысуы үшін борышкердің келісімі талап етілмейді. Егер борышкерге кредитордың құқықтарының басқа тұлғаға ауысқаны туралы жазбаша хабарланбаған болса, жаңа кредитор ол үшін туындаған жағымсыз салдарлардың тәуекелін көтереді. Бұл жағдайда бастапқы кредиторға міндеттемені орындау тиісті кредиторға орындау деп танылады.

Азаматтық кодекстің 344-бабында кредитордың құқықтары заң актілері және оларда көрсетілген мән-жайлар негізінде басқа тұлғаға ауысатын жағдайлардың тізбесі айқындалған:

- несие берушінің құқықтарындағы әмбебап мұрагерлік нәтижесінде;
- мұндай аударым мүмкіндігі заңнамалық актілерде көзделген кезде кредитордың құқықтарын басқа тұлғаға ауыстыру туралы сот шешімі бойынша;
- осы міндеттеме бойынша борышкер болып табылмайтын оның кепілгері, кепілгері немесе кепіл берушісі міндеттемені орындауы салдарынан;

– сақтандырушыға сақтандыру жағдайының басталуына жауапты борышкерге кредитордың құқықтарын суброгациялау, яғни сақтандыру компанияларына берілген заңды құқық арқылы;

– өзге заңнамалық актілерде көзделген басқа жағдайларда.

Жоғарыда түсініктеме берілген баптың әрбір тармағы бойынша әмбебап құқықтық мирасқорлық мұрагерлік кезінде және заңды тұлға қайта ұйымдастырылған кезде пайда болады. Кредитордың құқықтарын басқа тұлғаға ауыстыру туралы сот шешімі, мысалы, екі және одан да көп талапкерлердің қатысуымен дауларды шешу кезінде, атап айтқанда, олардың біреуінің пайдасына шешім шығарылған және сот басқа талапкерлердің құқықтарын мойындамаған кезде қарсы талап қою кезінде қабылдануы әбден мүмкін.

Несиелік-ақшалай қатынастардың дамуы объективті түрде «талаптарды беру» кез келген кедергілерді жоюға әкеледі [7,б.82]. Бұл цедент пен цессионер арасындағы келісім арқылы жүзеге асырылатын «талаптарды беру» кез келген басқа материалдық маңызды нәрсе сияқты әрқайсысына қатысты жарамды болуы керек дегенді білдіреді.

Қазіргі кезеңде борыштық міндеттемелер нарығының дамуымен міндеттемелердегі жаңа кредиторлардың құқықтарын қорғаудың өткірлігі мен маңыздылығы артуда. Сондықтан, қазірдің өзінде бастапқы кредиторлардың жосықсыз қызметіне кедергі келтіретін алдын алу шараларын, мысалы, жосықсыз қызметпен келтірілген залалды цессионерлерге өтеуге бағытталған шараларды заңнамалық тұрғыдан белгілеу маңызды болып табылады.

Осыған байланысты цеденттің қазіргі уақытта қолданылып жүрген атаулы бағалы қағаздар бойынша құқықтарды беру жөніндегі мәмілелерді тіркеуге ұқсас бірнеше цессионерлерге бір міндеттеме бойынша құқықты, яғни талапты сатуын болдырмау үшін өтеулі цессия келісімдерін хабарламалық тіркеу механизмін құру қажет деп санаймыз.

Ол үшін заң шығарушы цессия туралы келісім бойынша берілуі тіркелуі тиіс мүлктік құқықтардың түрлерін, сондай-ақ осындай тіркеу тетігін айқындауы тиіс деп есептейміз. Тіркеу міндетін мемлекеттік органдарға жүктеудің қажеті жоқ, өйткені әртүрлі меншік нысандарының тіркеушілері атаулы бағалы қағаздарға құқықтардың ауысуын тіркеумен айналысады. Мәмілелерді биржалық тіркеудің қандай да бір нысанына байланысты болуы мүмкін. Осыған байланысты ҚР Азаматтық кодексінің 346-бабы 2-тармағындағы көрсетілген норма сәтті емес екенін атап өткен жөн, өйткені ол тек мемлекеттік тіркеуді қарастырады.

Біздің ойымызша, құқықтарды беру нормалары бұзылған құқықтарды қалпына келтіру принципін жүзеге асыруда өз орнын алуы керек, бірақ олар әртүрлі болжамдарды болдырмау үшін нақтылық пен анықтылықты талап етеді.

Тағы бір заңнамалық шектеуге тоқталғымыз келеді. ҚР АҚ 339-бабы 1-тармағының 2-бөлігінде «несие беруші құқықтарының басқа тұлғаға ауысуы туралы ережелер регрессиялық талаптарға қолданылмайды» делінген. Біздің ойымызша, бұл норманың тұжырымы дұрыс емес. Осы тармақтың бірінші бөлігінде құқық (талап етудің) мәміле бойынша берілуі немесе заңнамалық актінің негізінде ауысуы мүмкін екендігі көрсетілгендіктен, жоғарыда көрсетілген екінші бөліктегі айтылған тұжырым регрессиялық талаптар заңнамалық акт негізінде ауыспайтынын түсіндіреді.

Ал ҚР Азаматтық кодексінің 344-бабына сәйкес заң актісі негізінде құқықтардың ауысуына бірінші кезекте әмбебап құқықтық мирасқорлық, мысалы, мұра жатады. Әрине, регрессиялық талаптар қазақстандық азаматтық заңнамаға сәйкес әмбебап құқықтық мирасқорлық жолымен берілуі тиіс. Сонымен қатар, мұрагерлік массаның құрамына кірмейтін құқықтар тізбесін қамтитын ҚР АҚ 1040-бабының 2-тармағы мұра құрамынан регрессиялық талаптарды алып тастамайды [8]. Демек, соңғысы тек мәміле бойынша жүре алмайды. ҚР АҚ 339-бабы 1-тармағының екінші бөлігі, біздің ойымызша, келесідей тұжырымдаған дұрыс деп есептейміз:

«несие беруші құқықтарының мәміле бойынша басқа тұлғаға ауысуы (талапты басқаға беру) туралы ережелер регрессиялық талаптарға қолданылмайды».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Наширбаева Х.А. Перемена лиц в обязательстве: уступка требования // Вестник Торайгыров университета. юридическая серия Учредители: НАО "Торайгыров Университет" -№4, -2023. –С.88-100
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. (23.12.2023 ж. жаңартылған) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>
3. Идрышева С.Қ. Азаматтық құқық (жалпы бөлімі): әдістемелік оқу құралы. - Астана: Fastprint, - 2018. - 149 б.
4. Камбарова Н.Ш. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан. Учебное пособие.— Алматы: Издательство «NURPRESS», 2019.— 316 с.
5. Морозова Е.А. Перемена лиц в обязательстве : вопросы теории и практики: дис. на соиск. учен. степ. к.ю.н. : спец. 12.00.03 / - Москва, 2021. - 182 с.
6. Беккер Э.У. Сравнительный исторический анализ института перемены лиц в обязательстве: дис. на соиск. учен. степ. к.ю.н. : спец. 12.00.03 / - Хабаровск, 2022. - 189 с.
7. Карагусов Ф.С. О понятии денег как объектов гражданских прав и инфраструктуре денежного обращения. / Научные труды по финансовому праву. Актуальные проблемы правового режима денег и правовых основ денежной системы. Материалы Шестой международной научно-теоретической конференции «Худяковские чтения по финансовому праву» (Алматы, 11 декабря 2015 г.). Вып. 6. под общ. ред. Е.В. Порохова - Алматы: ТОО «Налоговый эксперт», 2016. - 272 с. С. 73 - 87.
8. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (ерекше бөлім) 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі. (25.03.2024ж. жаңартылған) // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409>

ӘОЖ 347.463 (574)***Қалиқан М., Ильясова Б.Қ.**

Қонаев Университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,

*e-mail: muhtar.kalikan111@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖҮК ТАСЫМАЛДАУДЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН ТҮРЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Аңдатпа. Аталған мақалада Қазақстан Республикасының көлік-транзиттік әлеуеті қазіргі кезде жүктерді аралас тасымалдау түрінде: темір жол-автомобиль, темір жол-теңіз, автомобиль-теңіз тасымалы түрінде мемлекетішілік те, халықаралық транзиттік тасымал түрінде де жүзеге асыру арқылы одан әрі дамытуды қажет ететіндігі талданады. Республиканың көліктік-транзиттік әлеуетін дамыту Қазақстан Республикасында теңіз тасымалын неғұрлым егжей-тегжейлі дамыту арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Мысалы, жүкті тасымалдау шартының ережелерінен басқа: көлік-экспедициялық қызмет шартының (тасымалдаушы экспедиторлық қызмет көрсеткен кезде); агенттік шарттың, комиссия және тапсырма шарттарының (экспедитор жүкті қабылдау және тапсыру жөніндегі функцияны жүзеге асырған кезде, халықаралық тасымалдарда кеден брокерінің қызметтерін көрсеткен кезде); сақтау шартының (тасымалдаушы сақтау қызметтерін көрсеткен кезде-жүк алушыға берілгенге дейін қоймада жүк); мердігерлік шарты кезінде тасымалдаушының өз күшімен тиеу-түсіру жұмыстарын жүзеге асыруы) және тағы басқалары жүзеге асырылатыныда айқыныдалып кетеді.

Қазақстандық көлік теңіз флотын қалыптастыру теккөлік-транзит әлеуетін арттыруға қызмет етпейдігі де тілге тиек етіледі, сондай-ақ біздің сыртқы сауда ұйымдарының

экспорттық-импорттық операцияларына жәрдемдесу, елдің мемлекеттік бюджетіне валюта қаражатының ағынын ұлғайтуға мүмкіндік беретіндігі кеңінен ашылып мақалада көрініс табады.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, ұлттық заңнама, халықаралық шарттар, жүк тасымалдау, шарттар, халықаралық көлік дәліздері, транзиттік ағымдар, сақтандыру.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ ПЕРЕВОЗОК ГРУЗОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье анализируется, что транспортно-транзитный потенциал Республики Казахстан в настоящее время требует дальнейшего развития путем осуществления как внутригосударственных, так и международных транзитных перевозок в виде смешанных перевозок грузов: железнодорожных-автомобильных, железнодорожных-морских, автомобильных-морских перевозок. Развитие транспортно-транзитного потенциала республики должно осуществляться через более детальное развитие морских перевозок в Республике Казахстан. Например, помимо условий договора перевозки груза: договора транспортно-экспедиционной деятельности (при оказании перевозчиком экспедиторских услуг); агентского договора, договоров комиссии и поручения (при осуществлении экспедитором функции по приему и сдаче груза, оказании услуг таможенного брокера в международных перевозках); договора хранения (при оказании перевозчиком услуг хранения-грузополучателю груз на складе до передачи); осуществление перевозчиком погрузочно-разгрузочных работ собственными силами при договоре подряда) и многое другое.

Отмечается, что формирование казахстанского транспортного флота не только служит повышению транспортно-транзитного потенциала, но и способствует экспортно-импортным операциям наших внешнеторговых организаций, позволяет увеличить приток валютных средств в государственный бюджет страны.

Ключевые слова: Республика Казахстан, национальное законодательство, международные договоры, грузоперевозки, договоры, международные транспортные коридоры, транзитные потоки, страхование.

LEGAL REGULATION OF CERTAIN TYPES OF CARGO TRANSPORTATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. This article analyzes that the transport and transit potential of the Republic of Kazakhstan currently requires further development through both domestic and international transit transportation in the form of mixed cargo transportation: rail-road, rail-sea, road-sea transportation. The development of the transport and transit potential of the republic should be carried out through a more detailed development of maritime transport in the Republic of Kazakhstan. For example, in addition to the terms of the cargo transportation agreement: a freight forwarding agreement (when the carrier provides forwarding services); an agency agreement, commission agreements and instructions (when the forwarder performs the function of receiving and delivering cargo, providing customs broker services in international transportation); a storage agreement (when the carrier provides storage services to the consignee warehouse before transfer); the carrier's own loading and unloading operations under the contract) and much more.

It is noted that the formation of the Kazakh transport fleet not only serves to increase the transport and transit potential, but also contributes to the export-import operations of our foreign trade organizations, allows increasing the inflow of foreign currency funds to the state budget of the country.

Key words: Republic of Kazakhstan, national legislation, international agreements, cargo transportation, contracts, international transport corridors, transit flows, insurance.

Жүк тасымалы бұл жүктерді тасымалдаумен байланысты болғандықтан, жүктердің анықтамасын беруіміз қажет. Заң актілерінде жүктерге байланысты анықтамалар, азаматтық құқықтық қатынастардың объектісі ретінде емес, тасымал кезіндегі жүк жөнелтушіге тиесілі зат ретінде қарастырады. Көлік заңнамалары жүктерге анықтамалар береді. Заңнамаларда жүктер мен теңбе жүктер ретінде қарастырылады. Дегенмен көлік туралы заңнан басқа заңнамаларда теңбе жүк багаж терминімен берілген. Мысалы, Жолаушыларды, багажды және жүктерді әуе көлігімен тасымалдау қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 30 сәуірдегі №540 бұйрығына сәйкес, багаж – әуе кемесінің бортында тасымалданатын жолаушылардың немесе экипаждың жеке заттары. Жүк – почтаны, борттық қорларды және багажды қоспағанда, әуе кемесінің бортында тасымалданатын кез келген мүлік [1]. Жалпы жүктерді тасымалдау шартын жасау тек көлік жүкқұжатын жасаумен расталады. Демек, қолданыстағы азаматтық заңнама жүкқұжатты жүктерді тасымалдау шартының нысаны ретінде қарауға мүмкіндік берсе де, бұл шартты дәстүрлі жазбаша түрде (яғни стандартталған бланкіде емес) жасауға тыйым салмайды. Соңғы жағдайда көлікжүкқұжаты шарттың нысаны болып табылмайды. Сонымен қатар, көптеген ғалымдар бұл барлық жағдайларда келісімшарт нысаны емес деп санайды.

Ғалым С.П. Мороз тасымалдау қатынастарындағы халықаралық нормалар мен ұлттық нормалардың арақатынасына байланысты көлік заңнамасы халықаралық шарт нормаларының ұлттық заңнама нормаларынан басымдығы қағида тартарына негізделгендігін атап өтеді [2, 39 б.].

Тасымалдау қатынастарын реттеудің құқықтық негіздерін талдай отырып, 2001 жылдың 8 желтоқсанындағы «Теміржол көлігі туралы» заң теміржол арқылы жүк тасымалдауды реттеуге арналғанын атап өтеміз. Және осы заңнамаға сәйкес, жүк жөнелтуші мен жүкті алушы арасындағы келісім шартқа және қолданыстағы заңнамаға сәйкес өздерінің өкілдерінің (жүргізушілердің) тікелей сүйемелдеуімен бағалы заттардың (тауарлардың) жекелеген түрлерін үздіксіз тасымалдауды қамтамасыз етуге міндетті [3].

Негізінен темір жол көлігімен тасымалдау тасымалдаудың ең көне түрлерінің бірі және өзінің даму тарихын Ерте Египет, Рим, Греция мемлекеттерінен алады. Қазіргі таңда басқа көлік және басқа тасымал түрлеріне қарағанда теміржол көлігімен жүктерді тасымалдау басымдылыққа ие. Тасымалдау жылдамдығы бойынша әуе тасымалына жете алмаса да көлемі жағынан және алыс жерлерге жүктерді тасымалдаудың тиімді тасымалы осы темір жол көлігімен тасымалдау. Сонымен қатар Қазақстан еуропа мен Азия құрлықтарын біріктіретін транзиттік аймақ ретінде тасымалдауды басқа мемлекеттермен көлік байланысын жүзеге асырушы мемлекет. Теміржол көлігінде қоғамдық тәртіпті қорғауды және қылмысқа қарсы күресті қамтамасыз ету осы заңға сәйкес Қазақстан Республикасының тиісті ішкі істер органдарымен қорғалады. Тасымал келісімшарты қол жетімді тасымалдау құжаттарының негізгі түріне тікелей жататын арнайы құжат (жүкқұжат) арқылы жасалады. Жүкқұжат (жүк жөнелтуші құжат) жол бойындағы материалдық құндылықтарды сүйемелдеуді қамтамасыз етуге арналған және белгіленген орында жүкпен бірге жүкті қабылдап алушыға беріледі, одан әрі құжаттың басқа түрі «жүк тасымалдау құжаты» жүреді.

Құқықтық шығу тегі бойынша «жүк құжатының» ерекше заңды мәні бар:

- «жүкқұжат» келісімшарттың ажырамас бөлігі болып табылады.
- «жүкқұжат» келісімшартты жасасудың және қызмет көрсету фактісінің негізі ретінде.
- тасымалдау операцияларының келісімшартының қағидаларын бұзатын ықтимал заңсыз әрекеттердің нәтижесінде көліктік ұйымға қатысты шағымдар мен наразылықтар беру үшін «тұлғаға» рұқсат беріледі.

Жүк жөнелтуші «Жүкқұжатты» жасайды және барлық бұзықтықтар, көлік қызметтерін көрсету кезінде туындауы мүмкін қателіктердің толық еместігі үшін жауап береді. «Келісімшартты» растайтын құжат «тұлға», «ұйым» теміржолмен тасымалдау құжатына сәйкес тауарларды алу туралы «жөнелтушіге» түбіртек ті берген сәтінен бастап жасалған деп есептеледі. «Қызмет көрсетуші» «жүкқұжатта» арнайы таңбаны белгілейді және жүктің

түсуін куәландыратын құжатта жүк жөнелтушіге жүкқұжат түбіртегін береді. «Келісімшарт» бойынша келісімшарт жасасу және міндеттемелерді нақты орындау туралы түбіртек расталады және егер «тасымалдаушы» тауарлық-материалдық бағалы заттарды жоғалтса, нақты талаптарды тікелей ұсынуға болады.

Сонымен қатар басқа тасымалдау құжаттары:

1) Теміржол / жол тізімдемесі;

2) Вагон парағы;

3) Тікелей және аралас хабарламалар қағидаттарына сәйкес тасымалдау операциялары жағдайында тапсыру тізімдемесі шарттың құрамдас бөліктеріретінде болады.

Құжаттардың бұл түрлері бастапқы және түпкілікті есепке алу құжаттары болып табылады және операциялар фактісінің басталу сипатына ие. Барлық өзгертулер, соның ішінде нақты жеткізу мекенжайындағы өзгерістер «Тасымалдау келісімшартына» немесе жеке Келісімдерге енгізіледі. Кеден органдарының құзыретіне жататын жүктерді жеткізу мекен-жайы мен орнын өзгерту кеден органымен келісу рәсімінен кейін жүзеге асырылады. Өртүрлі жағдайларда, егер жолдағы «тасымалдау операциясы» қозғалыстың қауіпсіздігіне және/немесе тауарларды (жүктерді) дұрыс сақтауға қауіп төндіретін болса, тасымалдау, жеткізуді жүзеге асыратын ұйым жүкті тиеуді жүктеуге құқылы, бірақ жүк жөнелтушіні, жүк алушыны міндетті түрде хабардаретуі қажет.

Негізінен, халықаралық көлік құқығы ұлттық көлік құқығының дамуына әсер етеді және халықаралық конвенциялардың ықпалы ұлттық нормалардың жүйесіне әсер етті [4, 268 б.]. Материалдық жүктерді (тауарларды) тасымалдауды ұйымдастыру туралы Келісімшартқа сәйкес «тасымалдаушы ұйым» өз еркімен уақтылы қабылдауға міндеттенеді, ал «жүк алушы, жөнелтуші» келісімшартқа сәйкес жүктің көлемін қамтамасыз етеді. Тағайындалған пунктке тауарлардың келуінен кейін және тиісті хабарландыру жіберілгеннен кейін, тасымалдау келісімшартына сәйкес барлық негізгі құқықтар мен міндеттемелер толығымен жүкті алушыға беріледі. Құқық бұзушылық анықталған жағдайларда «ұйым», адам, Келісімшарттың ережелерін тікелей бұзатын дұрыс емес іс-әрекеттер немесе іс-әрекеттердің салдарынан күтпеген шығындар болып жатса, толық көлемде өтелуін талап етуге құқылы.

Тасымалдау қызметтерін болжалды қабылдап алушылары жалпы және жеке пайдалануға арналған орындарда өздерінің тауарлық құнды заттарын (жүктерін) беріп жіберуге құқылы. Бұл жағдайда тауарлық-материалдық құндылықтарды жеткізу жүзеге асады: шағын тоннаж; топ; бағыт; шағын; жүк вагоны; жіберу. Мәселен, тез бұзылатын тауарлар мен материалдарды тасымалдау кезінде тауарларды тасымалдау ережелерінің талаптарына, осы немесе басқа өнім үшін техникалық шарттар мен стандарттарға сай болуы керек. Сондай-ақ, жүк тасымалдаудың барлық кезеңінде сертификатталған сапа сақталуы тиіс. Темір жолмен тасымалданатын материалдық құндылықтар, сәйкес өнім сапасына, буып-түюге және қаптамаға қойылатын талаптар өнімдерге арналған стандарттар мен техникалық шарттарда ұсынылуы және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес болуы тиіс. Материалдық құндылықтарды жеткізгеннен кейін және тиісті хабарламаны алғаннан кейін белгілі бір станцияның ауысым бастығы вагондарды екі сағат ішінде, әрі қарай тасымалдау үшін жібергенге дейін материалдық құндылықтарды жөнелту туралы хабарлайды. Сондай-ақ, тапсырыс берушіні хабардар ету әдістері қарастырылады:

– телеграфтық хабарлама.

– пошталық хабарлама.

Бұл жағдай келісімшартта талқыланады немесе бұл әдістердің қайсысы болмасын темір жол станциясы бастығының ауызша хабарландыруы арқылы жүзеге асырылады. Белгіленген станцияға түсіргеннен кейін, жүк жеткізілген деп саналады. Ал «Келісімшарттың» басқа тарабы 20 сағаттан кешіктірілмей хабарлама алуы тиіс. Материалдық құндылықтар (тауарлар) тағайындалған станцияда «жүк алушыға» немесе жүк құжат бойынша оның өкіліне беріледі. Тауарды қабылдайтын тұлға тасымал тізімдемесінде

тауарларды алғаны туралы (тауардың материалдық құндылығы, егер бар болса, сенімхаттың нөмірі мен күні, сондай-ақ есептік шоттың нөмірі және банк бөлімінің атауы көрсетіле отырып) өзінің қолын қояды. Логикалық аяқталуы – тараптармен нақты жағдайларын тексеру үшін арналған тауарды қабылдау-жіберу актісін жасаудан тұрады:

1) Тауар құндылықтарының аталмыш талаптарға сәйкестігі, жүктің жалпы массасы мен санының толық көлемде сәйкестігі.

2) Жүктің бүлінуіне немесе зақымдануын тексеру.

Актіде жүкті орналастыру және бекітілуінің дұрыстығын, сондай-ақ ашық жылжымалы құрамда тасымалдау кезінде қорғаныс белгілерінің болуын көрсету керек. Егер сәйкессіздік табылып жатса, бұзушылық тіркеледі. Қабылдау-жіберу актісіне станция бастығының немесе оның орынбасарының, станцияның тауарлық ауданының басшысы мен жүкті тапсырушының, сондай-ақ алушының қолы қойылады.

Теңіз және өзен көлігімен тасымалдау операциялары. Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің деректері бойынша Қазақстанда өзен кеме қатынасы ұйымдарымен өткен жылмен салыстырғанда материалдық тауарлар (жүктер) 2,3 %-ға артық тасымалданған, бұл кәсіпорындардың тауарлық айналымы 30,6 %-ға өсті.

Қазақстан мемлекетінің ішкі кеме қатынасы жолдары жеті облыстың аумағы арқылы өтеді. Ұзындығы ең үлкені Шығыс Қазақстанға тиесілі - 1084 км (немесе жалпы ұзындықтың 26,8 %-ы), Қарағанды - 978 км (24,1 %), Солтүстік Қазақстан - 634 км (15,6 %), Батыс Қазақстан - 623 км (15,4 %). Ішкі су жолдарының жалпы ұзындығы (4052 км) - 3449 км - кеме жүзетін өзендер мен көлдер, 603 км - жасанды жолдар, ал 3842 км жол кепілдік тереңдікке ие.

Қазақстан Республикасында ұзындығы 2541 метр болатын 16 жүк және жүк-жолаушылар айлақтары бар, оның ішінде 14 айлақ (2341 шаршы метр) - механикаландырылған. Көлік кәсіпорындарының жылжымалы құрамында 116 кеме, соның ішінде 109 жүк тасымалдау кемелері (39,8 мың тонна жүк көтеретін 53 баржа, жүк көтергіштігі 12 мың тонна өздігінен жүретін 10 кеме, 46 дөңгелекті тартқыштар), 1,2 мың орындық 7 жолаушылар және жүк-жолаушылар кемелері. 109 жүк кемелерінің ішінде (сүйреуіштер мен итергіштерді қоса алғанда) қызмет көрсетуде 1990 жылдан кейін тек 14-і (12,8 %) салынған, қалғандары 17 жылданаса қызмет етті.

1288,8 мың тонна өзен көлігімен тасымалданды, оның 1268,5 мың тоннасы республикалық жүк тасымалын құраса (жалпы өзен көлігімен тасымалдаудың 98,4 %), республикадан тыс 20,3 мың тонна тасымалданды. Тасымалданған жүктердің ішінде айтарлықтай бөлігін минералды құрылыс заттары - 973,3 мың тонна (75,5%) құрайды. Өзен көлігі ұйымдарымен 53 мың адам тасымалданды, бұл 2006 жылдың сәйкес көрсеткішімен салыстырғанда 24,4 %-ға көп. Жол сапарларының артуына байланысты жолаушылар айналымы 2006 жылмен салыстырғанда 36,1 %-ға өсті [5].

Өзен көлігімен тасымалдау операцияларын жүзеге асыру кезінде бірнеше тасымал түрлері қолданылады:

– өздігінен жүретін флот негізінде; өздігінен жүрмейтін флоттың негізінде; «теңіз - өзен» аралас жүзу кемелерінің негізінде. Бұлардың ішінен ерекше бөліп алуға болады: жергілікті; тікелей (порт флотилиясы операциялары деп аталатын).

Жергілікті тасымалды жүзеге асырған кезде Порт негізгі оператор болып келеді, ал қалған жағдайларда – Кеме қатынасы компаниясы.

Тауар айналымы құжатының тізбесі мен жүйесі, сондай-ақ ішкі су көлігі бойынша жүк тасымалдау операциялары туралы келісімшартты жасасудың құқықтық мәні теміржол көлігінде болатын жұмысқа ұқсас. Келісімшарт бойынша сұрақтар бірдей, алайда белгілі бір айырмашылықтар бар. Мысалы, тауарлар тасымалданатын болса, тауарларды қабылдайтын уақыт анық белгіленеді. Егер жүк жөнелтуші компанияда құндылықтарды сақтау үшін қолайлы жәшіктер мен үй-жайлар жоқ болса, сондай-ақ егер жөнелтілген жүк тиісті орынға келген кезде «жүк алушы» пайда болмаса, онда жүк тараптардың қалауы бойынша «жүк алушының» шығындары есебінен қорап пен қойма нұсқалары орналасқан басқа жерге

жіберілуі мүмкін.

Алайда, егер мәселені осылай шешу мүмкін болмаса, онда жүк тасымалдау компаниясы «жүк жөнелтушіге» «жүк алушының» келмеуі туралы хабардар етеді және жіберушіден материалдық құндылықтармен немесе жүктермен бұл жағдайда не істеу керектігі жөнінде қосымша нұсқаулар сұрайды.

Тұрып қалу уақыт жүкті түсіру және қабылдау «операторының» кінәсінен туындамайды, Келісімшарттың басқа тарапынан «жөнелтушінің» тиісті бұйрығын күту кезінде айыппұлдық санкциялар алынады.

Сонымен қатар Қазақстанда ең ірі «Ақтау» теңіз порты (Қазақстан мемлекетінің теңізі мен мұнайының астанасы Маңғыстау облысы, Ақтау қаласында орналасқан) өз қызметін жүзеге асыруда.

Каспий теңізінің шығыс жағалауында бірнеше халықаралық көлік дәліздерінің қиылысында орналасқан, бұл құрғақ жүктерді, шикі мұнай өнімдерін және басқа да мұнай өнімдерін шығыстан батысқа қарай, солтүстіктен оңтүстікке қарай және кері бағытта Иран Ислам Республикасына, Түркия Республикасына, Ресей Федерациясына, Әзірбайжан Республикасына және Түрікменстан Республикасына қарай жылына 12 ай және тәулігіне 24 сағат бойы тасымалдауға мүмкіндік береді. Теңіз арқылы жеткізілетін жүк одан әрі теміржолмен және автокөліктер арқылы бүкіл Қазақстанға, Сібір және Шығыс елдеріне жіберіледі. Қазақ мемлекетінен шикізат, негізінен мұнай экспортталады, түрлі жабдықтар мен тауарлар импортталады. Порттың қуаттылығын жылына 3,2 млн тонна құрғақ жүк және 12,5 млн тонна шикі мұнай құрайды. Каспий теңізі арқылы өтетін «Алят-Ақтау-порт» паромдық өткелі «Жібек жолы» (Украина-Грузия-Әзірбайжан-Қазақстан-ҚХР) жобасының бір бөлшегі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жолаушыларды, багажды және жүктерді әуе көлігімен тасымалдау қаиғдаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 30 сәуірдегі №540 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz> (жүгіну мерзімі: 02.04.2024 ж.)
2. Мороз С.П., О систематизации транспортного законодательства Республики Казахстан // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. -2008. - №4(12). – С. 39- 42.
3. Теміржол көлігі туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 8 желтоқсандағы №266 Заңы// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000266> (жүгіну мерзімі: 19.04.2023 ж.)
4. Тулеугалиев Г.И. Международное транспортное право. – Алматы: Данекер, 2001. - 351 б.
5. Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 15 шілдедегі №339-IV Заңы.//<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000339> (соңғы өзгертулер мен толықтырулар 06.04.2024) (жүгіну мерзімі: 02.03.2024 ж.)

ӘОЖ 340.12 (574)

Қанат А. А.Қонаев Университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: medeulova.a@mail.ru

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Ильясова Б. Қ.

**СОЛТҮСТІК ЕУРОПАНЫҢ КЕЙБІР ЕЛДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ
ТУРАЛЫ ДОКТРИНАЛАРЫ ЖӘНЕ RULE OF LAW**

Аңдатпа. Мақалада тарихи және теориялық тұрғыдан "Rule of Law" ("құқық үстемдігі") және "Rechtsstaat" ("құқықтық мемлекет") ұғымдарының жалпы және ерекше белгілері қарастырылған. Заңгерлердің әртүрлі құқықтық жүйелерді – осы доктриналардың жалпы және континенттік құқықтарын түсінуі байқалады. Аталған доктриналардың семантикалық екіпіндерінде құқықтық жүйелерге тән құқықтық мәдениетте, құқықтық түсінікте, құқықтық институттарда айырмашылықтар байқалады. "Rule of Law" ("құқық үстемдігі")¹ және² "Rechtsstaat" ("құқықтық мемлекет") тұжырымдамалары- құқық пен құқықтық ойдың ұзақ тарихи дамуының нәтижесі. Бұл теориялар құқықтық дамудың әртүрлі жолдарын, қалыптасқан құқық жүйелерінің, құқықтық және саяси сананың, теориялық және практикалық Құқықтану мектептерінің ерекшеліктерін көрсетті. Сонымен бірге жаһандану мен өзара әсер ету, құқықтық жүйелердің белгілі бір жақындасуы және заң ғылымының дамуы жағдайында олардың іргелі философиялық-құқықтық негіздерінің неғұрлым терең өзара әрекеттесуі және белгілі бір жақындасуы орын алады. Құқық пен құқықтық мемлекеттің Үстемдігі тұжырымдамалары жалпы және континенттік құқық жүйелерінде мемлекетпен әртүрлі шығу тегі мен әртүрлі генетикалық байланысы бар құқық көздерін түсіндіру, құқықтық түсінудің ерекшеліктерін көрсетті. Бұл доктриналарда бастапқыда екі түрлі құқықтық және саяси мәдениеттер шоғырланған түрде ұсынылды.

Кілт сөздер: құқық, құқықты түсіну, доктрина, құқықтық жүйе, құқықтың үстемдігі, құқықтық мемлекет, құқықтың басымдығы, конституция, заңнама, судьялар.

**ДОКТРИНЫ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА НЕКОТОРЫХ СТРАН СЕВЕРНОЙ
ЕВРОПЫ И RULE OF LAW**

Аннотация. В статье рассматриваются общие и специфические черты понятий "Rule of Law" ("верховенство права") и "Rechtsstaat" ("правовое государство"), как исторически, так и теоретически. Наблюдается понимание юристами различных правовых систем – общих и континентальных прав этих доктрин. В семантических акцентах указанных доктрин наблюдаются различия в правовой культуре, правовом понимании, правовых институтах, присущие правовым системам. Концепции "Rule of Law" ("верховенство права") 1 и 2 "Rechtsstaat" ("правовое государство") - результат длительного исторического развития права и правовой мысли. Эти теории отражали различные пути правового развития, особенности сложившихся систем права, правового и политического сознания, школ теоретической и практической юриспруденции. При этом в условиях глобализации и взаимовлияния, определенного сближения правовых систем и развития юридической науки происходит более глубокое взаимодействие и определенное сближение их фундаментальных философско-правовых основ. Концепции верховенства права и правового государства показали особенности толкования, правопонимания источников права, имеющих различное происхождение и различную генетическую связь с государством в системах общего и континентального права. Эти доктрины изначально были представлены в концентрированной форме двумя разными юридическими и политическими культурами.

Ключевые слова: право, понимание права, доктрина, правовая система, верховенство права, правовое государство, приоритет права, конституция, законодательство, судьи.

THE DOCTRINES OF THE RULE OF LAW OF SOME NORDIC COUNTRIES AND THE RULE OF LAW

Abstract. The article examines the general and specific features of the concepts of "Rule of Law" ("rule of law") and "Rechtsstaat" ("rule of law"), both historically and theoretically. There is an understanding by lawyers of various legal systems – the general and continental rights of these doctrines. In the semantic accents of these doctrines, there are differences in legal culture, legal understanding, and legal institutions inherent in legal systems. The concept of "Rule of Law" ("rule of law") 1 and 2 "Rechtsstaat" ("the rule of law") is the result of a long historical development of law and legal thought. These theories reflected various ways of legal development, the peculiarities of the established systems of law, legal and political consciousness, schools of theoretical and practical jurisprudence. At the same time, in the context of globalization and mutual influence, a certain convergence of legal systems and the development of legal science, there is a deeper interaction and a certain convergence of their fundamental philosophical and legal foundations. The concepts of the rule of law and the rule of law have shown the peculiarities of interpretation, legal understanding of sources of law having different origins and different genetic links with the state in the systems of general and continental law. These doctrines were initially presented in a concentrated form by two different legal and political cultures.

Key words: legal understanding of law, doctrine, legal system, rule of law, rule of law, priority of law, constitution, legislation, judges.

Құқықтық мемлекет доктринасы (Rechtsstaat) және сындарлы саяси билікті ұйымдастырудың және адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің тиісті тәжірибесі әлемдік, атап айтқанда неміс саяси-құқықтық ойының маңызды құқықтық жетістіктеріне жатады. Биліктің бөлінуі, жазбаша конституция, конституциялық бақылау, заңның үстемдігі сияқты құқықтық мемлекеттің қасиеттері бүкіл әлемдегі көптеген мемлекеттердің саяси-құқықтық дамуына айтарлықтай үлес қосты. Осыған байланысты құқық үстемдігі тұжырымдамасы мен құқықтық мемлекет доктринасына (Rechtsstaat) салыстырмалы талдау жүргізу қызықты әрі өзекті болып көрінеді. ХХІ ғасырдың шындығы адамзат қаржылық дағдарыстар, қалалардың толып кетуі, экологиялық апаттар, терроризм мен экстремизм, түрлі эпидемиялар, жаһандық жылыну және т.б. сияқты сын-қатерлерге тап болды. мұндай жағдайларда кез-келген мемлекет осындай сын-қатерлермен күресудің және өз халқының негізгі қажеттіліктерін қамтамасыз етудің тиімді жолдарын іздейтіні заңды. Өйткені, мемлекеттің өмір сүруінің негізгі себептерінің бірі-өз азаматтарын, олардың денсаулығы мен мүлкін қорғау. Жақында әлемдік қоғамдастықтың саяси-құқықтық әдебиеттерінде күшті мемлекеттер туралы көбірек айтылатындығына жоғарыда айтылғандар себеп болуы мүмкін. Күшті мемлекет идеясының танымалдылығының артуымен қатар, ғылыми қоғамдастықта мұндай мемлекеттің салыстырмалы негізгі белгілері туралы пікірталас жүріп жатыр. Нәтижесінде қазіргі жағдайда күшті мемлекет құбылысын, оның негізгі қасиеттері мен белгілерін зерттеу өзекті бағыт болып табылады. Бұл құбылыстың қасиеттерін зерттеудің маңыздылығы "Қазақстан-2050" стратегиясына сәйкес, біздің еліміз елдің ең дамыған 30 елдің қатарына кіруін қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі-мықты (күшті) құқықтық мемлекет құруға бет бұрғандығына байланысты.

"Құқық үстемдігі" және "құқықтық мемлекет" терминдері жиі қолданылғанымен, оларды қолданудың нақтылығы көбінесе көп нәрсені қажет етеді. Осы терминдер арасындағы тарихи айырмашылықтарға қатысты шатасулар әртүрлі құқықтық мәдениеттерге жататын ғалымдар мен саясаткерлер үшін бұл тақырыптағы пікірталас өте көп қиындық тудырды, тіпті мүмкін емес іске айналды. Кейбір ғалымдар мен көпұлтты институттар заң үстемдігінің анықтамасын синтездеуге тырысты, оған мыналар кіреді жалпы (англо-саксондық) құқық саласына тән дәстүрлі "құқық үстемдігі" тұжырымдамасының элементтері және Тұжырымдаманың ережелері позитивті (континентальды) құқық идеологиясына қатысты "құқықтық мемлекет"; ал басқалары екінші дүниежүзілік соғыстан бастап бұл екі

ұғым да конвергенцияға бет бұрды деп тұжырымдады [1, 121 б.].

Алайда, екі заңды термин де мағынасына ұқсас бірқатар мағыналарға ие болғанымен, олар бір-бірінен ерекшеленетін екі құқықтық мәдениетте пайда болды. Бұл екі ұғым әр түрлі, осыған байланысты әрі қарай мемлекеттік органдардың тиісті қызметін талқылау кезінде бізге бұл айырмашылықты нақты түсіну қажет болады. Екі термин де заңның барлығына тең екендігіне баса назар аударғанымен, "құқықтық мемлекет термині, "ака état de droit, ака Rechtsstaat, демократиялық Парламент қабылдаған заңнамалық актілерді басқару мақсатында қолданатын мемлекетке қатысты деп санайды, мұндай мемлекет заң арқылы және заң бойынша басқарылатынын айтады. Күшті мемлекетті зерттеу тұрғысынан күшті мемлекеттің қалыптасуына құқық үстемдігінің әсерін зерттеу өзекті болып табылады. Атап айтқанда, меншік құқығын қорғау, жеке адамның қауіпсіздігі, сыбайлас жемқорлық, сот билігінің тәуелсіздігі және демократияның мемлекеттің саяси-құқықтық дамуына қалай әсер ететіндігінің ерекшеліктерін анықтау күшті мемлекеттің қалыптасуындағы тәжірибелік құндылықты білдіреді.

Солтүстік Еуропа елдерінің құқықтық жүйелерінде әртүрлі терминологиялық ұғымдар болды, олар мағынасы жағынан англо-саксондық "заң ережесі" ұғымына азды-көпті жақындады. Көбінесе, XX ғасырдың ортасында "заң ережелерінің" ұқсастығы ретінде "Ratsstat" ұғымы пайда болады, ол немістің "Rechtsstaat" - еске түсіреді, дегенмен бұл Солтүстік Еуропа елдері үшін "жаңашылдық" болды. Бұл жерде ортағасырлық дәуірден бері кең таралған ұғым болды - "land skall med lag byggas ["ел заңға (заңға) негізделуі керек"]". Бұл этимологиялық тұрғыдан "заң ережелерімен" бірдей болды, бірақ сонымен бірге сәл өзгеше мағынаға ие болуы мүмкін, өйткені "lag" сөзі gesetz ("заң" – нем) ұғымымен бірдей нәрсені білдіру үшін жиі қолданылған.) немесе loi ("заң" - фр.), бірақ ол Recht ("құқық" – нем) сөздеріне сілтеме жасау үшін де қолданылуы мүмкін.) және droit ("құқық" - фр.). Солтүстік Еуропа елдерінің тілдерінде әр түрлі ұқсас мағыналарды беру кезінде қолданылатын өзіндік өрнектер өздерінің нақты мазмұнына ие болмады және ешқашан (англо-саксон елдерінен айырмашылығы) "жалпыға бірдей танылған қағида" ретінде қолданылмады, одан "логикалық тұжырымдар жасауға" болады. Сонымен қатар, "заң теориясында "және" әлеуметтік ғылымдар теориясында "бұл елдерде англо-саксондық әлем елдеріндегі" заң ережесі "өрнегіне ұқсас рөл атқаратын немесе" қоғамның ақыл-ойы дәл осылай өзгерген" мұндай өрнек болған жоқ. Сондықтан, негізінен, құқықтың үстемдігі туралы айту, ол түпнұсқа мағынада түсінілгендей, мүмкін емес деп санауға болады [2, 140 б.].

Сонымен бірге, осы елдердің әрқайсысының құқықтық жүйелерінде қаиғдар болды, бірақ олар әр елде әр түрлі болғанымен, "оларды" "заң ережесі" ұғымымен "қамтылған" деп қабылдауға болады [3, 15 б.]. Мысалы, Швецияда белгілі бір институттардың болуы "ratstaat" үшін "таптырмас" деп танылды, бірақ сонымен бірге басқа елдерде белгісіз болды, бұл осы елдердің құқықтық жүйелерінің ұқсастықтарын жоймады. Бұл ұқсастық Англия мен АҚШ-тың құқықтық жүйелерінің ұқсастығымен бірдей болды. Осы елдердің құқықтық жүйелері өздерінің принциптерімен бірге негізінен "Батыс тұжырымдамаларына" негізделгендіктен, бұл бір жағынан "Батыс типті заң ережесі" деген жұмыс атауын іздеуді белгілі бір дәрежеде жеңілдетті деп айтсақ болады. Екінші жағынан, белгілі бір (осы жүйелерге тән) ерекшеліктерді де назардан тыс қалдыруға болмайды, соның нәтижесінде оларды "жалпы стандарттан" ажыратуға болады. Ерекшеліктердің бірі осы елдердің халықтарына тән "raft" (Recht – нем) сөздерін түсіну мен қолданудағы өзіндік ерекшелігі болды.; droit-фр.; құқық-каз.; право-рус.) және "lag" (Gesetz – нем.; loi-фр.; заң-каз.; закон – орыс.), олар осы елдердің "қоғамдарының негізін құрайтын нәрсе" ретінде қабылдады, сондықтан екі сөз бір сөз тіркесінде – "lag och [және] ratt" - де бірге қолданылды. Осы еуропалық аймақ елдеріндегі "lag" сөзінің өзіне де белгілі бір ерекшелік тән болды, ол: а) оны қолданған кезде" соттар туралы ешкімде бірден ой болмайды", дегенмен соттар әрқашан осы елдердің жүйелерінде маңызды орынға ие болды; б)"заң" ұғымымен Парламенттің заңнамалық өкілеттіктері де маңызды болғанымен, "Парламенттің ерік-жігерін білдіру" де байланысты емес. Бұл елдерде

(әсіресе Швеция мен Финляндияда) "адамдардың басындағы" "lag" ("lagen") сөзі ұзақ тарихи даму барысында ("ортағасырлық кодификация" кезеңінен бастап "әрі қарай кодификациялауға" дейін және әлі де жалғасуда) "жарғылық құқықтың қалың кітабы" ретінде кейінге қалдырылды. үш маңызды тармақ немен сипатталады: а) әрқайсысына қатысты "арнайы топтарға" және "ерекше мүдделерге" қарамастан құрылған жалпы ережелер ("заңдардың күші, адам емес" – "заңдардың билігі, ерлер емес"); б) бұл "ережелер барлығына белгілі (қол жетімді), сондықтан әркім оларға сілтеме жасай алады; с) "lag" дәстүрлі түрде "табиғи әділеттілік" (субъективті құқық, он) ретінде "құқық" мағынасында "ratt" сәйкес келеді деп саналады [3, 16 б.]. Тағы бір ерекшелігі, "нормативизм" атқарушы билікке "өте кең дискрециялық өкілеттіктер" беруден бас тартуымен Солтүстік Еуропаның барлық елдерінде "іргелі идеал" болды [4, 633 б.].

Бірақ жалпы Солтүстік Еуропа елдерінің саяси және құқықтық жүйелеріне "Батыс үлгісіндегі Заң үстемдігі" жалпы идеясымен үйлесуге кедергі келтіруі мүмкін ерекшеліктерге қарағанда "жалпы стандартқа" қатысты белгілер тән болды деп айтуға болады. Бұрын бұл елдердің қоғамдарында "негізінен" заң "әділ" ("әділ") болуы керек деп есептелгенін есте ұстаған жөн, соның арқасында бұл қоғамдарда "табиғи құқық идеясы орнықты" деп айтуға болады [5, 746 б.]. Әрі қарай, заң шығарушы орган "демократиялық, еркін сайланған парламент" болды, онда "бүкіл қоғамның" бақылауымен "еркін пікірталастар" өтті, ал "заң шығару әдісі" демократияға, яғни "бүкіл халық үшін тең саяси құқықтарға" негізделген [6, 86 б.]. Заң шығарушы билік "шектеулі сипатқа" ие болуы керек: оны шектейтін негізгі фактор конституцияларда бекітілген "Адам құқықтарының каталогы" болды. "Жеке бас бостандығын", "бірігу бостандығын", "ой бостандығын" жүзеге асыру аймақ елдеріндегі билік тарапынан айтарлықтай кедергі болған жоқ [7, 240 б.]. Жарғының ережелерін әділ, объективті және бейтарап қолдану үшін әр елде әр түрлі органдар болды ("соттар және басқа мекемелер", атап айтқанда "әкімшілік әділет органдары"). Парламент құрған "ережелер" болмаған жағдайда, мұндай соттар мен басқа мекемелер өз қызметінде қолданудың жалпы принциптерін қалыптастыру арқылы "нормативизм идеяларын жүзеге асыруға" құқылы болды. "Құқықты қатерсіз қолдану" үшін мыналар қажет деп танылды: а) судьялар заңгерлік білім алып, "құқық рухын" сезінуі керек; б) судьялар тәуелсіз болуы керек; в) судьялар "ынталы" болуы керек; г) "қатерсіз процедуралар" болуы керек; г) қоғамдық бақылау болуы керек; д) шағымдану құқығы болуы керек. Соттар мен басқа да органдар арасында өкілеттіктерді бөлуге қатысты Норвегияда, Данияда және Швецияда соттар "жарғылық құқықтың конституциялылығы" туралы шешім шығарды. Ал Дания мен Норвегияда жалпы юрисдикция соттары англо-саксондық құқық жүйесі елдеріндегідей "әкімшіліктің" (яғни атқарушы биліктің) қызметін қадағалап отырды [7, 245 б.].

Әлемде қазіргі экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, экологиялық және құқықтық мәселелерді шешу үшін мықты мемлекет қажет екенін түсіну күшейе түсуде. Бірақ ғылыми қоғамдастықта мұндай мемлекеттің қандай қасиеттері мен белгілері болуы керек екендігі туралы әлі нақты пікір жоқ. Пікірлердегі мұндай айырмашылық, ең алдымен, мемлекеттің әлеуметтік құбылыс ретіндегі көпжақтылығымен, көпжақтылығымен байланысты деп ойлайды. Сонымен қатар, күшті мемлекеттің дәуірге, сондай-ақ қоғамда және әлемде қалыптасқан жағдайларға байланысты болуы керек деген ең жалпы түсінік.

Күшті мемлекет туралы қазіргі саяси-құқықтық әдебиеттерді талдау нәтижесінде ХХІ ғасырда кез-келген күшті мемлекет өзінің заңды қызметі мен тұрақты дамуы үшін келесі белгілерге ие болуы керек деп айтуға болады:

- Құқық үстемдігінің жоғары деңгейі;
- Тиімді және құзыретті басқару;
- Елдің ЖҰӨ таралуын реттеу мен бақылаудағы басым рөл;
- Экономиканы дамытуға жәрдемдесу;
- Экономикалық, әскери, ұйымдастырушылық, ақпараттық және адами ресурстарды тез жұмылдыру мүмкіндігі.

Жоғарыда аталған критерийлерге толық сәйкес келетін мемлекет тек мемлекетшілік

жағынан ғана емес, сонымен қатар халықаралық деңгейде де күшті болады деп ойлайды. Бұл кез-келген мемлекет, ең алдымен, ішкі ресурстардан күш алатындығына байланысты. Сондықтан мемлекет неғұрлым күшті болса, соғұрлым ол басқа елдерге экономикалық және саяси әсер етеді. Жоғарыда айтылғандар, егер мемлекет, басқалармен қатар, жеткілікті адами ресурстарға ие болса, әділетті екенін атап өткен жөн. Шынында да, кез-келген мемлекеттің негізгі қуат көзі-ең алдымен азаматтар.

Сонымен қатар, күшті мемлекетте билікті құқықпен шектеу қажеттілігі тарихи тәжірибеге байланысты. Ғылыми әдебиеттерде күшті мемлекеттегі билікті шектеудің үш негізгі әдісін ажыратуға болады: мемлекеттің өзін-өзі шектеуі (мемлекет өзін билік пен жауапкершілікті мемлекеттік органдар арасында, ең алдымен, Конституция арқылы ғана емес, бөлумен шектейді); мемлекет азаматтардың көмегімен шектеледі (тікелей демократия тетіктері, адам мен азаматтың құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау үшін белсенді, күнделікті күрес), мемлекет өкілді демократия арқылы шектеледі (демократиялық өкілді институттарды дамыту және іске асыру арқылы). Әрине, билікті тиімді шектеу үшін жоғарыда аталған барлық әдістер бірге, бірге қолданылуы керек.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Солтүстік Еуропа елдерінде "Rule of law- Заң ережесі" рухында дәстүр болмаса да, мемлекетті құқықпен шектеудің кейбір ұқсас принциптері болғанын атап өткім келеді. Бұл елдердегі халықтардың тағы бір ерекшелігі-құқықтық дамудың тарихи ерекшелігі ретінде көрінетін "құқық" және "заң" терминдерінің мазмұнын бұлыңғыр бөлу. Бірақ бұл жағдай, біздің ойымызша, кемшілік ретінде әрекет етпейді, керісінше, заң шығаруда оң рөл атқаруы мүмкін, өйткені Солтүстік Еуропа азаматтары үшін кез-келген заң әділ болуы керек деген қағида тарихи тұрғыдан қабылданады. Сондай-ақ, қажет болған жағдайда жалпы принциптерді қалыптастыру арқылы құқықтағы олқылықтардың орнын толтыра алатын сот билігінің рөлін бөлек атап өту қажет. Жоғарыда айтылғандардың барлығы Солтүстік Еуропа елдерінде «Rule of law-Заң ережелеріне» ұқсас тұжырымдаманың бар екендігін көрсетеді – орта ғасырларда мұндай тұжырымдама "land skall med lag byggas ["ел заңға (заңға) негізделуі керек"]", қазіргі уақытта "ratsstat" принципі болды.

Қазіргі әлемде, Солтүстік Еуропаның кейбір елдерінде "Rule of law-Заң ережесі" тұжырымдамасы барған сайын танылуда. Бұған дәлел ретінде-Еуропалық Қоғамдастық пен Еуропалық одақтың құрылтай шарттарында "Rule of law-Заң ережесі" терминінің болуы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Өміржанов Е. Ө. Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015.-176 бет. ISBN 978-601-288-100-4
2. Herlitz N. The Critical Points of Rule [of Law] as Understood in the Northern Countries (Denmark, Finland, Norway and Sweden) // Annales de la faculte de droit d'Istanbul. - 1959. - №12. - P. 139-154.
3. Bonefeld W. Free Economy and the strong state: Some notes on the state. / Bonefeld, Werner. In: Capital & Class. - 2010. - №1. - P. 15-24.
4. Bonefeld W. Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism // New Political Economy. - 2012. - №17. - P. 633-656.
5. Коженко Я.В. Концепции «Сильного» и «Сервисного» государства в контексте модернизации государственного управления в России: общее и отличное // Фундаментальные исследования. - 2012. - №3-3. - С. 746-747.
6. Сапко И.В. Концепция сильного государства в политической теории Е. В. Тарле // Власть. - 2012. - №6. - С. 86-89.
7. Desch M. War and strong states, peace and weak states? // International Organization. - 1996. - №2. - P. 240-250.

ӘОЖ 347.463 (574)**Қанат Д. Қ.**Қонаев Университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
kanat.daniar0202@mail.ru

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Ильясова Б. Қ.

**АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ РЕТİNДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК
МЕМЛЕКЕТТІҢ ИДЕЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ
КӨЗҚАРАС**

Аңдатпа. Мақалада қазіргі кезеңдегі әлемдегі әлеуметтік мемлекеттің құқық үстемдік ететін демократиялық режимі бар кез-келген өркениетті елдің ажырамас белгісі ретіндегі ролі талданады. Биліктің қайнар көзі ретінде халқына, биліктің бөлінуіне, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына сүйенетін мемлекет азаматтардың әл-ауқатын арттыруға және халықтың әлсіз топтарын әлеуметтік қорғауға бағытталған тиімді әлеуметтік саясат жағдайында ғана өмір сүре алатындығын.

Әлеуметтік мемлекет идеясы немесе әл-ауқат мемлекеті, мысалы, Батыс Еуропа елдерінде бұрыннан қалыптасқандығын. Ал, Қазақстан, қоғам үшін жаңа нарықтық экономикалық жағдайда әлеуметтік мемлекет құру күрделі міндет болып табылатындығы және бұл құбылысты мемлекет теориясы тұрғысынан зерттеу қажеттілігі туындады. Мұндай мемлекеттің жалғыз анықтамасы жоқ, өйткені оның мазмұны туралы идеяларда өте әртүрлі. Мұндай мемлекеттің жалпыеуропалық моделі де, жалпықазақстандық моделі де толық айқындалмаған, дегенмен интеграция тереңдеген сайын (әсіресе оның әлеуметтік өлшемі) бұл бағыттағы қозғалыс жүріп жатыр. Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам қоғамда жеке құрылымдық білім ретінде құрылады және жұмыс істейді – зерттеушілердің мүлдем басқа бөлігі бұл пікірді ұстанады. Батыс Еуропа – буржуазиялық революциялардың алғашқы дәуірі, оған азаматтық қоғам туралы идеяның пайда болуының тарихи тамыры берілген көзқарастар та кеңінен талданып саралауға түседі.

Кілт сөздер: әлеуметтік мемлекет, идея, азаматтық қоғам, құқық, мемлекет, билік, заң.

**ПРАВОВОЙ ПОДХОД К СТАНОВЛЕНИЮ И РАЗВИТИЮ ИДЕИ
СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА КАК СТРУКТУРЫ ГРАЖДАНСКОГО
ОБЩЕСТВА**

Аннотация. В статье анализируется роль социального государства в мире на современном этапе как неотъемлемого признака любой цивилизованной страны с демократическим режимом, в котором доминирует право. Государство, опирающееся как источник власти на свое население, разделение властей, права и свободы человека и гражданина, может существовать только в условиях эффективной социальной политики, направленной на повышение благосостояния граждан и социальную защиту уязвимых слоев населения.

Идея социального государства или государства всеобщего благосостояния, например, уже сформировалась в странах Западной Европы. А для Казахстана, для общества в новых рыночных экономических условиях создание социального государства является сложной задачей, и возникла необходимость изучить это явление с точки зрения теории государства. Единого определения такого государства не существует, так как представления о его содержании весьма разнообразны. Ни общеевропейская модель такого государства, ни общеказахстанская модель не определены полностью, хотя по мере углубления интеграции (особенно ее социального измерения) идет движение в этом направлении. Гражданское общество, или общество гражданского содержания, строится и функционирует в обществе как отдельное структурное образование – такое мнение придерживается совершенно другая часть исследователей. Западная Европа-первая эпоха буржуазных революций, широко

анализируются и взгляды, которые дали ей исторические корни возникновения представления о гражданском обществе.

Ключевые слова: социальное государство, идея, гражданское общество, право, государство, власть, право.

A LEGAL APPROACH TO THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE IDEA OF A SOCIAL STATE AS A STRUCTURE OF CIVIL SOCIETY

Annotation. The article analyzes the role of the welfare state in the world at the present stage as an integral feature of any civilized country with a democratic regime dominated by law. A State based on its population as a source of power, separation of powers, human and civil rights and freedoms can exist only in conditions of an effective social policy aimed at improving the welfare of citizens and social protection of vulnerable segments of the population.

The idea of a welfare state or welfare state, for example, has already been formed in Western European countries. And for Kazakhstan, for society in the new market economic conditions, the creation of a social state is a difficult task, and it became necessary to study this phenomenon from the point of view of the theory of the state. There is no single definition of such a State, since ideas about its content are very diverse. Neither the pan-European model of such a state nor the Kazakhstan-wide model has been fully defined, although as integration deepens (especially its social dimension), there is movement in this direction. Civil society, or a society of civil content, is built and functions in society as a separate structural entity – this is the opinion of a completely different part of researchers. Western Europe is the first era of bourgeois revolutions, and the views that gave it the historical roots of the idea of civil society are widely analyzed.

Key words: welfare state, idea, civil society, law, state, government, law.

Мемлекет-қоғам-адам ұғымдарының арақатынасы мен өзара байланысы мәселесі «күрделі және көп қырлы, ол тарихи дамудың әртүрлі кезеңдерінде әртүрлі мазмұнға ие болды, бірақ ортақ нәрсе бар мазмұны, оны әр түрлі кезең зерттеушілері, соның ішінде отандық зерттеушілер де қарастырды. Сонымен, ХХ ғасырдың басында Л.А. Тихомиров қазіргі кезде де маңыздылығын жоғалтпаған тұжырымдаманы жасады [1, 131 б.]. Ол «мемлекеттерді соған сәйкес жоғарғы билікке сәйкес әділеттіліктің жалпыадамзаттық қағидатына негізделген әлеуметтік топ мүшелерінің одағы ретінде» анықтады. Оның идеяларын негізінен көрнекті мемлекеттанушы И.А. Ильин бөлісті [2, 98 б.]. Басқа орыс ойшылдары бізді қызықтыратын мәселені «биліктің қадір-қасиеті санасымен» ажырамас түрде қарастырғанын атап өту маңызды. Аталған критерийлерді қазіргі заманға қолдану әлемдік және отандық тәжірибеде мемлекеттің қоғаммен, әлеуметтік топтармен және жекелеген адамдармен қарым-қатынасын анықтайтын мемлекетті, оның институттарын талдау үшін олардың ерекше маңызы көрсетілген. К.С. Гаджиев осы мәселенің мәні бойынша мыналарды баяндайды: «...азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам туралы айту азамат өзін-өзі танытын, белгілі бір құқықтар мен бостандықтар кешеніне ие және сонымен бірге оның алдында моральдық немесе басқа жауапкершілікке ие қоғамның жеке мүшесі ретінде пайда болған сәттен бастап мүмкін болады. оның әрекеттері үшін» [3, 19 б.]. Дегенмен, азаматтық қоғам идеясының өзі бастапқыда әлдеқайда ертерек, тіпті ежелгі өркениеттер дәуірінде де пайда болды деген ой бізге әсер етеді.

Тарихқа қатысты мәселелер, жалпы айтқанда, азаматтық қоғам деп аталатын құрылу мен білім ежелгі өркениеттер дәуірінен бастап байқалды. Азаматтық қоғам идеяларының бастаулары Платон, Аристотель [4, 128 б.], Цицеронмен басқа да танымал зерттеушілердің, ойшылдардың еңбектерінде кездестіруге болады [5]. Оның пікірінше, адамдар, тең құқылы адамдар және толыққанды азаматтар болды, олар мемлекеттік жүйе мен қоғам істерінде қарқынды рөл атқарды. Ойшыл бұл қоғамды тәуелсіз, тең құқықты, бір-бірімен белгілі бір міндеттемелермен және сонымен бірге саяси құрылымның бірігуі ретінде көрді.

Кейіннен азаматтық қоғам идеялары Т.Гоббс [6], Ж.Ж. Руссо т.б. Кейінгі кезеңде, шамамен XVII-XIX ғасырларда, азаматтық қоғамның элементтерін дәл бейнелейтін пайда

болған тұжырымдама идеялары Ж.Ж. Руссо [7] және сол кездегі басқа қайраткерлер еңбектерінде одан әрі өрбиді.

Зерттеушілердің пікірінше, «азаматтық қоғам, қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынас туралы жасалған қоғамдық келісім нәтижесінде пайда болды» [7]. Тарихтың осы кезеңінде саяси және құқықтық ортадағы қоғам мен мемлекет арасындағы қатынастар туралы екі маңызды көзқарас бар. Гоббстың ілімінде көрсетілген бірінші тармақ-бұл мемлекет - адамның, азаматтың және қоғамның қауіпсіздігінің жалғыз және абсолютті кепілі, сондықтан абсолютті күшке ие [6]. Екінші көзқарасқа сәйкес, жақтаушысы Дж. Локк: «мемлекеттің билігі шектелуі керек және оның шектеулерінің кепілі азаматтық қоғам болып табылады», - деп келтірген [8, 218 б.]. Кейінірек, Томас Пейн «Азаматтық қоғам неғұрлым жетілдірілген болса, соғұрлым ол мемлекет тарапынан реттеуді қажет етпейді» деген ұстанымды келтірді [9, 136 б.].

Ғылыми қоғамдастықтағы либерализмнің негізін қалаушылар Т. Гоббс пен Дж. Локк. Сәйкес Дж. Грей, либерализмнің табиғаты үкіметтік заңнамаға және құқықтарды тануға негізделген. Қауымдастық және жеке меншік. Либерализмге сүйене отырып, Дж. Локк азаматтық типтегі қоғам, заң алдындағы теңдік пен адамдар бір-бірінің құқықтарын құрметтейтін еркін қоғам тұжырымдамасын анықтады. Сондықтан азаматтық қоғам құрылымы типі бар тұжырымдамаға қызығушылық түсінікті. Әлеуметтік жағдайды түсінудің көптеген жолдары бар. Бұл әдетте әділдікке, азаматтардың әл-ауқатына және қорғалуына жауапты елдің атауы. Бірақ қоғам өмірінің әлеуметтік-қоғамдық саласы үшін билік органдарының белгілі бір жауапкершілігін көрсететін мұндай көзқарас, бұл жауапкершіліктің қаншалықты таралатыны туралы сұраққа жауап бермейді.

Мұндай зерттеу марксизм классиктерінде де кездеседі: «...азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам - адамдардың материалдық, экономикалық өмірі мен қызметінің саласы. Бұл мемлекетке қатысты бастапқы болып табылады, азаматтық өмір әртүрлі мүдделердің жиынтығы ретінде мемлекетті біріктіреді. Алайда, біз толыққанды және қалыптасқан азаматтық қоғам дегеніміз белгілі бір мағынада тәуелсіз және сонымен бірге өзін-өзі ұйымдастыратын жүйе екенін және кез-келген басқа қоғам сияқты әр түрлі сипаттағы қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін адамдардың түрлі бірлестіктеріне негізделетінін нақты білуіміз керек. Азаматтық типтегі дамып келе жатқан қоғам – бұл мемлекетті ұйымдастыруға әкелетін көптеген алғышарттардың бірі, жалпы алғанда, құқықтарға негізделген немесе құқықтық мемлекет. Заң шығармашылығында Дэвид Истон әзірлеген классикалық сипаттағы схема бар, мұнда «азаматтық қоғам саяси жүйеге қоғамның талаптары мен қолдауының сүзгісі ретінде» [10, 96 б.].

Қазақстандық ғалымдардың көзқарасы бойынша «азаматтық қоғам деген жеке адамның, әлеуметтік топтардың, сан қырлы мүдделері мен талаптарын іс жүзінде асыру және қанағаттандыру үшін қалыптасқан қоғамдық қатынастардың жиынтығы және содан туындайтын мемлекеттік емес ұйымдардың құқықтық негізінде құрылған жүйесі» деп келтіреді [11, 69 б.].

Мемлекет азаматтық қоғамның сынын, көрегендік пікірлерін толық ескерген жағдайда қоғамда үйлесімділік, келісімділік орнайды, қақтығыстардың шеңбері тарылады, индивидтердің бастарының бірігуіне жағдайлар жасалынады. Ал, азаматтық қоғамдағы идеялық келіспеушіліктер пікірталас арқылы келісімге келу, жетуге жағдайлар туғызады.

Сонымен, азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам адамның және азаматтың жеке басының бостандығы мен тәуелсіздігіне кепілдік береді, бұл негізінен әлеуметтенетін мемлекет мүшесіне кірмейді. Жеке бас бостандығынан бас тарту немесе бостандықты көрсетуден қорқу, ең алдымен, билікті жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың шамадан тыс өкілеттіктеріне байланысты әртүрлі себептерге байланысты болуы мүмкін. Әдетте, бұл жағдайлардың болуы:

- мемлекеттік ұйымдар тарапынан бірқатар елестетілмейтін салдарлар мен биліктің озбырлығына әкеледі және азаматтардың қоғамдық бастаманы көрсетуінің тәуелсіздігіне әкеледі;
- азаматтардың құқықтық санасының жоғары деңгейі, дәл осы деңгей азаматтарға саяси басқарушы топтарға өз ұстанымдарын сауатты айтуға және мәлімдеуге мүмкіндік береді;

- азаматтық типтегі қоғамды қалыптастыру үшін халықтың саясатқа ықпал ету мүмкіндіктерін сезінуі қажет;

- заңдардың әділдігі және оларды мәртебесін ажыратпай орындаудың міндеттілігі;
- сөз бостандығы және қоғамдық пікірді қалыптастыру.

Бұл көрсеткіштер азаматтық қоғамның негізі болып табылады. Сонымен қатар, оларға іске асырылатын функциялар қосылады, олар да жоғарыда аталған белгілерге сәйкес келеді және қайталанатын. Азаматтық қоғамның басым функциялары, адамды мемлекеттің барлық озбырлығынан және билік тасымалдаушыларынан қорғау, мемлекет саясатын бақылауды жүзеге асыру, яғни әділетсіз шешімдерге жол бермеу, азаматтарды тәрбиелеу мен әлеуметтендіруге, оның ішінде адамдардың мүдделерін қорғауға барлық көмек көрсету болып табылады. Жалпы мазмұнның қоғамға тән барлық ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтық қоғамның немесе азаматтық типтегі қоғамның қалыптасуы мен эволюциялық дамуына сөзсіз әсер ететін оң және теріс басымдықтарды талдау болмас еді.

Ұсынылған бөлімнің негізгі міндеті де әлеуметтендіруші мемлекеттің негізгі қажетті элемент ретінде, азаматтық типтегі қоғамның туу негіздерін қарастыру. Қойылған міндеттің белгіленген векторын ескере отырып, диссертанттың пікірінше, ҚР-да азаматтық қоғамды қалыптастыру негіздерін категориялық зерттеу маңызды.

Дамыған азаматтық қоғам контекстінде әлеуметтік мемлекет азаматтардың мүмкіндіктері мен шынайы демократияны, таңдау еркіндігін, қоғамдағы жеке бағдарды, қаржыны, руханиятты және басқа да әлеуметтік салаларды толық пайдалану үшін практикалық жағдайлар жасайды.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам, адамдар мен мемлекет арасындағы делдал ретінде әрекет етеді, жалпы заңның үстемдігін, мемлекеттік институттардың мемлекеттік билікті бақылауын, мемлекеттің жеке өмірге араласпауы және жеке адамның құқықтары мен заңның үстемдігін, азаматтардың және олардан тұратын қоғамдық және ұлттық бірлестіктердің мүдделерін қолдауды қамтамасыз етеді. Дамыған азаматтық қоғам немесе азаматтық мазмұндағы қоғам жағдайында азаматтардың мүмкіндіктері мен қабілеттерін толық пайдалану үшін нақты жағдайлар жасалған. Атап айтқанда, қоғамдағы, қаржылық, рухани және басқа да әлеуметтік салалардағы нақты демократия, таңдау еркіндігі және жеке бағдар.

Мұндай типтегі қоғам құру мемлекеттік билікті реформалаудың бір бөлігі және ҚР Конституциясы негізінде қоғам өмірінің барлық дерлік өзгерістері болып табылады. Ол тепе-теңдікті сақтауға және билікті жүзеге асыратын Үкіметтік органдар мен қоғамдық құрылымдардың, бірлестіктердің, қауымдастықтардың, қозғалыстардың, одақтардың және т. б. қызметін тең дәрежеде достастыққа және ретке келтіруге бағытталған.

Азаматтық қоғам немесе азаматтық типтегі қоғам, қоғамдық жүйенің әртүрлі топтарының мүдделілігін алға жылжытуға, олардың заңнамалық нормаларын қорғауға, соның ішінде заң шығару бастамаларын қолдану арқылы тұруға мүмкіндік береді. Өзара тиімді және кооперацияланған әлеуметтік мүдделер негізінде пайдаланылатын азаматтық қоғамның салалары қоғамдық қақтығыстарды реттейді және әлеуметтендіруші қатынастарды сәйкестендіреді.

«Мемлекеттің әлеуметтік қызметі болмаған кезде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының бүкіл құрылымы деформацияланады: бұл жағдайда жеке адамға бұл құқықтар мен бостандықтар әрдайым қол жетімді бола бермейді». Қайта бөлу функциясы әлеуметтік бейбітшілікті сақтау үшін пайдалы. Әлеуметтік реттеу кезінде адамдарды нақты айырмашылықтарынан абстракциялауға болмайды. «Әлеуметтік мемлекет» тұжырымдамасын қазіргі кезде нақтылау қажеттілігі маңызды болып отыр. Осы құбылысты зерттеушілердің еңбектеріне сілтеме қазіргі уақытта әлеуметтік мемлекет туралы келесі идеялар жиі кездеседі деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, жалпы әлеуметтік мемлекет идеясының пайда болуы Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін Батыс Еуропа елдеріндегі қирау мен ашаршылықтың салдарын жеңуге бағытталған, сондай-ақ кеңестік социализмге өзінің жоспарлы экономикасымен, толық жұмыспен қамту саясатымен және барлығына әлеуметтік қамсыздандырумен балама ретінде

әрекет ететін экономика саласындағы қайта құрумен байланысты [12, 127-128 бб.].

Тұжырымдаманың негізіне «теңдік немесе бостандық» басымдықтарының проблемасын еңсеруге деген ұмтылыс, сондай-ақ әрбір адамның өмір сүру, білім беру, тұрғын үй, медициналық қызмет көрсету, әлеуметтік қызметтер және т.б. лайықты деңгейіне құқығы бар деген идея қаланады, оған мемлекет әлеуметтік әділеттілікке, азаматтардың әл-ауқатына қамқорлық жасау міндетін алады.

Қазақстандық ғалым Ғ.Сапарғалиев, кез-келген мемлекет – «әлеуметті» болғандықтан «әлеуметтік мемлекет» термині шартты ұғым екендігін айтады. Ол бұл проблеманы түсіну үшін Кеңес мемлекетінің социализмге өту кезеңіндегі қанаушыларға (капиталистерге, байларға және т.б.) көзқарасын еске алған жөн [13, 194 б.]

Азаматтық қоғам болмаса, бұл даулардың ешқайсысы болуы мүмкін емес және болмауы керек. Мемлекеттің негізгі заңы немесе ҚР Конституциясы қоғамды басқарудың демократиялық жүйесінің негізгі канондарын бірінші орынға қояды, оның орталығында зайырлы, құқықтық және әлеуметтік немесе қоғамдық сипат адаммен бірге оның құқықтары мен бостандықтары үшін бастапқы басымдықтарға айналады. Әл-ауқат мемлекетінің конституциялық принциптері мен басқа да конституциялық принциптер арасындағы байланысты талдау көрсеткендей, бақуатты, әл-ауқаты жоғары мемлекет тек заң мен демократиялық немесе халықтық мемлекет жағдайында ғана құрылуы мүмкін, сондай-ақ осындай жағдайларда адам құқықтары жоғары құндылықтар болып саналады және әлеуметтік бағдарланған нарықтық экономика қалыптастырады. Зерттеулер көрсеткендей, қоғам белгілеген Конституциялық принциптердің қалыптасқан жүйесі бостандық, ресми теңдік, әлеуметтік әділеттілік және әлеуметтік жауапкершілік принциптерін қамтиды.

Сонымен, әлеуметтік мемлекет идеясы дерексіз емес, ол негізгі заңда тікелей бекітілген осы Конституциялық принциптің мақсаттары мен нормативтік мазмұнын көрсете отырып, нақты заңды көрініске ие. Конституцияның ішкі құқықтық логикасы әлеуметтік мемлекет адамның құқықтары мен бостандықтарының теңдігіне кепілдік береді және оның саясаты адамның лайықты өмірі мен еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайлар жасауға бағытталған.

Ол үшін Конституцияның өзі (заңдармен емес) тікелей жалақының және зейнетақының кепілдендірілген ең төменгі мөлшерін белгілейді, жасы бойынша әлеуметтік қамсыздандыру, ауырған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздер бойынша некеге, отбасына, анаға, әке мен балаға мемлекеттік қолдау көрсетіледі. Сондай-ақ орта мектеп білімінің қол жетімділігін, медициналық көмектің тегін кепілдендірілген көлемін қамтамасыз ету-мұның бәрі мемлекеттің қаржылық қызметінің әлеуметтік детерминациясын алдын ала анықтайтын функцияның болуына байланысты.

Осылайша, логикалық қорытынды ретінде зерттеудің маңызды гипотезасы азаматтық қоғам немесе жауапкершіліктің азаматтық типі бар қоғам деп аталатын теория деп аталатындығын, егер институттар мемлекетті жоғары әлеуметтік жағдайға ұшырататын демократиялық конституциялық құрылым шеңберінде жұмыс істесе ғана, Қазақстанда қоғамдық жұмыс істей алады деп айтуға болады. Зияткерлік және мәдени даму, құқық және қаржы жүйесі. Азаматтық типтегі қоғамның қалыптасуы жеке адамның және азаматтардың нормативтік құқықтарын қорғауға, елдің Негізгі Заңын және елдің бүкіл аумағында заңдарды құрметтеуге және біркелкі қолдануға, әлеуметтік-қоғамдық, экономикалық, зияткерлік және мәдени дамуды жақсартуға тікелей байланысты. Бұл процесс Мемлекеттік қызметшілер мен азаматтардың қоғамдық қатынастардың барлық салаларында мемлекеттік механизм мен құқық пен заңның үстемдігі туралы құқықтық және мәдени хабардарлығының жоғары деңгейінсіз мүмкін емес.

Айта кетейік, әлеуметтік мемлекет теориясының көпжылдық тарихына қарамастан (ол шамамен екі жүз жыл бойы есептелген), қазіргі заман бізге әлі де аралас проблемалар туғызады. Көрші Ресейдегі әлеуметтік мемлекет теориясы саласындағы ғылыми зерттеулер әлі де бастапқы сатысында, отандық әлеуметтанулық және саясаттану әдебиеттеріндегі әлеуметтік мемлекет құбылысы әлі де түсініксіз болып қала береді, ал шетелдік саяси әлеуметтану үшін бұл тақырып жаңа емес және т. б..

Заманауи әлеуметтік мемлекет олардың мәртебесіне қарамастан барлық мұқтаж адамдарға жеңілдіктер мен субсидиялар беруге емес, өз қабілеттерін белсенді түрде жүзеге асырғысы келетіндерге көмектесуге (қайта даярлау, оқыту және т.б.) назар аударады. Бұл жолда көптеген қиындықтар кездеседі. Шынайы әлеуметтік мемлекет жеке, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени барлық құқықтар аясын толық жүзеге асыра алатын жеке тұлғаның жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасаумен сипатталады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз әлеуметтік мемлекетке келесі анықтаманы беруге болады деп санаймыз – бұл қызметі жеке тұлғаның жан-жақты дамуы үшін жағдайлар жасау, оның құқықтары мен бостандықтары кешенін жүзеге асыру, конституциялық міндеттерді тиісінше орындау, объективті себептермен еңбек нарығында еңбекке қабілетті адамдармен тең жағдайларда (жасына, мүгедектігіне, көпбалалы және т.б.) бәсекеге түсе алмайтын азаматтарға әлеуметтік-экономикалық көмек көрсететін, құқықтық тұсы басым болып табылатын, азаматтық қоғам негізінде пайда болған мемлекет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тихомиров Ю.А. Государство: монография. - М.: Норма: ИНФРА-М., 2013. – 320 с.
2. Ильин И.А. Общее учение о праве и государстве // Правоведение. - 1992. - №3.- С. 98-101.
3. Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества // Вопросы философии. – 1991. - №7. - С.19-22.
4. Аристотель. Сочинения. Т. 4. -М., 1983. – 456 с.
5. Цицерон М. Т. Полное собрание речей. Т. 1. - СПб., 1901. – 10 с.
6. Политическая философия Т. Гоббса // <https://kbsu.ru/politicheskaja-filosofija-t-gobbsa/> (дата обращения: 19.10.2023).
7. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права Текст произведения используется в научных, учебных и культурных целях URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/Russo.>(дата обращения: 9.10.2023).
8. Локк Дж. Избранные философские произведения. - в 2-х томах. - М., 1960. – Т.2. - 532 с.
9. Пейн Т. Избранные сочинения / Пер. с англ. А.С. Богомолова и др. / Под. ред. проф. М.П. Баскина. – Москва: Изд-во АНССР, 1959. – 422 с.
10. Easton D.A. Framework for Political Analysis. London; Sydney; Toronto; New Delhi; Tokyo, 1965. - 142 p.
11. Өзбекұлы С., Қопабаев Ө. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2006. – 264 б.
12. Кризис «социального государства» с точки зрения западногерманских консерваторов и либералов (обзор) // Концепция «Государства благосостояния: дискуссии в западной литературе 80- годов» (теорические основы «государства благосостояния»). – М.: 1988. – Ч.1. – С. 127-152.
13. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы: Академиялық курс. Өнд., толық., 3-бас., Алматы: Жеті Жарғы, 2008. – 536 б.

ӘОЖ 342.9

Қонысбай Б. М.¹, Кенжетаева А. Б.^{2*}

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің 2 курс магистранты,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы,

*e-mail: kenzhetaeva_araylym@mail.ru

КЕДЕНДІК БАҚЫЛАУДЫ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа. Ұсынылып отырған мақалада кедендік бақылау туралы негізгі ақпарат берілген. Кедендік бақылау елдің сыртқы және ішкі ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін кеден құқығының маңызды институттарының бірі болып табылады. Кедендік бақылау институты кеден істерінің қағидаттарына ғана емес, сонымен бірге құқықтық жүйенің жалпы құқықтық қағидаттарына да бағынуға тиіс, олардың арасында мемлекеттің де, тұтастай алғанда азаматтық қоғамның да мүдделерін ескеруге мүмкіндік беретін әділеттілік қағидаты басым орын алады. Құқықтық институттарды қабылдау мен іске асырудың, оның ішінде кедендік бақылау институтының либералды әдіснамасына көшу мемлекет пен азаматтық қоғамның жақындасуына ықпал ете отырып, Конституциямызда айқындалған құқықтық стандарттарды толық іске асыруға мүмкіндік береді.

Мақалада қазіргі заманғы отандық заң әдебиеттерінде бар кедендік бақылау нысандарын түсінудің әртүрлі тәсілдері зерттелген. Сондай-ақ кедендік бақылаудың өзекті мәселелері анықталып, оларды шешудің тиімді тәсілдері ұсынылды. Бұл тақырыпты қарастыру мен зерттеудің өзектілігі кедендік бақылаудың рөлін едәуір арттыру болып табылады. Тауарларды әкелу кезінде кеден заңнамасын бұзу схемаларының әртүрлілігі және оларды анықтаудың күрделілігі Қазақстан Республикасындағы кеден органдарының тиімді қызметінің негізгі проблемалары болып табылады. Оларды анықтау және жолын кесу кеден органдарының табысты қызметі үшін міндетті болып табылады.

Кілт сөздер: Кедендік бақылау, кедендік заңнама, кедендік тексеру, кедендік бақылау нысандары, кеден саясаты, кеден органдары.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ТАМОЖЕННОГО КОНТРОЛЯ

Аннотация. В предлагаемой статье представлена основная информация о таможенном контроле. Таможенный контроль является одним из важнейших институтов таможенного права, обеспечивающих национальную безопасность государства как внешнюю, так и внутреннюю. Институт таможенного контроля должен подчиняться не только принципам таможенных дел, но и общим правовым принципам правовой системы, среди которых лидирующее место занимает справедливость, позволяющий учитывать интересы государства и гражданского общества. Переход к либеральной методологии принятия и реализации правовых институтов, в том числе института таможенного контроля, позволит в полной мере реализовать правовые стандарты, определенные нашей Конституцией, способствуя сближению государства и гражданского общества.

В статье исследуются разные подходы к пониманию форм таможенного контроля, которые существуют в современной отечественной юридической литературе. Также были выявлены актуальные проблемы таможенного контроля и предложены некоторые эффективные подходы к их решению. Важность рассмотрения и изучения данной темы заключается в существенном повышении роли таможенного контроля. Многообразие схем нарушений таможенного законодательства при ввозе товаров и сложность их выявления являются основными проблемами эффективной деятельности таможенных органов в Республике Казахстан. Их выявление и пресечение является обязательным для успешной деятельности таможенных органов.

Ключевые слова: таможенный контроль, таможенное законодательство, таможенная проверка, формы таможенного контроля, таможенная политика, таможенные органы.

ACTUAL PROBLEMS OF CUSTOMS CONTROL IMPLEMENTATION

Annotation. The proposed article provides basic information about customs control. Customs control is one of the most important institutions of customs law that ensure the national security of the state, both external and internal. The institute of customs control should be subject not only to the principles of customs affairs, but also to the general legal principles of the legal system, among which justice occupies a leading place, which allows taking into account the interests of the state and civil society. The transition to a liberal methodology for the adoption and implementation of legal institutions, including the institute of customs control, will allow us to fully implement the legal standards defined by our Constitution, contributing to the rapprochement of the state and civil society.

The article explores different approaches to understanding the forms of customs control that exist in the modern domestic legal literature. Actual problems of customs control were also identified and some effective approaches to their solution were proposed. The importance of considering and studying this topic is to significantly increase the role of customs control. The variety of schemes of violations of customs legislation when importing goods and the complexity of their detection are the main problems of effective activity of customs authorities in the Republic of Kazakhstan. Their detection and suppression is mandatory for the successful operation of customs authorities.

Key words: customs control, customs legislation, customs inspection, forms of customs control, customs policy, customs authorities.

Егемен Қазақстанда дербес кеден қызметі пайда болған сәттен бастап кедендік бақылауды құқықтық реттеудің түбегейлі жаңа тәсілдері талап етілді. Ұлттық қауіпсіздік пен кедендік шекараларды қорғауды қамтамасыз ету, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатын анықтау және жүргізу үшін кедендік бақылау мәселелері өзекті болып, терең ғылыми талдауды қажет етті.

Кеден саясатының мақсаттарын заңнамалық бекіту және оларды іске асыру халықаралық-құқықтық ынтымақтастықты жандандырады, интеграциялық процестерге ықпал етеді, елдің ұлттық, оның ішінде экономикалық, қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді табысты шешуге мүмкіндік береді.

Кедендік бақылау институты кеден құқығындағы негізгі институттардың бірі болып табылатындықтан, оның рөлін зерттеушілер өте жоғары бағалайды, оны кедендік әкімшілендірудің орталық элементі [1], кедендік саясатты жүзеге асырудың негізгі құралдарының бірі ретінде қарастырады [2]. Осыған қарамастан, құқықтық институт ретінде кедендік бақылау институтының практикалық және теориялық тұрғыда нақты түсініктің болмауының айқын фактісі назар аудартады. Көптеген ғалымдар оны зерттеу кезінде заң шығарушы анықтаған кедендік бақылаудың заңды анықтамасына ғана негізделеді, оны кедендік бақылаудың құқықтық институт ретінде жұмыс істеуін қарастыратын кез келген ғылыми зерттеудің негізі үшін жеткілікті деп санайды [3]. Осылайша, кедендік бақылау кеден органдары тарапынан да, сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар тарапынан да, сондай-ақ кедендік бақылауды жүргізуге жәрдемдесетін адамдар тарапынан да белгілі бір және міндетті іс-қимылдарды көздейтін мемлекеттік бақылаудың бір түрі ретінде қарастырылады. Тиісінше, кедендік бақылау кеден саласындағы қолданыстағы отандық заңнаманың, сондай-ақ осы саладағы Қазақстан Республикасы қол қойған және ратификациялаған халықаралық шарттардың мүлтіксіз сақталуын қамтамасыз ету мақсатында өз құзыреті шеңберінде ҚР кеден органдары жүзеге асыратын шаралардың, акциялардың және өзге де іс-қимылдардың жиынтығы ретінде айқындалуы мүмкін. Осы негізде кедендік бақылаудың мемлекеттік бақылаудың басқа нысандарынан ерекшелігі –

оны жүргізу нысандарын нақты белгілеу [4].

Кедендік бақылау кеден заңнамасында белгіленген белгілі бір нысандарда жүзеге асырылады. ЕАЭО КК-нің 322-бабына сәйкес кедендік бақылау мазмұнын іске асыру мынадай нысандарда жүзеге асырылады: түсініктемелер алу; кедендік, өзге де құжаттарды және (немесе) мәліметтерді тексеру; кедендік тексеру; жеке кедендік тексеру; үй-жайлар мен аумақтарды кедендік тексеру [5]. Бұл тізім императивті болып табылады және қандай да бір өзгертуге, кеңейтуге жатпайды. Осыған қарамастан, әлемдік құқықтық стандарттар оны жүзеге асыру принциптерін жариялай отырып, тиімді бақылаудың негізін қалады. Оны іске асыру нысандары кеден органдарының құқық қолдану практикасын ескере отырып, мемлекеттер не олардың интеграциялық бірлестіктері деңгейінде жетілдіріледі [6]. Бұл ретте кедендік бақылаудың осы нысандарын іске асыру тәртібін белгілеуді кеден қызметі отандық құқықтық жүйенің халықаралық және жалпы құқықтық қағидаттарына тікелей қайшы келмейтін бұйрықтар мен әдістемелік ұсынымдарды дәстүрлі түрде шығару жолымен жүзеге асыратынын ескеру қажет, осы тұрғыда оған сот тәжірибесі дәлел.

Кедендік бақылауды ұйымдастыру мен іске асыруды реттеу мәселелерін зерделеу кезінде қойылған мақсаттар заң ғылымында бар ғылыми зерттеудің барлық әдістерін қолдануды көздейді.

Тарихи талдау әдісі кедендік тексерудің пайда болуымен, ұйымдастырылуымен және жүргізілуімен байланысты қатынастарды реттейтін нормалардың дамуын бақылауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, кеден құқығының теориялық ережелері тарихи талдауға ұшырады, авторлар кедендік бақылау мен жалпы кедендік саясаттың әртүрлі аспектілерін қарастырды. Кедендік бақылауды ұйымдастыру мен жүзеге асыруды зерттеу кезінде зерттеудің салыстырмалы құқықтық әдісі қолданылды. Бұл әдіс жалпы кедендік құқықтың, кедендік бақылау институтының айрықша ерекшеліктерін барынша толық зерделеуге және ашуға мүмкіндік беретін құралдардың кең спектрін қамтиды. Нормативтік салыстыру сияқты салыстырмалы-құқықтық әдістің мұндай құралы кедендік бақылауды реттейтін кедендік құқық нормаларының сипаттамалары мен оның түрлеріне қатысты тұжырымдамалық қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Проблемалық салыстыру әдісін қолдану нәтижесінде кедендік бақылауды ұйымдастыру және іске асыру кезінде құқық қолдану практикасының неғұрлым өзекті мәселелерін анықтауға және жүйелеуге мүмкіндік туды. Сондай-ақ, әлеуметтанулық әдістер де қолданылды. Бұл әдіс зерттелетін мәселе бойынша ғылыми материалды, қатынастарды реттейтін құқықтық базаны және кедендік бақылаудың негізгі мәселелері бойынша практикалық материалдарды жинауға, өңдеуге және талдауға мүмкіндік берді.

Кедендік бақылау институтын дұрыс қайта форматтау үшін еліміздің құқық қолданушылары мен ғылыми қоғамдастық қазіргі кездегі құқықтық жүйе мен заң ғылымы мемлекеттілікті дамытудың кеңестік кезеңінен толық алған басым позитивті көзқарастан мүлдем бас тартуы керек. Сонымен, КСРО-ның гуманитарлық білім саласында өмір сүруі кезінде әлемді диалектикалық тануға негізделген бірыңғай әдістеме қолданылды. Оның марксистік-лениндік идеология шеңберіндегі түсіндірмелері табиғи түрде жаңа ғылыми жаңалықтар жасай алмайтын әдіснаманы құруға әкелді. Сонымен қатар, жаппай ғылыми-зерттеу тәжірибесінде әдістеме, әдетте, декларативті түрде жүзеге асырылды [7].

Қазіргі таңдағы мемлекетке белгілі бір формада, сондай-ақ кеңестік сияқты, заң шығару және құқық қолдану практикасында позитивтік көзқарастың болуы «тиімді», өйткені бұл азаматтық қоғамға өзінің шарттарын толығымен айтуға мүмкіндік береді, оны өзінің, сирек емес, деструктивті нормативтік құқықтық актілерін орындауға мәжбүр етеді. Біздің ойымызша, кедендік бақылау институтының мазмұнын ашатын позитивтік әдіс кез-келген объективті нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік бермейді, өйткені ол осы құқықтық институттың саяси, экономикалық, әлеуметтік компоненттерін мүлдем елемейді. Сондай-ақ, позитивизм кедендік бақылауды және құқықтық жүйенің жалпы және арнайы құқықтық принциптеріне негізделген құқықтық институт ретінде ашпайды [8]. Сонымен, бұл институтты әділеттілік, адамгершілік сияқты жалпы құқықтық принциптер тұрғысынан

бағалайтын заң ғылымында зерттеулер жоқ. Позитивизм аясында кедендік бақылау институтын заңдылық принципіне сәйкестігін анықтайтын көптеген «зерттеулер» ғана бар. Мәселен, заңдылық қағидаты азаматтық қоғамға мемлекеттің қысымы ретінде ғана ашылады: ол Қазақстан Республикасы Конституциясының 34-бабының 1-бөлігінің мазмұнынан бастау алады, онда «әркім Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңнамасын сақтауға міндетті» делінген [9]. Соған қарамастан, кедендік бақылау институтын іске асырудағы айқындалушы фактор заңдылық қағидаты емес, әділдік қағидаты болуға тиіс. Бұл қағида тұтастай алғанда құқықтық жүйенің гуманистік әлеуетін дамытудың негізгі критерийлерінің бірі болуы керек, себебі ол құқықтық нормалардың мазмұнын айқындайды, мемлекеттің заңдылығының критерийі мен негізі ретінде қызмет етеді [10]. Құқықтық институттарды түсінудің батыстық әдістемесі заң ғылымы мен құқық қолдану практикасы үшін нигилистік бағыт болып табылатын құқықтық және құқықтық емес заң құбылысын зерттеуге мүмкіндік береді. Құқықтық институттарды қабылдау мен іске асырудың, оларды зерделеудің, оның ішінде кедендік бақылау институтының либералды әдіснамасына көшу мемлекет пен азаматтық қоғамның жақындасуына ықпал ете отырып, 1995 жылғы ҚР Конституциясында айқындалған құқықтық стандарттарды толық іске асыруға мүмкіндік береді.

Кедендік бақылаудың негізгі түрлері тәуекелдерді талдау мен басқарудың халықаралық жүйесі, кеден іс-әрекеттерінің ашықтығы мен болжамдылығы негізінде кедендік ресімдеуді жеделдетуге, дауларды шешуде тиімді рәсімдерді құруға, ақпараттық технологияларды барынша пайдалануға ықпал етеді. Қазіргі уақытта кеден органдары кедендік шекара арқылы тауарлар мен көлік құралдарын кесіп өту туралы декларация тапсырған кезде электрондық декларациялау технологиясын кеңінен қолданатынын атап өткен жөн. Халықаралық стандарттарға сәйкес мемлекеттердің кеден заңнамасы мемлекеттердің ақпараттық қауіпсіздік талаптарын қамтамасыз етуге тиіс.

Кедендік бақылауды жүргізу кезінде кеден органдары басқа да есептер мен қажетті құжаттарды тексеретіні белгілі. Кеден саласында ақпараттық технологиялар үнемі жетілдіріліп отыратынына қарамастан, ақпараттық өзара іс-қимыл мәселесі кейде маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, ведомствоаралық электрондық құжат алмасу жүйесі қазіргі уақытта жетілмеген - жекелеген ведомстволар құжаттардың өз нысандарымен жұмыс істейді, нәтижесінде алынған деректерді өз стандарттарына бейімдеу қажеттілігі туындайды, бұл адам ресурстарын тартуды талап етеді және деректерді қолмен өңдеуге байланысты қателер қаупін арттырады.

Басқа мемлекеттік органдардан қажетті құжаттарға ұзақ мерзімді сұрау салу проблемасын шешу кеден, салық органдары мен СЭҚ қатысушыларының өзара іс-қимылының бірыңғай ақпараттық жүйесін құру болып табылады, бұл кедендік бақылау жүргізу барысында құжаттарды сұрау кезінде уақытша шығындарды едәуір қысқартады. Бұл жүйе тауарлар туралы ақпаратты кедендік шекарадан өткен сәттен бастап оның түпкі тұтынушысына дейін бақылауға мүмкіндік береді.

Бұл проблема бірегей және жалғыз болып табылмайды және ЕАЭО-ға мүше барлық елдерге тән. Сондықтан оның бір мемлекеттегі шешімі басқа мемлекеттерге де кедендік бақылау жүргізу кезінде құжат айналымын реттеуге көмектеседі. Мәселені шешу Еуразиялық экономикалық одақта бірыңғай терезе жүйесі болғанымен, бүгінгі күнге дейін пайдалы нәтижелердің жеткіліксіздігіне әкеліп, толық күшінде жұмыс істемейтіндігіне байланысты.

Кедендік бақылау нәтижелерінің оң динамикасына қарамастан, оның шаралары кейде тиімсіз және тиісті нәтиже бермейді. Сондықтан, постконтроль механизмін жақсарту және Дүниежүзілік кеден ұйымына мүше елдердің әлемдік тәжірибесін есепке алу негізінде тексеру іс-шараларын жүргізудің жаңа тәсілдерін енгізу қажет. ЕАЭО-ға қатысушы елдердің кеден қызметтерінің халықаралық өзара іс-қимылын дамыту бір-бірінің тәжірибесін қабылдауға және өзара көмек көрсетуге мүмкіндік береді. ЕАЭО-ға мүше елдердің барлығы бірдей технологиялық және ақпараттық даму деңгейінде емес екені белгілі, бұл кедендік

бақылау жүргізу барысында бұзушылықтарды анықтауды қиындатады.

Соңғы онжылдықтардағы кеден заңнамасында кедендік бақылаудан өту кезінде әкімшілік кедергілердің төмендеу тенденциясына қарамастан, бизнес өкілдері олардың негізінен кедендік бақылауды ведомстволық реттеу деңгейінде болуын атап өтеді. Тәуекелге бағдарланған тәсіл кедендік бақылаудың селективтілігінің негізі болып табылатынын назарға ала отырып, оны құқықтық реттеу заңнамалық деңгейде жүзеге асырылуға тиіс. Қазіргі уақытта мұндай реттеу ведомстволық деңгейде жүреді, бұл бақыланып отырған адамдардың қорғалатын мүдделеріне нақты қауіп төндіреді. Мұндағы сәйкессіздік: кедендік бақылау рәсімдері заңнамалық деңгейде белгіленеді, ал бақылауды жүзеге асырудағы негізгі «әдістерді» қызметтің өзі, яғни бақылау субъектісі «белгілейді». Мемлекеттің бақылау - қадағалау функциясын оңтайландыру есебінен мемлекеттік басқару тиімділігін арттыру факторы көптеген дамыған елдерде қолданылатын тәуекелге бағдарланған тәсілді пайдалануға бақылау шараларын ұйымдастыруға және жүзеге асыруға көшу болып табылады. Әлемдік практика тәуекелге бағдарланған тәсілді пайдалану кезінде бақылаудағы субъектілерге бақылау әсерінің дәрежесі осы тұлғалардың қауіпсіздік деңгейіне, құқықтары мен мүдделерін қорғауға және мемлекеттің бақылау қызметінің басқа да әлеуметтік, экономикалық және өзге де нәтижелеріне нұқсан келтірмей айтарлықтай төмендейтінін көрсетеді. Кедендік бақылауды жүзеге асыру кезіндегі тәуекелдерді басқару жүйесі кедендік бақылаудың заманауи әдісі болып табылады, онда кедендік бақылауды қамтамасыз ету объектісін, нысаны мен шараларын таңдау ЕАЭО кеден заңнамасын және Қазақстан Республикасының кедендік реттеу туралы заңнамасын бақыланып отырған субъектінің сақтамау ықтималдығының деңгейімен (дәрежесімен) анықталады.

Кедендік бақылау нысандарын іске асыруда және оның әкімшілік іс жүргізуді қозғау нәтижелері бойынша кеден өкілі мен кеден органы арасындағы іс жүзінде кеден заңнамасымен реттелмеген құқықтық қатынастар ерекше проблема болып табылады. Осылайша, кедендік шекара арқылы өткізілетін және кедендік бақылау нысанын іске асыру барысында анықталған тауардың белгілі бір бөлігін декларациялауды «ұмытып кеткен» кеден өкілінің қате әрекеттеріне шағымдар өте кең таралған. Бұл жағдай әділ емес, өйткені көбінесе декларант кеден өкілін әдейі адастыруы мүмкін. Кедендік бақылау нысандарын нақты жаңғырту үшін бірінші кезекте кеден органдарының лауазымды тұлғаларын басқару сапасын арттыру қажет. Бұл лауазымдық жалақының үнемі өсуін білдіреді. Бұл шара қосымша табыс көздерін қажет етпейтін жоғары білікті қызметкерлерді жұмысқа тартуға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, контрабанда оның жалпы сомасынан анықталған кезде кеден органдары қызметкерлерін ақшалай сыйлықпен марапаттау бойынша тәжірибені енгізу қажет. Дәл осындай шара кедендік бақылау нысандарын іске асыру жүйесін сапалы жаңғыртуға мүмкіндік береді.

Кедендік бақылаудың кейбір өзекті мәселелерінің шешімі нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру болып табылады. Ұсынылған шараларды енгізу кеден органдарының қысқа мерзімде жұмысын жеңілдетуге және бизнестің тексеру іс-шараларына сенімін арттыруға қабілетті. Барлық анықталған проблемаларды жою мүмкін емес, себебі олардың орнында жаңалары пайда болатыны сөзсіз, алайда кедендік бақылау институтын жетілдіру оны кеден органдарының лауазымды тұлғалары үшін де, сыртқы экономикалық қызметке қатысушылар үшін де жүргізуді жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Musaeva N.R. Customs control // Молодежь. Общество. Современная наука и инновации. – 2020. – №19. –139 б.
2. Коваль В.Д., Логинова О.В. ведомстволық бақылау кеден органдарының қызметіндегі заңдылық режимін қамтамасыз етуді мемлекеттік бақылау әдісі ретінде // Ресей кеден академиясының Ростов филиалының академиялық хабаршысы. – 2010. – №2 (9). – 10-15 б.

3. Зырянова Т.В., Даниленко Н.И. Кедендік бақылау және оның қаржылық бақылаудың тиімділігін арттырудағы рөлі // Қаржы және несие. // Финансы и кредит. – 2005. – №28 (196). – 2-8 б.
4. Дорожкина Т.В., Лазарев Г.И. Кедендік бақылауды жүзеге асырудың қазіргі аспектілері туралы // Экономика және бизнес: теория және практика.– 2019. – №5-1. –182-184 б.
5. Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі (Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі туралы шартқа N 1 қосымша), 322, 323-бап // adilet.zan.kz (06.01.2023).
6. Ондар Л.Ш., Донгак К.К. Кедендік бақылау: құқықтық реттеу мәселелері // XXXI Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның мақалалар жинағы: 2019. 82 б.
7. Никитина А.С., Нужина Д.А. Өңірдегі кеден ісі саласындағы бақылау және қадағалау жүйесін жетілдіру // Университет хабаршысы. – 2019. – №11. –82 б.
8. Агамагомедова С.А. мемлекеттік бақылау түрі ретінде Кедендік бақылау принциптері // Ресей кеден академиясының хабаршысы. – 2017. – №1. – 82-89 б.
9. Қазақстан Республикасының Конституциясы // adilet.zan.kz (07.01.2023 ж.).
10. Черненко А.К. қоғамның құқықтық жүйесін қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық аспектілері: реферат. дис. ...з.ғ.д. – М., 2006. – 14 б.

УДК 340.11

Майбасаров О.К., Абытова А.Н.*, Мамырова С. Т.
Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан
*e-mail: aknur.abytova@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИКО-ПРАВОВЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация. В данной статье освещены дефиницы, посвященные методологиям изучения историко - правовых дисциплин, читаемых на юридическом факультете Университета.

При преподавании правовых дисциплин используются цивилизационная методология а также категории и законы диалектического и исторического материализма. Раскрываются особенности цивилизационного подхода и методология его использования. При этом проводится сравнительная характеристика цивилизационной и марксистско – ленинской методологии. Описывается преимущество диалектического и исторического материализма, с учетом недостатки этих методологий. Из сравнительной характеристики выявляется природа и содержание этих методов используемых в настоящее время. Описываются методы изучения историко - правовых дисциплин с использованием правовыми источниками. Далее делается акцент на психологический настрой исследователя при изучении историко-правовых источников и связанных с ними явлений и процессов. Выявлено направление по использованию интеллектуального потенциала, использования памяти и отношения к источникам. Указывается, что цивилизационный метод имеет преимущество в основном при исследований гуманитарных дисциплин из которых можно вычлнить культуру, бытие, характеристику личности, а диалектический и историческим материализмом на сегодняшний день являются самыми лучшими и эффективными методами изучения, которые концептуально и содержательно раскрывают всю природу историко - правовых дисциплин и связанных с ними явлений и процессов.

Ключевые слова: методология, марксистско – ленинский подход, цивилизационный подход, историко – правовые дисциплины, цивилизационная методология.

ТАРИХИ - ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада университеттің заң факультетінде оқылатын тарихи - құқықтық пәндерді оқыту әдістемелеріне арналған анықтамалар көрсетілген.

Құқықтық пәндерді оқытуда өркениеттік әдістеме сондай-ақ диалектикалық және тарихи материализмнің категориялары мен заңдары қолданылады. Өркениеттік тәсілдің ерекшеліктері және оны қолдану әдістемесі ашылады. Сонымен бірге өркениеттік және марксистко - лениндік әдіснаманың салыстырмалы сипаттамасы жүргізіледі. Диалектикалық және тарихи материализмнің артықшылығы осы әдістемелердің кемшіліктерін ескере отырып сипатталады. Салыстырмалы сипаттамада қазіргі уақытта қолданылатын осы әдістердің табиғаты мен мазмұны анықталады. Құқықтық дереккөздерді қолдана отырып, тарихи - құқықтық пәндерді оқыту әдістері сипатталған. Әрі қарай, тарихи-құқықтық дереккөздерді және олармен байланысты құбылыстар мен процестерді зерттеу кезінде зерттеушінің психологиялық көзқарасына баса назар аударылады. Зияткерлік әлеуетті пайдалану, жадты пайдалану және қайнар көздерге деген көзқарас бағыты анықталды. Өркениеттік әдіс негізінен гуманитарлық пәндерді зерттеуде артықшылыққа ие, оның ішінде мәдениетті, болмысты, жеке тұлғаның сипаттамасын анықтауға болады, ал диалектикалық және тарихи материализм бүгінгі күнге дейін тарихи - құқықтық пәндердің және олармен байланысты құбылыстар мен процестердің барлық табиғатын тұжырымдамалық және мазмұнды түрде ашатын зерттеудің ең жақсы және тиімді әдістері болып табылады.

Кілт сөздер: әдістеме, марксистко - лениндік тәсіл, өркениеттік тәсіл, тарихи-құқықтық пәндер, өркениеттік әдіснама.

METHODOLOGICAL FEATURES OF THE STUDY OF HISTORICAL AND LEGAL DISCIPLINES

Annotation. This article highlights the defenses devoted to the methodologies of studying historical and legal disciplines taught at the Faculty of Law of the University.

The teaching of legal disciplines uses civilizational methodology as well as the categories and laws of dialectical and historical materialism. The features of the civilizational approach and the methodology of its use are revealed. At the same time, a comparative characteristic of the civilizational and Marxist-Leninist methodology is carried out. The advantage of dialectical and historical materialism is described, taking into account the disadvantages of these methodologies. The comparative characteristics reveal the nature and content of these methods currently used. The methods of studying historical and legal disciplines using legal sources are described. Further, the emphasis is placed on the psychological attitude of the researcher in the study of historical and legal sources and related phenomena and processes. The direction of using intellectual potential, memory usage and attitude to sources has been revealed. It is indicated that the civilizational method has an advantage mainly in the research of humanitarian disciplines from which culture, being, personality characteristics can be deduced, and dialectical and historical materialism are by far the best and most effective methods of study that conceptually and meaningfully reveal the whole nature of historical and legal disciplines and related phenomena and processes.

Key words: methodology, marxist -leninist approach, civilizational approach, historical and legal disciplines, civilizational methodology.

Знание истории права и государства Казахстана необходимо, прежде всего, для того, чтобы глубже понять современное государство, его специфические черты и особенности, а также уметь прогнозировать тенденции его развитие в ближайшем будущем. Для понимания современного права и государства, требуется знать, как они возникали, какие этапы прошли в своем развитии, какие причины влияли на их образование, становление, развитие, изменение их формы и содержания. Знание истории права и государства дает возможность

учитывать достижения прошлого, равно как и учиться на совершенных ошибках, чтобы их не повторять. Курс «История права и государства» является одной из наиболее значимых дисциплин юридического образования. Получение историко - правовых знаний позволяет формировать у студентов не только целостное представление о возникновении и развитии права и государства, но и вместе с тем возбуждает ментальную рефлексию, совесть и мышление, концентрирует внимание на самых значимых явлениях и процессах миропонимания, а также воспитывает чувство-патриотизма и равнодушия к судьбе государства и народа [1].

По своему содержанию учебная дисциплина «История права и государства» представляет собой отражение фактических сведений, имеющих в науке на сегодняшний день. При этом требуется отметить что история Казахстана в современных изданиях отражена неравномерно и неполно. Вместе с тем некоторые имеющиеся исторические сведения носят недостоверный характер. При этом надо иметь ввиду что реальная история Казахстана еще не написана

Это связано с тем, что информацию о представителях Великой степи в письменных источниках оставляли их соседи и некоторые заинтересованные лица, с учётом своих различных интересов, проявляя субъективное отношение. Это преимущественно представители Китая, Ирана, Российской империи, западноевропейских стран католической церкви. Кроме этого, источники нуждались в переводах. Как известно, переводы не всегда точно отражают написанное. Поэтому, чтобы установить объективность происшедших событий, требуется изучить множество различных источников, говорящих об одном и том же событии для того, чтобы сформировалось наиболее реалистичное представление. Источники изучайте продуманно, критически их осмысливая, при этом не доверяйте только одному источнику.

Наряду с этим, необходимо сказать о слове «история», что оно означает и где оно появилось впервые. История, в переводе с древнегреческого означает «рассказ». Впервые, этот термин в научный оборот ввел Геродот Галикарнасский (ок. 484-424 гг. до н.э), описавший греко-персидские войны 480 г. до нашей эры и назвал свой великий труд «Историей». По признанию Марка Туллия Цицерона (106-43 гг. до н.э, 4 политический римский деятель) Геродот признан «отцом» исторической науки. При исследовании, либо изучении историко - правовых явлений и процессов, а так же связанных с ними различных политико-правовых и иных явлений в различные периоды развития государственно правовых наук использовались разные методы их изучения. С совершенствованием юридической науки и ее разработанности методология развивалась. Тем не менее с возникновением марксистско - ленинского подхода при изучении государство и право стало и применяться марксистско - ленинский подход. Это методология стало концептуально, выпукло и рельефно раскрывать природу и содержание буквально всех историко-правовых явлений и процессов [2, 120-122 с.].

При изучении учебных дисциплин современная наука использует в виде базовой методологии цивилизационный и формационные методы.

При этом отмечу, что цивилизационная методология подходит в большой степени к изучению гуманитарных дисциплин, а формационный метод особо выпукло и рельефно раскрывает особенности права и государства, несмотря на то, что эти дисциплины тоже относятся к гуманитарному циклу. Потому что, государственно - правовые явления и процессы это сфера политики. Политика по словам В.И. Ленина это концентрированное выражение экономики. Формационная методология с классовым подходом при обязательном применении диалектического и исторического материализма наиболее глубоко, и концептуально раскрывают природу и содержание всех историко - правовых явлений и процессов [3, 96 с.].

Вместе с этим при исследовании историко - правовых явлений и процессов используются две основные методологии, как формационный, так и цивилизационный. Формационный метод рассматривает последовательные этапы в развитии человечества -

формации. Фактически это объяснение диалектического развития истории человечества этап за этапом, или, в данном случае, формация за формацией. Смену формаций, по мнению сторонников такого метода, определяет смена социально-экономических отношений, зависящих от способа производства. Выделяют последовательно сменяющие друг друга формации: первобытно - общинную, рабовладельческую, феодальную, капиталистическую, с его высшим уровнем развития империализмом, а также коммунистическую с ее первой ступенью развития социализмом. В основу формационного подхода было положено учение К.Маркса, который говорил о становлении коммунистической формации после капитализма.

Недостатком формационного подхода можно считать то, что многие процессы культурной, духовной жизни рассматриваются упрощенно, не выявляются причины неравномерного и своеобразного развития отдельных народов, мало внимания уделяется роли личности в истории. Несмотря на это, марксистский подход к исследованиям государственно-правовых явлений и процессов представляет собой сегодня наилучшую методологию, потому, что у государства и права совершенно иная природа, признаки, содержания и характеристика, чем у культуры, этноса и сущности личности. А поэтому использование марксистского подхода с применением диалектического материализма совместно с историческим материализмом является самыми эффективными методами познания. При этом до сих пор не имеется ясного понятийного определения, как культура и цивилизация. Сколько существует культур, и цивилизаций и чем они различаются между собой до сих пор не могут определиться.

Цивилизационный подход дает возможность взглянуть на историю через его базовое понятие - цивилизация (от лат. *civilis* - гражданский, государственный). «Цивилизация» - многозначный термин, его можно понимать по-разному – в таком случае как он может быть научной методологией. Цивилизационный метод показывает лишь уровень развития всего человечества, который противопоставляется варварству (в этом значении цивилизация - синоним культурного развития); как самостоятельное общество (или крупное государство), которое характеризуется совокупностью политических, государственных, религиозных, экономических, культурных и социальных традиций, морали, ценностей и мировоззрения (такие цивилизации называют локальными). Цивилизационный подход предусматривает изучение локальных цивилизаций во всей совокупности их важных черт. Разные ученые насчитывают различное количество локальных цивилизаций, традиционно их принято выделять несколько десятков. Локальные цивилизации занимали и занимают большие культурные регионы с несколькими государствами. Важную роль в формировании цивилизаций сыграли религии (такие как христианство, ислам и др.). Цивилизационный подход совершает ударение на изучение специфики локальных цивилизаций, подчеркивая многообразие форм исторического процесса. Это своеобразная многоцветная картина, где все элементы дополняют друг друга. Вместе с тем цивилизационный метод не дает нам исчерпывающего ответа на вопрос о закономерностях развития всего человеческого общества, государственно –правовых явлений и процессов.

В таком случае, как данная методология может концептуально объяснить закономерности возникновения, развития и трансформации государственно-правовых и связанных с ними явлений и процессов. Тем не менее многие историки, отстаивающие цивилизационную методологию познания считают цивилизационные и формационные подходы не взаимо-исключающими, а скорее дополняющими друг друга при этом отмечу, что для исследования, либо изучения всех государственно-правовых явлений и процессов, особенно правоведам, обучающихся на юридических факультетах только лишь диалектический материализм совместно с историческим материализмом- обеспечит полноценное образование, потому что например - цивилизационный подход определяет право как совокупность общеобязательных, формально-определенных нормативных актов и так далее. В этом определении скрыта сущность права, как инструмента политики, а марксистский подход раскрывает сущность и предназначение права - право есть воля, возведенная в закон, воля господствующего класса, чему мы с вами свидетели [4, 280-288 с.].

С каких бы позиций ни осуществлялось изучение истории, права надо всегда помнить, что оно должно быть направлено на познание истины в развитии общества, государства и правовых систем, а также связанных с ними явлений и процессов. При этом оно должно быть объективным вне зависимости от взглядов исследователя, которому следует с уважением относиться. Этих принципов нужно придерживаться в процессе изучения истории права и государства Казахстана.

В настоящее время доступ к информации является облегченным, но при этом в основном используется интернет. На интернет ресурсах множество контента на одну и ту же тему. Поэтому необходимо выбирать академические издания по изучаемой дисциплине, либо верифицированные источники. Никогда не доверяйте только лишь одному источнику, перепроверяйте прочитанное, сопоставляйте с другими ресурсами. Глубоко осознавайте прочитанное, впитывайте мудрость веков, подвергая сомнениям полученную информацию, анализ не подменяйте эмоциями, оценивайте происходящее хладнокровно объективно и помните, что сегодня это продолжение прошлого. А прошлое эта история, которую требуется глубоко понимать. Чем серьезней постигаете историко - правовые и государственные явления и процессы, тем лучше будете разбираться в состоянии современного права и государства.

Поэтому нам требуется восполнять историческую память. Именно память делит время на прошлое, настоящее и будущее, из которых реально только прошлое. На самом деле настоящее мгновенно становится прошлым. Прошлое существует и все, что существует – это прошлое, а будущее неизбежно. Вместе с этим время это всегда возможности, которого нельзя упускать. Вот почему наука История изучает единственную реальность, существующая вне и помимо нас. Ценность Истории в том, что она дает знания о человеческих отношениях, находящихся в обстоятельствах, чрезвычайно отличных от наших собственных, и помните, что глубокое знание истории права и государства Казахстана формируют в человеке личность гражданина и патриота. Вот потому-то у Истории есть своя муза - Клио. Необходимо подчеркнуть, что история права и государства Казахстана - эта биография нашей страны, которую требуется глубоко изучить[5, 78-79 с.].

Еще раз напоминаю: побольше читайте, с карандашом в руках, глубоко осознавайте прочитанное, впитывайте мудрость веков, подвергая сомнениям полученную информацию, анализ не подменяйте эмоциями, оценивайте происходящее сейчас и помните, что сегодня это продолжение прошлого. А прошлое эта история, которую надо хорошо знать. Поэтому напоминаю, что сегодня и всегда надо постоянно помнить завещание В.И. Ленина «Учиться, учиться и еще раз учиться». Кроме этого, пророк Мухаммед сказал - «Ищите знания везде, хотя бы и в далеком Китае». Запомните только глубоко образованные личности станут востребованными.

Список использованной литературы:

1. В.И. ЛЕНИН, ТОМ 18 МАТЕРИАЛИЗМ И ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ [Электронный ресурс]. URL: http://kprf-sverdlovsk.ru/books/V_I_Lenin_Materializm_i_empirikrititsizm.pdf
2. «Государство и революция» - священное писание большевизма. / Розин Э. Л. Ленинская мифология государства. – М.: Юристъ, 1996. – 320 с.
3. Постигание истории / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. Е. Д. Жаркова. - М.: Айрис-пресс. 2010. - 640 с. - (Библиотека истории и культуры).
4. Энгельс, Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства: [перевод с немецкого] / Фридрих Энгельс.- Москва: Издательство АСТ, 2020. - 288 с.
5. Сорокин П. А. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. - М.: Политиздат, 1992. - 543 с

ӘОЖ 347.85

Маратов М. М.

Қонаев Университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

e-mail: marlen2004@mail.ru

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Ильясова Б. Қ.

ҒАРЫШТЫҚ БАЙЛАНЫС ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ САЛАСЫНДАҒЫ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ҚАҒИДАЛАРЫ

Аңдатпа. Автор зерттелетін мәселенің маңызды аспектісі ретінде ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызмет ғарыш кеңістігін пайдалануға байланысты қызметке әсер ететіндігі екенін көрсетеді. Бұл мақалада аталған құқықтық қатынастардың субъектілері халықаралық міндеттемелерде маңызды рөл атқарады. Айта кету керек, ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану ең алдымен ғарыштық қызмет болып табылады. Сондай-ақ, автор ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызмет принциптерінің тұжырымдамасын ашады, бұл мұндай қызметті құқықтық реттеу тетігінің негізі болып табылатын ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы қызметтің басшылық принциптері. Ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызмет қағидаттарының ерекшелігі, мұндай қызмет тек кәсіпкерлік қана емес, сонымен бірге ғарыштық және экологиялық құқық қағидаттарын да қамтиды.

Осылайша, автордың пікірінше, ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызметті құқықтық реттеу принциптері бірқатар ерекшеліктерге ие. Біріншіден, олар жалпы ғарыш қызметінің қағидаттарымен тығыз байланысты. Екіншіден, олар тек ғарыш құқығы ғана емес, сонымен қатар экологиялық және халықаралық құқық қағидаларын қозғайды. Ғарыштық коммерциялық қызметтің қағидаттары, өкінішке орай, кәсіпкерлік қызметті реттейтін негізгі нормативтік құқықтық құжатта көрініс таппады деп атап кеткен автор.

Кілт сөздер: қағидалар, ғарыш құралдары, заңнама, коммерциялық қызмет, халықаралық құқық, ғарыш құқығы және т. б.

ПРИНЦИПЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КОММЕРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБЛАСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОСМИЧЕСКИХ СРЕДСТВ СВЯЗИ

Аннотация. Автор указывает, что важным аспектом исследуемой проблемы является то, что коммерческая деятельность в области использования средств космической связи влияет на деятельность, связанную с использованием космического пространства. Субъекты правоотношений, упомянутые в данной статье, играют важную роль в международных обязательствах. Следует отметить, что использование средств космической связи-это прежде всего космическая деятельность. Также автором раскрывается концепция принципов коммерческой деятельности в области использования средств космической связи, которая представляет собой руководящие принципы деятельности в области использования средств космической связи, являющиеся основой механизма правового регулирования такой деятельности. Особенностью принципов коммерческой деятельности в области использования средств космической связи является то, что такая деятельность включает в себя не только принципы предпринимательства, но и принципы космического и экологического права.

Таким образом, по мнению автора, принципы правового регулирования коммерческой деятельности в области использования средств космической связи имеют ряд особенностей. Во-первых, они тесно связаны с принципами космической деятельности в целом. Во-вторых, они затрагивают принципы не только космического права, но и экологического и международного права. Автор отмечает, что принципы космической коммерческой деятельности, к сожалению, не нашли отражения в основном нормативном правовом

документе, регулирующем предпринимательскую деятельность.

Ключевые слова: принципы, космические средства, законодательство, коммерческая деятельность, международное право, космическое право и др.

PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF COMMERCIAL ACTIVITIES IN THE FIELD OF SPACE COMMUNICATIONS

Annotation. The author points out that an important aspect of the problem under study is that commercial activities in the field of using space communications facilities affect activities related to the use of outer space. The subjects of legal relations mentioned in this article play an important role in international obligations. It should be noted that the use of space communications is primarily a space activity. The author also reveals the concept of principles of commercial activity in the field of the use of space communications, which represents the guiding principles of activities in the field of the use of space communications, which are the basis of the mechanism of legal regulation of such activities. The peculiarity of the principles of commercial activity in the field of using space communications is that such activities include not only the principles of entrepreneurship, but also the principles of space and environmental law.

Thus, according to the author, the principles of legal regulation of commercial activities in the field of using space communications have a number of features. First, they are closely related to the principles of space activities in general. Secondly, they affect the principles of not only space law, but also environmental and international law. The author notes that, unfortunately, the principles of space commercial activity are not reflected in the main regulatory legal document regulating entrepreneurial activity.

Key words: principles, space facilities, legislation, commercial activity, international law, space law, etc.

Жалпы теорияға сәйкес "құқық принциптері - бұл оның мазмұнын, оның негіздерін, онда бекітілген қоғамдық өмір заңдылықтарын сипаттайтын құқықта көрсетілген бастапқы нормативтік-басшылық принциптері" [1, 136 б.]. Біздің ойымызша, ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызметті құқықтық реттеу қағидаттары ұғымын анықтау үшін тұтастай алғанда коммерциялық құқықтық қатынастар, сондай-ақ ғарыш кеңістігін пайдалану саласындағы коммерциялық құқықтық қатынастар қағидаттары ұғымын түсіну қажет.

Коммерциялық қызмет азаматтық құқықтың кіші саласына жалпыға бірдей таралатын іргелі негіздерге негізделеді. ҚР Конституциясының 26-бабының 4-тармағында: "Әркімнің кәсіпкерлік қызмет бостандығына, өз мүлкін кез келген заңды кәсіпкерлік қызмет үшін еркін пайдалануға құқығы бар" [2].

Бұл қағида Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік еркіндігін қамтамасыз ететін құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар мен кепілдіктерді айқындайтын және кәсіпкерлік субъектілері мен мемлекеттің өзара іс-қимылына, оның ішінде кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеу мен қолдауға, сондай-ақ басқа да заңнамалық актілерге байланысты туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін ҚР Кәсіпкерлік кодексінде дамыды [3].

Аталған қағидат кәсіпкерлік субъектілерінің ҚР заңдарында тыйым салынбаған кәсіпкерлік қызметтің кез келген түрін жүзеге асыруға құқылы екендігін білдіреді. Бұған дейін біз мемлекет кәсіпкерлік субъектісі ретінде басқарудың белгілі бір нысаны бар кәсіпорындар (акционерлік қоғам, шаруашылық жүргізу құқығындағы кәсіпорындар және т.б.) ретінде әрекет ететінін атап өткен болатынбыз. Аталған кәсіпорындар кәсіпкерлік қызметті құрылтай құжаттарына сәйкес жүзеге асырады. Бұл ретте мұндай қызмет, мысалы, тиісті кәсіпорынның жарғысымен, сондай-ақ конституциялық құрылыстың негіздерін, басқа адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, елдің қорғанысы мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында қажет шамада қоғамның мүддесін ескере отырып, шексіз және қатаң реттеледі.

Келесі қағидат-кәсіпкерлік субъектілерінің теңдігі. Бұл қағида кәсіпкерлік субъектілерінің меншік нысанына және кез келген өзге мән-жайларға қарамастан заңдар алдындағы теңдігін белгілейді.

Меншікке қол сұғылмаушылық принципі кез-келген заңды түрде сатып алынған мүлікке ие болу мүмкіндігін анықтайды. Бұл ретте мұндай мүліктен айыру тек сот шешімі бойынша ғана мүмкін болады. Мемлекет мұқтажы үшін мүлікті иеліктен шығару қажет болған кезде орын алады. Бұл жағдайда өтемақы тең көлемде болуы керек.

Коммерциялық қызметтің маңызды қағидасы-адал бәсекелестік. Бұл қағида тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделеріне тыйым салуды білдіреді. Аталған қағидаттар кәсіпкерлік Кодекспен айқындалғанын атап өтеміз. Сонымен бірге, Кәсіпкерлік кодекс: "тұтынушылардың, кәсіпкерлік субъектілерінің және мемлекеттің мүдделерінің тепе-теңдігі; мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы және ақпараттың қолжетімділігі, кәсіпкерлік субъектілерінің өз құқықтары мен заңды мүдделерін дербес қорғау қабілетін арттыру" сияқты қағидаттарды айқындайды; құқық бұзушылықтың алдын алу басымдығы; кәсіпкерлік қызметті ынталандыру және оны қорғау мен қолдауды қамтамасыз ету; кәсіпкерлік субъектілерінің адал ниеттілігі презумпциясы және мемлекет пен кәсіпкерлік субъектілерінің өзара жауапкершілігі; кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің тиімділігі; мемлекеттің кәсіпкерлік қызметке шектеулі қатысуы; сыбайлас жемқорлықтан Бостандық; мемлекеттің кәсіпкерлік субъектілерінің істеріне заңсыз араласуына жол бермеу; жеке кәсіпкерлік субъектілерінің норма шығаруда қатысуы; отандық тауар, жұмыс, қызмет өндірушілерді қолдау; кәсіпкерліктің әлеуметтік жауапкершілігін және әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру және өзін-өзі реттеу қағидаты" [3].

Аталған қағидаттар кәсіпкерлік субъектілерінің кәсіпкерлік (коммерциялық) қызметі үшін базаны құрайтынын атап өту қажет.

Ғарыш кеңістігін пайдалану жөніндегі шартты халықаралық міндеттемелерді үш топқа бөлуге болады:

- 1) БҰҰ шарттары;
- 2) БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған қағидаттар;
- 3) БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған шешімдердің өзге де қарарлары. БҰҰ қамқорлығымен қабылданған төрт келісім

Халықаралық ғарыш құқығы жүйесі:

- 1) 1967 жылғы Ай мен басқа да аспан денелерін қоса алғанда, ғарыш кеңістігін зерттеу және пайдалану жөніндегі мемлекеттер қызметінің қағидаттары туралы шарт;
- 2) ғарышкерлерді құтқару, ғарышкерлерді қайтару және 19676 жылғы ғарыш кеңістігіне ұшырылған объектілерді қайтару жөніндегі келісім;
- 3) 1971 жылғы ғарыш объектілері келтірген залал үшін халықаралық жауапкершілік туралы Конвенция;
- 4) 1974 жылғы ғарыш кеңістігіне ұшырылатын объектілерді тіркеу жөніндегі Конвенция.

ООН шеңберінде қабылданған келесі бес негізгі саяси келісімдер, бірақ олар заңды түрде міндетті емес:

- 1) 1963 жылғы ғарыш кеңістігін зерттеу және пайдалану жөніндегі мемлекеттердің қызметін реттейтін құқықтық қағидаттар туралы Декларация;
- 2) 1982 жылғы Халықаралық тікелей телевизиялық хабар тарату үшін жасанды Жер серіктерін мемлекеттердің пайдалану қағидаттары;
- 3) 1986 жылғы ғарыш кеңістігінен Жерді қашықтықтан зондтауға қатысты принциптер;
- 4) 1992 жылғы ғарыш кеңістігінде ядролық энергия көздерін пайдалануға қатысты қағидаттар;
- 5) 1996 жылғы дамушы елдердің қажеттіліктерін ерекше ескере отырып, ғарыш кеңістігін барлық мемлекеттердің игілігі мен мүддесі үшін зерттеу мен пайдаланудағы халықаралық ынтымақтастық туралы Декларация.

Әрине, бұл келісімдердің негізгі қағидасы-ғарышты бейбіт мақсатта пайдалану,

экономикалық Тарапқа қатысты мәселелер және пайда табу, бұл құжаттарда атап өтілмеген.

"Ғарыш қызметі туралы" ҚР Заңының 4-бабы ҚР ғарыш қызметінің сегіз бағытын айқындайды, бұл:

- 1) ғарыш саласы объектілерін құру және пайдалану;
- 2) ғарыш кеңістігін, планеталарды және Күн-Жер байланыстарын зерттеу;
- 3) Жерді ғарыштан қашықтықтан зондтау;
- 4) координаттық-уақытша және навигациялық қамтамасыз ету; 5) ғарыштық байланыс жүйелерін құру және пайдалану; 6) ғарыш объектілерін ұшыруды жүзеге асыру;
- 7) Ұлттық ғарыш қызметтері нарығын дамыту және әлемдік нарықта ғарыш қызметтерін кеңейту;
- 8) ғарыш кеңістігін бейбіт мақсатта зерттеу және пайдалану саласындағы ҚР халықаралық ынтымақтастығы [4].

Ғарыштық байланыс жүйелерін құру және пайдалану, сондай-ақ Ұлттық ғарыш қызметтері нарығын дамыту және әлемдік нарықта ғарыш қызметтерін кеңейту заңмен мемлекет қызметінің әртүрлі бағыттары ретінде айқындалғанын атап өту қажет.

Бұл ретте ҚР-да ғарыш қызметін жүзеге асыру қағидаттары мемлекеттің жалпы тәсілін қамтиды. Бұл жағдайлар "ғарыштық байланыс жүйелерін құру және пайдалану" қызметі жалпы ғарыштық қызметтің кіші түрі болып табылатындығына байланысты өте дұрыс. Сонымен қатар, ғарыш қызметінің заңнамада белгіленген қағидаттарынан басқа, біз ғарыштық байланыс құралдарын коммерциялық пайдалану жөніндегі қызметке қатысты қосымша қағидаттарды айқындауды ұсынамыз.

Осы мақсаттар үшін алдымен белгілі бір принциптерді қарастыруымыз керек. ҚР ғарыш қызметін жүзеге асырудың негізгі қағидаты "ғарыш қызметін жүзеге асыру кезінде ҚР ұлттық мүдделерін сақтау, қорғаныс пен ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету" болып табылады [4]. Бұл қағида әлемде аумағы бойынша тоғызыншы орын алатын мемлекет үшін бұл өмірлік қажеттілікке айналғандығына байланысты негіз болып табылады. Мемлекеттің нақты қауіпсіздігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз ету үшін шетелдік байланыс операторларының қызметінен бас тарту маңызды сәт болды. Айта кетейік, шетелдік байланыс операторларының көрсетілген қызметтерінің құны өте қымбат болды.

С.К. Нұрғалиеваның пікірінше, Байқоңыр ғарыш айлағын пайдалану мүмкіндігінің экономикалық есептеулері бойынша, Қазақстанға өзінің ғарыш сегментінсіз "Интелсат", "Евтельсат" сияқты ірі шетелдік спутниктік компанияларға ұзақ жылдар бойы бюджет ақшасын төлеуге тура келеді, елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері түпкілікті шешімді айқындады [5].

Қазақстан өзін, спутниктік байланысқа деген қажеттілігін толық қамтамасыз етті, сол арқылы кез келген басқа елдерден ақпараттық тәуелсіздікті, тек байланыс спутниктерінде импортты алмастыруды қамтамасыз етеді. Бұл жылына шамамен 30 млрд теңге. Яғни, біз енді шетелдік спутниктік байланыс операторларына тәуелді емеспіз [6].

Бұл қағида ғарыш қызметін экономикалық ынталандыру принципімен тығыз байланысты. ҚР-ның 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына сәйкес Қазақстанды индустрияландыру қолайлы экономикалық орта құрумен және табысты индустрияландырудың нақты қағидаттарын сақтаумен, оның ішінде Қазақстанның ғарыштық қызметтердің әлемдік нарығындағы үлесін арттырумен қатар жүруі тиіс. Сонымен қатар, ҚР Президентінің 2015 жылғы 15 ақпандағы № 636 "инфрақұрылымды дамыту және экономиканың базалық салаларын цифрландыру мемлекеттің негізгі басымдығы болып табылады" атты Жарлығымен бекітілген 2025 жылға дейінгі ҚР Ұлттық даму жоспарына сәйкес бекітілді [7].

Бұл қағида ғарыш қызметін экономикалық ынталандыру принципімен тығыз байланысты. ҚР-ның 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарына сәйкес Қазақстанды индустрияландыру қолайлы экономикалық орта құрумен және табысты индустрияландырудың нақты қағидаттарын сақтаумен, оның ішінде Қазақстанның ғарыштық қызметтердің әлемдік нарығындағы үлесін арттырумен қатар жүруі тиіс.

Сонымен қатар, ҚР Президентінің 2015 жылғы 15 ақпандағы №636 Жарлығымен бекітілген ҚР-ның 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарына сәйкес "инфрақұрылымды дамыту және экономиканың базалық салаларын цифрландыру мемлекеттің негізгі басымдығы болып табылады" [7].

Осылайша, ұлттық жоспар Қазақстанның телекоммуникациялық және ғарыш салаларының барлық бағыттарының нәтижелерін үйлесімді қолдану қажеттілігін көздейді-өз ғарыштық техникасын өндіруден және ғарыштық байланыс жүйелерін, спутниктік навигацияны ұсынудан бастап өзінің бағдарламалық өнімдерін, оның ішінде халықаралық нарыққа шығумен жасауға дейін.

Осылайша, ҚР Президенті қабылдаған стратегиялық құжаттарда көрсетілген қағидаттарды айқындау осы саладағы маңыздылықты, сондай-ақ мемлекеттік қызығушылықты айқындайды. "Ғарыш қызметін жүзеге асыру салдарынан туындаған жеке тұлғалардың денсаулығына, қоршаған ортаға, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің мүлкіне келтірілген зиянды өтеу, сондай-ақ экологиялық талаптарды, Техникалық реттеу және халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығын қамтамасыз ету саласындағы талаптарды сақтау" қағидаттары ҚР экологиялық заңнамасының қағидаттарын негізге ала отырып, өз бастауын алды.

Сонымен, Экологиялық кодекстің 5-бабында айқындалған негізгі қағидаттар алдын алу принципі және түзету принципі болып табылады [8]. Осылайша, "қоршаған ортаның ластануын, табиғи ортаның тозуын, адамдардың өміріне және (немесе) денсаулығына экологиялық залал мен зиян келтіруді тудыратын немесе тудыруы мүмкін кез келген қызметке Экологиялық кодексте белгіленген шеңберде, көрсетілген салдардың туындауын болғызбау жөніндегі барлық қажетті шараларды қоршаған ортаға әсер ету көзінің өзінде қамтамасыз ету шартымен ғана жол беріледі. Сонымен қатар, экологиялық залал толық көлемде жойылуға жатады. Келтірілген экологиялық залалды толық жою мүмкін болмаған жағдайда, оның салдары ғылыми-техникалық дамудың қазіргі деңгейінде мүмкіндігінше азайтылуы тиіс. Келтірілген экологиялық залалдың салдары жойылмаған немесе азайтылмаған шамада оларды Экологиялық кодекске сәйкес баламалы ремедиация жүргізу жолымен алмастыру қамтамасыз етіледі" [8]. Әрине, мемлекеттің кез келген қызметі халықаралық құқық талаптарына сәйкес, ал ғарыш қызметі - ғарыш қызметі саласындағы халықаралық құқық нормаларын сақтай отырып жүзеге асырылуы тиіс. Бұл ретте халықаралық құқық нормалары ғарыш кеңістігін тиімді және ұтымды пайдалануды талап етеді.

Біз бірнеше рет атап өткеніміздей, бүгінде ғарышты насихаттау жөніндегі қызмет-бұл мемлекеттің ғарыш кеңістігін қарабайыр түрде қасиеттеу жөніндегі қызметі ғана емес, бүгінде ғарыш бизнес үшін үлкен қаржылық мүмкіндіктер болып табылады.

ҚР қызметінің басым бағыты ҚР Мемлекеттік мүдделерін сақтай отырып, ғарыш қызметін дамытуға инвестициялар тартуды ынталандыру болуға тиіс.

ҚР ғарыш қызметінің маңызды ресурстарының бірі-әлемдік космонавтиканың бесігі болып табылатын "Байқоңыр" ғарыш айлағы болып табылады. Бұл мазмұн тек қолдау көрсетілмеуі керек, бірақ оны дамыту керек.

Осылайша, ғарыштық байланыс құралдарын пайдалану саласындағы коммерциялық қызметті құқықтық реттеу принципі бірқатар ерекше болып табылады. Біріншіден, олар жалпы ғарыш қызметінің принциптерімен тығыз байланысты. Екіншіден, олар тек ғарыш құқығы ғана емес, сонымен қатар экологиялық және халықаралық құқық принципін қамтиды. Ғарыштық коммерциялық қызмет принципі, сақтау үшін, кәсіпкерлік қызметті реттейтін негізгі нормативтік құқықтық құжатта өз шешімін таппады.

Біздің ойымызша, бұл уақтылы қоғам, өйткені жеке секторды жалпы ғарыш қызметіне тарту осындай қажеттілікке тартады. Айта кетейік, мұндай бастама қазірдің өзінде тиесілі. Атап айтқанда, қазақстандық алғашқы жеке ғарыштық компаниялардың бірі-Eurasian Space ventures (ESV) серіктестік қатынастарды дамыту және Қазақстанға жеке Халықаралық ғарыш компанияларының инвестицияларын тарту мақсатында "Қазақстан Ғарыш Сапары "ҰК"

Ұлттық ғарыш компаниясымен және "Ghalam" ЖШС бірлескен қазақстандық-француздық кәсіпорнымен өзара түсіністік туралы меморандумға қол қойды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. - М.: Юридическая литература, 1981. – Т. 1. – 355 с.
2. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы (өзгертулер мен толықтырулармен 2022 г.) // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000922_
3. 2015 жылғы 29 қазандағы №378-Ү Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі (өзгертулер мен толықтырулармен 19.04.2024 г.) // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000922_
4. Ғарыш қызметі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы №528-ІV Заңы (с (өзгертулер мен толықтырулармен 06.04.2024 г. // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000922_
5. Нургалиева С.К. Космическая связь Казахстана: люди, события, хроника [Электронный ресурс]: URL: inform.kz https://www.inform.kz/ru/sobytiya_hronika_a3508261 (дата обращения 24.04.2024 г).
6. Начало спутниковой связи в Казахстане: 15 лет назад был запущен KazSat-1. [Электронный ресурс]: Mir24.tv //: <https://mir24.tv/news/> (дата обращения 24.10.2023 г).
7. Қазақстан Республикасының 2025 жылғы дейінгі Ұлттық даму жоспары Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 521 Жарлығы.
8. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 2021 жылы 2 қаңтарда қабылданған №400 - YI ҚРК (өзгертулер мен толықтырулармен 06.04.2024 г.) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/>

УДК 347.65/68

Махметов Д. Б.

Қонаев Университетінің 2 курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

МҰРАНЫҢ АШЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада мұрагерлік – қайтыс болған азамат (мұра қалдырушы) мүлкінің басқа адамға (адамдарға) – мұрагерге (мұрагерлерге) ауысуы туралы айтылған. Міне осы мұрагерлік өсиет немесе заң бойынша жүзеге асырыладындағы да ескерілген.

Сонымен қатар мұраның құрамына мұра қалдырушыға тиесілі мүлік, сондай-ақ оның қайтыс болуына байланысты қолданылуы тоқтамайтын құқықтары мен міндеттері айқындалған. Мұра азаматтың қайтыс болуы немесе қайтыс болды деп жариялау салдарынан ашылатын мүмкіншіліктері, мұра қалдырушының қайтыс болған күні, ал оны қайтыс болды деп жариялаған кезде, егер сот шешімінде басқа күн көрсетілмесе, азаматты қайтыс болды деп жариялау туралы сот шешімі күшіне енген күн мұраның ашылу уақыты талданған.

Қосымша мақалада мұра қалдырушының соңғы тұрған жері, ал егер ол белгісіз болса – мүліктің немесе оның негізгі бөлігінің орналасқан жері мұраның ашылу орны болып табылу негіздері де қарастырылған. Ал мұра ашылған кезде тірі жүрген, сондай-ақ мұра қалдырушының тірі кезінде іште қалған және мұра ашылғаннан кейін тірі туған азаматтар өсиет және заң бойынша мұрагер болып мұрагерлік құқыққа ие болу мәселелері де анықталған.

Кілт сөздер: мұра, мұраның ашылуы, өсиет, заң, нотариус.

ОСОБЕННОСТИ ОТКРЫТИЯ НАСЛЕДСТВО

Аннотация. В данной статье речь идет о передаче имущества наследство – умершего гражданина (наследодателя) другому лицу (лицам) – наследнику (наследникам) который осуществляется по завещанию или закону.

Вместе с тем, в состав наследства определены имущество, принадлежащее наследодателю, а также права и обязанности, применение которых не прекращается в связи с его смертью. Так же в статье проанализированы возможности открытия наследства в результате смерти гражданина или объявления умершим, дата смерти наследодателя, а при объявлении его умершим-дата вступления в силу решения суда об объявлении гражданина умершим, если в решении суда не указана другая дата.

Дополнительно в статье также рассматриваются основания, по которым местом открытия наследства является последнее место нахождения наследодателя, а если оно неизвестно – место нахождения имущества или его основной части.

Ключевые слова: наследство, открытие наследства, завещание, закон, нотариус.

FEATURES OF THE OPENING OF THE HERITAGE

Abstract. This article discusses inheritance – the transfer of the property of the deceased citizen (testator) to another person (persons) – the heir (heirs). It is also taken into account that this inheritance is carried out by Will or law.

At the same time, the inheritance includes property belonging to the testator, as well as his rights and obligations, the use of which does not cease in connection with his death. The possibilities that the inheritance opens as a result of the death or declaration of death of a citizen, the date of death of the testator, and when declaring him dead, the date of entry into force of the court decision to declare a citizen dead, unless another date is specified in the court decision, the opening time of the inheritance is analyzed.

The additional article also provides for the grounds that the place of the last stay of the testator, and if it is unknown – the location of the property or its main part, is the place of opening the inheritance. And citizens who were alive at the time of opening the inheritance, as well as those who remained inside during the life of the testator and were born alive after the opening of the inheritance, the issues of obtaining the right to inherit as heirs by Will and law are also determined.

Key words: inheritance, opening of the inheritance, Testament, law, notary.

Мұрагерлік өсиет және (немесе) заң бойынша жүзеге асырылады. Мұра қалдырушы өсиет қалдырмаған жағдайда немесе өсиетпен бүкіл мұраның тағдыры айқындалмаған кезде, мұрагерлік заң бойынша орын алады.

Жылжымайтын мүлік және жылжымалы мүлікті, интеллектуалдық меншікті, фирмалық атаулар мен тауарлық белгілерді мұраға қалдыруға болады. Мұрагерлікке мүлікпен бірге оның қарыздары да қосылады [1].

Мұра қалдырушының жеке басымен тығыз байланысты құқықтары мен міндеттері мұраның құрамына кірмейді:

- заңды тұлға болып табылатын ұйымдардағы мүшелік құқығы, егер басқа заңнамалық актілер және шарттармен белгіленбесе;
- өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеуге құқық;
- алименттік міндеттемелерден туындайтын құқықтар мен міндеттер;
- Қазақстан Республикасы Еңбек заңнамасы және әлеуметтік қамту саласындағы Қазақстан Республикасы Заңдарының негізінде зейнетақы төлемдері, жәрдемақы мен басқа да төлемдерге құқықтар;
- заңнамалық актілермен белгіленген жағдайларды қоспағанда, мүліктермен байланысты емес жеке мүліктік емес құқықтар.

Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері бойынша мұраның ашылуына себепкер болатын бірнеше фактілер бар. Соларға жеке тоқталып өтейік:

1) Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі негізінде көрсетілгендей оқиғалардың болуымен мұра ашылады, мұраның ашылуымен мұрагерлік құқық туады. Осы кодекстің ерекше бөлімінің 1042 бабының 1-тармағында «Мұра азаматтың (адамның) қайтыс болуы немесе оны қайтыс болды деп жариялау салдарынан ашылады» деп айтылған[2]. Ал екінші тармағында, «Мұра қалдырушының қайтыс болған күні, ал оны қайтыс болған деп жариялаған кезде, егер сот шешімінде басқа күн көрсетілмесе, азаматты қайтыс болды деп жариялау туралы сот шешімі күшіне енген күн мұраның ашылу уақыты болып табылады» делінген. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің жалпы бөлімінің 13-ші бабының 2-тармағына сәйкес «Азаматтың құқық қабілеттілігі ол туған кезден басталып қайтыс болған соң тоқтатылады» деп көрсетілген[3]. Осы бап негізінде жоғарыда аталған баптарға қайшы келеді себебі азамат туған кезде құқы басталып, өлген кезде тоқтатылады. Бұл жерде “азамат” деген сөзді “жеке тұлға” немесе “адам” деп түсінуіміз керек. Себебі заң бойынша Қазақстан Республикасы азаматтарынан басқа да адамдар (шет елдіктер, азаматтығы жоқ адамдар) да мұра қалдырушы болуы мүмкін.

2) Тағы да мұраның ашылуының негізгі себебі жеке тұлғаның өлімі болып табылады. Жеке тұлғаны қай кезде қайтыс болды (өлді) дейміз? Медициналық тұрғыдан биологиялық өлімнің негізгі белгісі болып ми өлімі есептеледі, оны ЭЭГ арқылы анықтайды. Сондай-ақ, биологиялық өлім көрсеткішіне мыналар кіреді: организмнің сыртқы орта қоздырғышына ешбір рефлексі болмауы, тыныс тоқтауы, көз қарашығындағы рефлексстер болмауын айтады. Бұдан басқа клиникалық өлім бар ол - көрінетін өмір белгілері (жүрек қызметі, тыныс алу) білінбейтін, орталық нерв жүйесінің қызметтері өшетін, бірақ ұлпадағы зат алмасу үдерістері сақталатын, өмір мен өлім арасында шектесетін терминалдық жадай-екен. Яғни адамның жүрек қағысы немесе дем алуы тоқтап қалса, қазіргі медицинада, дем алу немесе жүрек қағысын қайтадан қалыптастырылуы мүмкін, ал миы өлсе қайта қалпына келмейді, яғни тірілмейді.

3) Мұраның ашылуы уақыты мұраның құрамындағы құқығы және міндеттері, мұрагерлерді белгілеу, мұраны қабылдау немесе бас тарту құқығы туып, осы құқықты қолдану мерізімі басталады және қай заң актісін қолданатымызды белгілеуде негіз болады. Мұрагерлік құқығымыз мұраның ашылу уақытында “күнді” негіз алғаны кейбір қиыншылықтарға себеп болған. Күн жоғарыда айтылғандай 00:01 сағаттан басталып 24:00 сағат толуымен бітеді. Күн дегеніміз белгілі бір уақыт жиынтығы (сағат, минөт, секундтар жиынтығы) болғандықтан, мұрагерлердің өздеріне тиесілі үлесіне қай мезеттен бастап ие болатындығын немесе бір күннің ішінде мұрадағы затта ортаға шыққан пайда, зиянның салдары мен зардабын кім шегетіндігін, мұраның құрамын белгілеуде көптеген қиындықтар туғызады[2].

Себебі мұраның ашылуымен мұрагерлік құқық туатындықтан, мұраның ашылуы бір сәт немесе мезетте болуы керек. Азаматтың қайтыс болғандығы жергілікті АХАТ бөлімінің берген өлім туралы куәлігімен немесе қорғаныс министрлігінің өлім туралы естірту қағазымен дәлелденеді.

Мұраның ашылу уақыты өлімнен басқа Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 31-ші бабында айтылған жағдайларда сот адамды өлді деп жариялауы мүмкін. Осылай жариялау өлімнің салдарын туғызады [2]. Бұл жерде талқыланатыны, адамды өлді деп жариялағанда мұраның ашылу уақытын анықтау. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1042-бабына сәйкес келеді [3]. Егер бірінен кейін бірі мұрагер болуы мүмкін азаматтар бір мезгілде немесе бір күнтізбелік тәулікте, бірақ түрлі сағатта қайтыс болса, онда олар бірінен кейін бірі мұрагер болмайды және мұрагерлікке олардың әрқайсысының мұрагерлері шақырылады.

4) Мұраның ашылу орны бұл - мұра қалдырушының соңғы тұрған жері, ал егер ол белгісіз болса, оның мүлкінің немесе оның негізгі бөлігінің орналасқан жері болып табылады. Бұл жердегі тұрған жерден, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің

16-шы бабында айтылған азаматтың тұрғылықты жері және заңды мекенжайы түсінуіміз керек. Он төрт жасқа толмаған адамдардың (жас балалардың) немесе қорғаншылықтағы азаматтардың тұрғылықты жері олардың заңды өкілдерінің тұрғылықты жері болып танылады. АҚ-нің 16-бабына сәйкес азамат тұрақты немесе көбінесе тұратын елді мекен оның тұрғылықты жері деп танылады. "Халықтың көші-қоны туралы" Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңының (бұдан әрі – "Халықтың көші-қоны туралы" Заң) 51-бабының 2-тармағына сәйкес азаматтарды тіркеу тұрғылықты жері және уақытша болатын (тұратын) жері бойынша жүзеге асырылады. "Халықтың көші-қоны туралы" Заңның 1-бабының 17-1) тармақшасына сәйкес уақытша болатын (тұратын) жер – тұрғылықты жер болып табылмайтын және адам уақытша болатын (тұратын), мекенжайы бар ғимарат, үй-жай не тұрғынжай болып табылады. Әдетте, мұра қалдырушының соңғы тұрған жері тұрақты тұрған жеріне сәйкес келеді. Осы орайда айта кететін жәйт, азаматтың тұрған немесе тұрғылықты жері мен тіркелген жері әрдайым бір болмауы мүмкін. Сондықтан маңыздысы, мұра соңғы тұрған (тұрғылықты) жерінде ашылады[4].

Ал соңғы тұрған жері белгісіз болса мұрадағы мүліктің орналасқан жері, мүлік әр жерде болса негізгі бөлігінің орналасқан жері, мұраның ашылу орны болып есептеледі.

АҚ-нің 1072-бабының 1-тармағына сәйкес мұраны алу үшін заң бойынша немесе өсиет бойынша мұрагер оны қабылдауы тиіс[2]. Мұраны қабылдау тәсілі мұра ашылған кезде қолданыста болған заң бойынша айқындалады.

Мұраны іс жүзінде қабылдау деп мұрагердің мұра қалдырушы қайтыс болғаннан кейін соңғының мүлкін иеленуін және пайдалануын кәуландыратын әрекеттері, оның мүлкін ұстау мен сақтау жөніндегі әрекеттерді жүзеге асыруы, мұрагерлік мүлікке байланысты оның қарыздары мен салықтарын төлеуі не мұрагерлік массаға енгізілуге жататын мүліктік сипаттағы мұра қалдырушыға тиесілі төлемдерді, құндылықтарды алуы түсіндіріледі.

Мұрагерлікті қабылдау үшін қайтыс болған адамның тұрғылықты жері бойынша нотариусқа барып өтініш жазу керек. Ол үшін заңда көрсетілген тиісті құжаттарды да жинайды. Нотариус мұра қалдырушының қайтыс болу фактісін, мұраның ашылу уақыты мен орнын, мұралық мүліктің құрамы мен тұрған жерін растау үшін нотариус құжаттарды, мұрагерлік іске тігілетін көшірмелерді талап етеді.

Нотариусқа өтініш берген соң алты айдай уақыт күту керек болады. Осы мерзім аяқталған соң мұрагер мұрагерлікке өзге үміткердің жоқтығын дәлелдеуі қажет. Мұны ол белгілі басылымдардың біріне мұра қалдырушы азаматтың өлімі туралы хабарлама жариялау арқылы дәлелдей алады.

Бәрі дұрыс болған жағдайда нотариус мұрагерлікке құқық туралы куәлік береді. Ол куәлікті ХҚКО-да немесе нотариуста тіркеу керек. Мемлекеттік тіркеусіз меншік құқығы күшіне енбейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мұраны қалай ресімдеуге болады. Электрондық мақала. 15.12.2023 <https://www.gov.kz/situations/105/325?lang=kk>

2 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (ерекше бөлім) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі. (2023.19.10. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880

3 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалпы бөлім) Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ. (2023.17.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_

4 Соттардың мұрагерлік туралы заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2009 жылғы 29 маусымдағы N 5

Нормативтік қаулысы (2023.23.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурc]. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P09000005S_

ӘОЖ 343.2/7

Мустафин Б. С.

Қонаев Университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

e-mail: mustafin2020@mail.ru

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Ильясова Б. Қ.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ «ГЕНОЦИД» ҰҒЫМЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа. Аталған мақала геноцидтің халықаралық қылмыс ретіндегі құқықтық табиғатын талдауға және оның күшіне енген сәттен бастап 1948 жылғы БҰҰ арнайы Конвенциясының қолданылуын ескере отырып, оның негізгі нысандарын анықтауға арналған. Мақалада автордың геноцид ұғымын әртүрлі мемлекеттер халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын түсіндіруде екіжақты түсіндіреді деген көзқарасы көрсетілгенг. Бүгінгі таңда әскери араласумен бірге жүретін "гуманитарлық интервенцияны" қолданудың заңдылығы туралы мәселе өте өткір. Автор халықаралық гуманитарлық құқықтың терминдері мен нормаларын бірыңғай түсіндірудің болмауы егеменді мемлекеттердің ішкі істеріне әскери араласудың "заңдылығын" негіздеуге негіз береді және оны негіздейді деп санайды. Осы уақытқа дейін қалыптасқан Конвенцияны қолдану тәжірибесі геноцидтің жаңа (немесе жаңа) нысандарының пайда болуын ескере отырып, халықаралық трибуналдар мен соттардың шешімдерінде белгілі барлық түрлердің бекітілмегенін айтуға мүмкіндік береді. Бұл ретте Конвенциядағы бар олқылық 1948 жылы қабылданған ең әмбебап ұйымның органдарында жойылуы тиіс екендігі ерекше атап өтіледі. Сонымен қатар, мақалада "геноцид" терминінің ғылыми-саяси институтының тарихи алғышарттары, сондай-ақ әлемдік қауымдастықты тиісті хлықаралық-құқықтық құжаттарда терминді құқықтық белгілеуде белсенді шаралар қабылдауға итермелеген себептер ашылған. 1948 ж., 1998 ж. 17 шілдесінен бастап халықаралық қылмыстық соттың рим статутының 6-Бабына сәйкес жүзеге асырылды. Автор "геноцид" терминін түсіндірудің бірқатар тәсілдерін халықаралық, қылмыстық құқықтың белгілі сарапшыларымен де қарастырады. Қорытындылай келе, автор "геноцид" ұғымына өзіндік анықтама береді.

Кілт сөздер: Конвенция, геноцид, сот, жарғы, жою, құқық, мемлекет, тіл, дін, Рим статуты.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ "ГЕНОЦИД" В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация. Данная статья посвящена анализу правовой природы геноцида как международного преступления и определению его основных форм с учетом применения специальной конвенции ООН 1948 года с момента ее вступления в силу. В статье отражена точка зрения автора о том, что понятие геноцида неоднозначно трактуется различными государствами при толковании норм международного гуманитарного права. Сегодня очень остро стоит вопрос о законности применения "гуманитарного вмешательства", сопровождающего военное вмешательство. Автор считает, что отсутствие единого толкования терминов и норм международного гуманитарного права дает и оправдывает обоснование "законности" военного вмешательства во внутренние дела суверенных государств. Сложившаяся до сих пор практика применения Конвенции позволяет утверждать, что не все известные виды закреплены в решениях международных трибуналов и судов с учетом появления новых (или новых) форм геноцида. При этом особо подчеркивается, что существующий пробел в Конвенции должен быть устранен в органах

самой универсальной организации, принятой в 1948 году. Кроме того, в статье раскрыты исторические предпосылки научно-политического института термина "геноцид", а также причины, побудившие мировое сообщество принять активные меры по правовому установлению термина в соответствующих межвузовско-правовых документах. 1948 г., с 17 июля 1998 г. в соответствии со статьей 6 Римского статута Международного уголовного суда. Автор рассматривает ряд подходов к толкованию термина "геноцид" как с известными экспертами Международного, уголовного права. В заключение автор дает свое определение понятию "геноцид".

Ключевые слова: Конвенция, геноцид, суд, устав, отмена, право, государство, язык, религия, Римский статут.

FORMATION OF THE CONCEPT OF "GENOCIDE" IN INTERNATIONAL LAW

Abstract. This article is devoted to the analysis of the legal nature of genocide as an international crime and the definition of its main forms, taking into account the application of the special UN Convention of 1948 since its entry into force. The article reflects the author's point of view that the concept of genocide is ambiguously interpreted by various States when interpreting the norms of international humanitarian law. Today, the issue of the legality of the use of "humanitarian intervention" accompanying military intervention is very acute. The author believes that the lack of a unified interpretation of terms and norms of international humanitarian law provides and justifies the justification of the "legality" of military intervention in the internal affairs of sovereign States. The current practice of applying the Convention allows us to assert that not all known types are enshrined in the decisions of international tribunals and courts, taking into account the emergence of new (or new) forms of genocide. At the same time, it is emphasized that the existing gap in the Convention should be eliminated in the organs of the universal organization itself, adopted in 1948. In addition, the article reveals the historical background of the scientific and political institution of the term "genocide", as well as the reasons that prompted the world community to take active measures to establish the term legally in relevant interuniversity legal documents. 1948, since July 17, 1998, in accordance with article 6 of the Rome Statute of the International Criminal Court. The author considers a number of approaches to the interpretation of the term "genocide" as with well-known experts of International criminal law. In conclusion, the author gives his definition of the concept of "genocide".

Key words: Convention, genocide, court, statute, repeal, law, state, language, religion, Rome Statute.

"Геноцид" термині гректің "genos" - "тұқым", "тайпа" және латынның "caedo" немесе "caedere" - "өлтіру", "жою" немесе "өлтіру" сөздерінен шыққан деген жалпы қабылданған көзқарас. Сонымен қатар, "геноцид" сөзінің этимологиясы гректің «genos» емес, латынның «genesis» - "шығу тегі" деген сөзінен бастау алады деген жеке мамандардың пікірлері де бар.

И.В. Мошенскаяның пікірінше, зерттелетін екінші бөлімі де екі мағыналы болып келеді ("кісі өлтіру" "caedere" термині) [1, 32 б.]. Геноцидті жалпыға бірдей танылған түсініктен айтарлықтай ерекшеленетін аталған автордың ұстанымдарының мәніне нақты түрде енбестен, халықаралық құқықта дәл осы гибриді сөзді грек "genos" және латын "caedo" немесе "caedere" тамырларының мағынасында қолдану орынды деп саналатынын атап өтеміз. Қалыптасқан халықаралық-құқықтық тәжірибеге сәйкес геноцид-бұл жаппай, "адам құқықтарының өрескел бұзылуы; халықтың жекелеген ұлттық, этникалық, нәсілдік немесе діни топтарын немесе бүкіл халықтарды нәсілдік, ұлттық, діни, саяси және басқа да себептермен жоюда көрінетін халықаралық қылмыс" [1, 33 б.]. Бұл мағынада, атап айтқанда, Т.Г. Дадуанидің көзқарасына сүйене отырып, "геноцид қылмыстары үшін қылмыстық қудалаудың тұжырымдамалық және халықаралық-құқықтық негіздерін қалыптастыру процесінің басталуы діни, кейінірек этникалық ұлттық азшылықтарды халықаралық қорғау институты мен тәжірибесімен байланысты» [2, 12 б.]. Ю.А. Решетов атап өткендей, "геноцид

қылмыстық ниетпен сипатталады (*dolus specialis*) адам мүшесі болып табылатын бүкіл топты жою" [3, 172 б.]. Геноцид тұжырымдамасы қуғын-сүргінге ұшыраған жеке адамдар қауымдастығының бірлігіне сүйене отырып, олар сондай-ақ "адамдар топтарының, халықтардың физикалық немесе рухани азғындауына жағдай жасау" деп болжайды [3, 15 б.].

Е.Д. Панкратова геноцид "адамзатқа қарсы барлық қылмыстардың ішіндегі ең қатыгез және аяусыз (жауыз) қылмыс" атауын ғана емес, сонымен бірге "жеке адамды жоюға емес, бүкіл халықты жоюға бағытталған ақылмен түсініксіз әрекетті" де береді деп жазады [4, 16 б.]. А.Н. Трайнин өзінің "Бейбітшілікті қорғау және қылмыстық заң" атты еңбегінде "геноцид нәсілшілдіктің ұрпағы" деп атап өтті [5, 407 б.]. С.М. Рахметов пен С.А. Кременцов "геноцид-халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларын өрескел бұзу" деп атап көрсетеді [6, 59 б.]. П.С. Ромашкин геноцид "адамзатқа қарсы ең ауыр қылмыс" деп тұжырымдайды [7, 264 б.]. К.Ж. Забихтың пікірінше, геноцид адам құқықтары мен бостандықтарына қарсы халықаралық қылмыс болып табылады [8, 12 б.].

Ю. Белый да, осы құбылысқа негізделген іс-әрекеттердің мазмұнын анықтауға тырысты, оның қорытындылары бойынша "геноцид қылмыстары жаудың қарулы күштеріне емес, ең алдымен бейбіт тұрғындарға бағытталған" [9, 73 б.]. Геноцид ұғымына жақын "соңғы уақытта танымал болған "этникалық тазарту" термині және онымен байланысты "гуманитарлық трагедия" [2, 15 б.].

Геноцидтің жоғарыда аталған әртүрлі анықтамаларының мысалында бұл арнайы (нақты) терминнің табиғаты бойынша күрделі екендігі туралы нақты айтуға болады; ғылым мен құқықтық тәжірибеде заң ретінде емес, әртүрлі топтарға қатысты кең таралған зорлық-зомбылық жағдайларын саяси және этикалық бағалау критерийі ретінде қолданылады, сонымен қатар тақырып ретінде халықаралық қоғамдастықтың және мемлекеттің ішкі (ұлттық) юрисдикциясының араласуы. Сондықтан "басқа да ауыр қылмыстармен бірге ол жазасыз қалмауы керек" [9, 74 б.]. "Геноцид-бірден адам қызметінің ең қорқынышты және қылмыстық көріністерінің бірі емес, бүкіл адамзат тарихының, әсіресе жаңа және қазіргі заман тарихының нәтижесінде пайда болды", - деп атап өтті В.М. Вартанян [10, 13 б.]. осыған байланысты, адамзат тарихы-бұл геноцидтің тарихы екенін байқаған кейбір зерттеушілер мен кейбір зерттеушілердің көзқарасына лайық, өйткені Т.И. Саинатидің айтуынша, "геноцид актілері адамзатқа оның бүкіл тарихы аясында үлкен шығын келтірді" [11, 161 б.]. Басқаша айтқанда, "адамзаттың "геноцид" ұғымын түсінуінің негізгі кезеңдері, сондай-ақ тиісті құқықтық тәжірибенің даму кезеңдері, тұтастай алғанда, бұл терминнің күнделікті өмірге біртіндеп ену процесі кез-келген геноцид тарихтың өнімі болып табылады және ол өзіне тән қасиеттерді алып жүре келе пайда болатын қоғамдар [11, 162 б.].

Жоғарыда айтылғандардың бәріне толық келісімімізді білдіре отырып, біз халықаралық құқық жүйесінде дамыған ғылыми және тәжірибелік дәйектілік қағидатын сақтай отырып, тарихи-хронологиялық тәртіпте "геноцид" ұғымының эволюциясын көрсетуге тырысамыз.

И.Ю. Белый былай деп жазады: "әлемнің жаратылуынан бастап ХХ ғасырдың ортасына дейінгі әлемдік тарих" геноцидтің қазіргі тұжырымдамасын сипаттайтын белгілері бар жағдайларды айқындайды" [9, 74 б.].

Алайда, тарихтан геноцид жасауға бағытталған саясатты отаршыл державалар жиі жүргізетіні белгілі. 1933 жылы қазан айында Мадридте өткен халықаралық қылмыстық құқықты біріздендіру жөніндегі 5-ші халықаралық конференцияда ол этникалық, әлеуметтік және діни қауымдастықтарды жоюға бағытталған әрекеттерді қылмыстың дербес құрамы ретінде бөлуді ұсынды және адамдардың осы біртұтас қауымдастықтарын қорғау үшін құқықтық шараларды қолдануды ұсынды. "Ол бұл әрекеттерді екі топқа бөлді, олар жалпы мақсатқа қарамастан, аталған адамдар тобын жою үшін әртүрлі тәсілдерді қолданады:

1. Белгілі бір қоғамдастықтың мүшелері ретінде жеке немесе әлеуметтік тұлғаларға қарсы агрессия, адамдардың өміріне қол сұғу немесе олардың өмір сүруінің экономикалық негізіне нұқсан келтіру ("варварлық");

2. Мәдени құндылықтарды жою ("вандализм"): а) адамдардың бір тобының балаларын

басқа топқа беру;

б) Осы адамдар тобының мәдениетіне тән элементтерін мәжбүрлеп және жүйелі түрде алып қою;

в) Жеке қарым-қатынаста да ана тілін қолдануға тыйым салу;

г) Топ тіліндегі кітаптарды жүйелі түрде жою, мұражайларды, мектептерді, тарихи ескерткіштерді, ғибадат орындарын және басқа мекемелерді, топтың мәдени нысандарын жою немесе оларды пайдалануға тыйым салу" [9, 82 б.]. Сонымен қатар, Р. Лемкин өзінің баяндамасында (французша "les actes constituent un danger general (interet tatique) consideres comme delities des droit des gens" деген атпен танымал) жоғарыда аталған әрекеттерді жасағаны үшін пропорционалды жазаны көздейтін және олардың алдын алуға бағытталған арнайы халықаралық шартты-конвенцияны әзірлеу мен қабылдаудың бұлтартпай және оның орындалуының қажеттілігін негіздеді. Алайда, оның ұсыныстары Мадрид конференциясына қатысушылардың мақұлдауы мен қолдауына ие болмады. Белгілі кеңестік/ресейлік халықаралық заңгер Ю.Г. Барсегов 1933 жылы өзі ұсынған анықтаманың нақты негізі ретінде білдіруі мүмкін және геноцид қылмысының құрамын қамтыған жалғыз ауқымды қылмыс Арменияның Түркияның құлдыққа алған бөлігінің армян халқын жоюы екенін атап өтті [12, 67 б.].

Бұл көзқарасты басқа ғалым-Дж.П. Сартр да бөліседі, ол әлі ойлап табылмаған, қазірдің өзінде болжанған "геноцид" терминін Р. Лемке 1914-1918 жылдары Осман Түркия билігінің нұсқауы бойынша армян халқының жаппай қырылу фактілеріне қатысты қолданғанын түсіндіреді [13, 790 б.]. В.П.Пановтың айтуынша, ұлттық, этникалық және діни белгілері бойынша популяциялардың физикалық жойылуы да "Франциядағы Бартоломей түні, манихейлердің изувер иудаистік сектасының әрекеттері" [14, 59 б.]. 1914-1923 жылдары Осман империясы мен көршілес мемлекеттердің, 1919-1923 жылдары М.Кемалдың (Ататүрік) басшылығымен түрік ұлтшылдары ұйымдастырған понтикалық гректердің билігін жасаған ассириялықтардың (несториандықтар, халдейлер, марониттер және т.б.) топтарына қарсы геноцидтерді қосуға болады. Сарапшылар атап өткендей, қазіргі грек әдебиетінде 1919-1923 жылдардағы оқиғалар грек Холокосты немесе понтикалық геноцид деп аталады. Дегенмен, қорқынышты сипатқа және қорқынышты шығындарға қарамастан, армяндарға қатысты қылмыстық әрекеттерді жасауға байланысты салдарлар қорқынышты болып көрінеді. Сонымен бірге, В.М. Вартанян атап өткендей, "армяндардың физикалық түрде жойылуы нақты әскери жағдайға байланысты емес жоспарланған акция болды" [10, 20 б.]. Бұл туралы Р. Лемкенің өзі "Түркияда 1200 000 армян тек христиан болғаны үшін өлтірілді" деп мәлімдеді. Армян дереккөздерінің хабарлауынша, "1915-1918 жылдары жас түріктер жасаған армян геноцидінің нәтижесінде 1,5 миллион адам қайтыс болды. 600 мыңға жуық армян босқын болды" [15, 13 б.].

Бұл деректер негізінен заң ғылымында пайда болған "геноцид" термині І дүниежүзілік соғыстан кейін бірден заң тәжірибесіне енгенін" көрсетеді [11, 161 б.]. Осыған байланысты, 1919 жылы 22 сәуірде Түркияның әскери трибуналы осы соғыста жеңіліске ұшырағаннан кейін, жас түрік үкіметінің басшыларын армян халқын "армян мәселесін түбегейлі шешу" үшін жойды, депортациялады және қырғынға ұшыратты деп айыптады және "дәл осы армян геноцидінде" болуы керек еді және осылайша бұл әрекеттерді бүкіл ұлтқа қатысты геноцид ретінде заңды түрде бағаланған алғашқы факт ретінде мойындау.

Алайда, бұл бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде армян халқының ұлттық-діни жойылуының осындай сұмдық көрінісін нақты мойындау деп айтуға болады. Заңды түрде геноцид қылмыстық қудаланған, әлеуметтік қауіпті әрекет ретінде ол кезде ешқандай нормативтік құқықтық актілерде немесе сот шешімдерінде толық бекітілмеген. Айта кететін жайт, бүгінде ЕО еуропалық Парламенті мен әлемнің 40-қа жуық мемлекеті армян геноцидінің фактісін ресми түрде мойындағанына қарамастан, БҰҰ бұл мәселе бойынша әлі де шешім қабылданған жоқ. Дегенмен, геноцид бірінші дүниежүзілік соғыс кезеңінен кейін де тоқтатылған жоқ. Мәселен, мысалы, 1932-33 жылдары КСРО-да, атап айтқанда Ресейде, Украинада, Беларуссияда және Қазақстанда Голощекин режимінің кінәсінен қатты аштық

басталды. Украинада ол ресми түрде "Голодомор" терминімен белгіленеді, нәтижесінде 2 миллионнан 7 миллионға дейін адам қайтыс болды. Қазақстанда 1,5 млн-ға жуық адам ашаршылық құрбаны болды. Бірақ "Голодоморды" геноцид актісі деп таныған Украинаның Жоғарғы Радасынан айырмашылығы, Ресеймен екіжақты қарым-қатынастың шиеленісуіне және нашарлауына жол бермеу үшін Қазақстан билігі бұл фактіні оған тиісті құқықтық баға бермей үнсіз үнсіз отыр.

Қалай болғанда да, әлемдік қоғамдастық мұндай әрекеттің адамгершілікке жатпайтындығын түсініп қана қоймай, оның қылмысы мен жазалануы туралы ең ауыр қылмыстардың бірі ретінде түсінік қалыптастыру үшін тағы бір дүниежүзілік соғыс қажет болды.

Неміс фашизмінің идеологиясына Германиядағы антисемитизм теориясының жақтаушысы ретінде танымал болған теолог А. Штеккер айтарлықтай үлес қосты [9, 76 б.]. Соғысты, құлдық пен нәсілшілдікті мадақтаудың екі уағызшысының дүниетанымы мен үндеуі-ұлттық социализмнің жоғарыда аталған екі жақтаушысы біраз уақыттан кейін А. Гитлердің адамзатқа қарсы көзқарастарының орталығына айналды. Ол "Мейн Кампф" "немістер арийлік нәсілдің артықшылығын түсініп, нәсілдік тазалықты сақтауы керек" деп атап өтті, олардың міндеті-ұлт санын көбейту, олардың мақсатын орындау-әлемдік үстемдікке жету, "мемлекеттің міндеттері" деп жеті тармақты тұжырымдады, олардың арасында қарастырылып отырған "геноцид" ұғымының саясында мыналар маңызды:

1. «Нәсіл» ұғымын басты назарға қою керек.
2. Нәсілдік тазалықты сақтау керек.
3. Бірінші кезектегі міндет ретінде тууды бақылау тәжірибесін енгізу.

Осылайша, А. Гитлер нәсілдік ұлтшылдық немесе шовинизм идеологиясын өзінің ең экстремалды түрі ретінде уағыздап қана қоймай, немістердің басқа халықтардан (этностардан, ұлттардан) ерекше артықшылығын қайталаудан жалықпады, арийлік немесе үндіеуропалық нәсіл және ең алдымен германдық (тевтондық) «таңдалған халық» екенін «дәлелдеді, планетада адамның өмір сүруі оған байланысты», - деп санады [9, 77 б.].

«Геноцид» терминінің алғашқы ресми сілтемесі екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін орын алды және бұл Нюрнбергтегі соғыстан кейінгі алғашқы халықаралық әскери трибуналдың қызметімен байланысты, КСРО 1942 жылы 2 қарашада Жоғарғы Кеңес Президиумының Жарлығында ұсынған және Мәскеу конференциясында қабылданған қатыгездік үшін гитлерлердің жауапкершілігі туралы декларацияға сәйкес құрылған 1943 жылдың 30 қазанында және Лондонда қол қойылған Келісім 1945 жылы 8 тамызда КСРО, АҚШ үкіметтері арасында жасалды, Ұлыбритания мен Франция Республикасының Уақытша Үкіметі әділ және жылдам сот ісін жүргізу және осы тік еуропалық елдердің негізгі әскери қылмыскерлерін жазалау үшін. Келісімде оның шеңберінде бекітілген нормалар негізінде Еуропалық ось елдерінің азаматтарын және ең алдымен нацистік Германияның бас басшыларын бейбіт тұрғындар тобын жоюға бағытталған жүйелі түрде жасалған қылмыстық әрекеттер үшін халықаралық қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін тиісті Жарғы қабылдау көзделген.

Жарғының 6-бабына сәйкес, Нюрнберг трибунал еуропалық осьтік елдердің мүддесі үшін жеке немесе ұйым мүшелері ретінде әрекет етіп, келесі қылмыстардың кез келгенін жасаған адамдарды соттауға және жазалауға құқылы болды: бейбітшілікке қарсы қылмыстар; әскери қылмыстар және адамзатқа қарсы қылмыстар. Осы баптың "с" пунктінде соңғы қылмыстардың құрамына тағы да қайталап айта кетейік: «соғысқа дейін немесе соғыс кезінде бейбіт тұрғындарға қатысты жасалған кісі өлтіру, жою, құлдық, қуғын-сүргін және басқа да қатыгездіктер немесе саяси, нәсілдік немесе діни себептер бойынша жүзеге асыру мақсатында немесе кез келген қылмысқа байланысты қудалау трибуналдың юрисдикциялары, бұл әрекеттер жасалған елдің ішкі құқығын бұзу болды ма, жоқ па» [8, 18 б.].

Осылайша, Трибунал «демаркация мүмкіндігін көрмей, бұл қылмысты идеалды популяция ережесі бойынша анықтады». Осылайша, екінші дүниежүзілік соғыстың

тәжірибесін ескере отырып, жазаланатын (жазаланатын) қылмыс ретінде геноцидтің мазмұнын алдын-алуға және толық нормативті түрде ашуға үлкен қадам жасалды деп айтуға болады. Осыған байланысты КСРО-ның геноцид тұжырымдамасын дамытуға қосқан үлесін атап өтуге болмайды. Осы мәселеге арнайы бағытталған зерттеуде американдық профессор Дж. Гинсбург Нюрнберг трибуналының Жарғысына ең маңызды новеллаларды енгізген Кеңес Одағы деп жазады.

Осы Халықаралық әскери трибунал Жарғысының 5-бабын талдау негізінде геноцид актілерімен күресудің халықаралық-құқықтық құралдарын жетілдіру мәселелерін өзінің диссертациялық жұмысында зерттеген Т.Г. Дадуани сол кезде адамзатқа қарсы қылмыстардың құрамынан геноцид қылмысын жеке қылмыстық әрекет ретінде бөлуге мүмкіндік бермейтін тұжырымдамалық кедергінің бар екенін көрсетеді. Автордың пікірінше, Нюрнберг трибуналының үкімі аттас «халықаралық әскери трибуналдың» Жарғысының нормаларын дәлірек түсіндірді, бірақ сонымен бірге олар» көптеген эпизодтарда Нюрнберг трибуналының адамзатқа қарсы қылмыс пен әскери қылмыс немесе соғыс арасындағы байланысты дәлелдей алмайтындығы анықталды (бұл қажеттілік болды Жарғының 6-бабы), өйткені белгілі бір қылмыстық әрекеттер соғыс басталғанға дейін жасалған» [2, 17 б.].

Қорыта келгенде, Нюрнберг халықаралық әскери трибуналының шешімдерінде арақатынас орнатылмағанына, дәлірек айтсақ, әскери қылмыстар мен адамзатқа қарсы қылмыстар арасындағы жалпы және, әсіресе, ерекше жағдайды анықтай алмағанына қарамастан, қазіргі шындықта бұл әлеуметтік қауіпті әрекеттерді ажырату тек құрылған және құрылған халықаралық және арнайы трибуналдар (соттар), сондай-ақ жұмыс істеп тұрған тұрақты Халықаралық қылмыстық сот, сонымен қатар геноцидтің өзін халықаралық қылмыстың жеке құрамы ретінде қарастыру қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мошенская Н.В. Геноцид – историческая и правовая характеристика понятия // Адвокатская практика. - 2005. - №3. – С. 30-35.
2. Дадуани Т.Г. Проблемы совершенствования международно-правовых средств борьбы с актами геноцида: Автореф... канд. юрид. наук.: 12.00.10. - М., 2012. - 35 с.
3. Решетов Ю.А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. - М.: Международные отношения, 1983. – 320 с.
4. Панкратова Е.Д. Уголовно – правовая характеристика геноцида: Дисс... канд. юрид. наук.: 12.00.08. - М.: МГЮА имени О.Е. Кутафина, 2010. - 200 с.
5. Трайнин А.Н. Избранные произведения. Защита мира и уголовный закон. – М.: Наука, 1969. - 454 с.
6. Рахметов С.М., Кременцов С.А. Преступления против мира и безопасности человечества. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. - 103 с.
7. Ромашкин П.С. Преступления против мира и человечества. - М.: Наука, 1967. – 357 с.
8. Забих Қ.Ж. Геноцид адам құқықтары мен бостандықтарына қарсы халықаралық қылмыс ретінде: Заң ғыл. канд. дис. автореф...: 12.00.10. - Алматы, 2010. - 25 б.
9. Белый И.Ю. правовое регулирование международного уголовного судопроизводства по делам о военных преступлениях // Государство и право. - 2016. - №5. - С. 73-82. - URL: <https://rucont.ru/efd/583934> (жүгіну мерзімі: 20.02.2024)
10. Варганян В.М. Уголовная ответственность за геноцид: Дис...канд. юрид. наук.: 12.00.08. - Ставрополь: Ставропольский государственный университет, 2000. – 166 с.
11. Tatiana E. Sainati. Toward a comparative approach to the crime of genocide // Dure Law Journal. - 2013. - Vol.62, - P. 161-174.
12. Барсегов Ю.Г. Геноцид армян-преступление по международному праву. - М.: XXI век - Согласие, 2000. - 272 с.

13. Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation. Analysis of Government. Proposal for Redress. Carnegie Endowment for International Peace. Division of International Law Washington, 1944. - P. 790-795.

14. Панов В.П. Международное уголовное право: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 1997. - 320 с.

15. Лемке Р. Правление Оси в оккупированной Европе // Военные преступления / перевод с англ. - М.: Текст, 2001. - 169 с.

ӘОЖ 342.7 – 053.2(574)

Сагындыков Б. Б.

Қонаев Университетінің магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: bagdau_1315@mail.ru

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент Ильясова Б. Қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛАНЫҢ САЯСИ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МЕН ҚОРҒАУДЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ТЕТІГІ: ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында баланың саяси құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғаудың институционалдық тетігі қарастырылады. Автор, белгілі бір саяси құқықтар балаларға да таралуы керек деп өз пікірін қосып кеткен, атап айтқанда: ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін алу және тарату құқығына; бірлестіктер бостандығына құқығы; жария іс-шаралар өткізу құқығы; өтініштер жасау құқығы. 14 және одан жоғары жас мөлшері, олардың жасындағы ең белсенділік көрсететін уақыт болып табылады деген. Сондай-ақ, баланың өзін сыни тұрғыдан бағалауға және шешім қабылдауға қабілетті тәуелсіз тұлға ретінде тануының ең тиімді уақыттағы жас мөлшері ретінде қарастыра отырып, уәкілетті мемлекеттік органдар мен ұйымдар балалар мен жастарды әлеуметтік қорғау және қамтамасыз ету саласында ғана емес, сонымен қатар олардың құқықтық және саяси мәдениеті саласында да мақсатты саясат жүргізуі тиіс деп есептейді. Бұл жастардың деструктивті немесе басқа да жағымсыз әсерлерге ұшырау, олардың еркімен айла-шарғы жасау қаупін азайтады. Осыған байланысты ЕО және басқа да бірқатар елдердің, соның ішінде Ресей Федерациясының тәжірибесін пайдалану керек деп санайды, ол 14 жастан бастап балаларға қолданылатындығын да атап кеткен.

Кілт сөздер: бала құқығы, жастар саясаты, реттеу тетігі, заңнама, мемлекеттік саясат, БҰҰ және т.б.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВ РЕБЕНКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация. В статье рассматривается институциональный механизм обеспечения и защиты политических прав ребенка в Республике Казахстан. Автор добавил свое мнение о том, что определенные политические права должны распространяться и на детей, а именно: право свободно получать и распространять информацию любым не запрещенным законом способом; право на свободу объединений; право на проведение публичных мероприятий; право на обращение. Возраст 14 лет и старше, как говорят, является наиболее активным временем в их возрасте. Кроме того, рассматривая ребенка как наиболее эффективный возраст для признания себя независимой личностью, способной критически оценивать и принимать решения, уполномоченные государственные органы и организации считают, что

он должен проводить целенаправленную политику не только в области социальной защиты и обеспечения детей и молодежи, но и в области их правовой и политической культуры. Это снижает риск того, что молодые люди будут подвергаться деструктивным или другим негативным последствиям, манипулируя своей волей. В связи с этим считает необходимым использовать опыт ЕС и ряда других стран, в том числе Российской Федерации, который также отметил, что он применяется к детям с 14 лет.

Ключевые слова: права ребенка, молодежная политика, механизм регулирования, законодательство, государственная политика, ООН и др.

THE INSTITUTIONAL MECHANISM FOR ENSURING AND PROTECTING THE POLITICAL RIGHTS OF THE CHILD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Annotation. The article examines the institutional mechanism for ensuring and protecting the political rights of the child in the Republic of Kazakhstan. The author added his opinion that certain political rights should also apply to children, namely: the right to freely receive and disseminate information in any way not prohibited by law; the right to freedom of association; the right to hold public events; the right to appeal. The age of 14 and older is said to be the most active time at their age. In addition, considering the child as the most effective age for recognizing himself as an independent person capable of critically evaluating and making decisions, authorized state bodies and organizations believe that he should pursue a targeted policy not only in the field of social protection and provision of children and youth, but also in the field of their legal and political culture. This reduces the risk that young people will be exposed to destructive or other negative consequences by manipulating their will. In this regard, he considers it necessary to use the experience of the EU and a number of other countries, including the Russian Federation, which also noted that it applies to children from the age of 14.

Key words: children's rights, youth policy, regulatory mechanism, legislation, public policy, UN, etc.

Баланың саяси құқықтарының барлық кешенін қамтамасыз ету мен іске асырудың тиімділігі баланың саяси құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғаудың барлық тетіктерінің дұрыс ұйымдастырылған жұмысымен қамтамасыз етілуі керек. Адам құқықтарын қорғау механизмі-адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау және құрметтеу жағдайларын қамтамасыз ететін факторлар мен құралдардың белгілі бір жүйесі [1, 341 б.]. Шын мәнінде, бұл жүйеге баланың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау және қамтамасыз ету факторы ретінде барлық мемлекеттік және қоғамдық мүдделер қатысады.

ҚР Президентіне адам мен азаматтың, елдің сыртқы және ішкі саясатының негізгі бағыттарын айқындайтын, мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының келісілген жұмыс істеуін және билік органдарының халық алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз ететін лауазымды адамның құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде ерекше рөл берілген (ҚР Конституциясының 40-бабы).

ҚР Тұңғыш Президенті Н. Ә. Назарбаевтың бастамасымен Қазақстанда балалық шақты қорғау және жастарды қолдау саясаты ел тәуелсіздігінің алғашқы күндерінен бастап жүргізіле бастады. Балалардың құқықтарын қорғау бойынша мықты күшті құқықтық база құрылды, ол уақыт талаптарына сәйкес және осы саладағы қауіп-қатерлерге барабар жаңартылып отырады. Мемлекеттік органдар жүйесі құрылды және балаларды медициналық қамтамасыз ету, оқыту және тәрбиелеу, балаларды психологиялық, педагогикалық, заңгерлік және өзге де қолдау қызметтері үшін түрлі ұйымдар желісі жұмыс істейді. Балалар туралы қазақстандық заңнама БҰҰ-ның балаларға қатысты мемлекеттік саясатқа қойылатын негізгі талаптарды қамтитын аса маңызды халықаралық құқықтық құжаттарына негізделген. Қазақстан Республикасында халықаралық конвенцияларда бекітілген балалардың құқықтары заң жүзінде бекітілген және қамтамасыз етілген.

Халықаралық ұйымдарымен балалар мен жастарды әлеуметтік және өзге де қолдау бойынша Қазақстанның мемлекеттік бағдарламалары тұрақты түрде атап өтіледі, олардың көбісі талданады және үлгі ретінде ұсынылады.

Осы ұстанымды Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаевта ұстанады, ол "АІВҮН - 2019" республикалық әскери-патриоттық жастар жиынының салтанатты ашылуында "жастар – бұл прогрестің символы, біздің жақсы болашаққа деген барлық үмітіміздің іске асуы. Мемлекет тарапынан жастарды қолдау, олардың әлеуетін іске асыру үшін жағдай жасау жөнінде үлкен жұмыстар атқарылуда" [2].

Еліміздің жоғары атқарушы органы ретінде Қазақстан Республикасының Үкіметі, оның ішінде балалар мен жастар саясаты саласында мынадай өкілеттік ие:

– мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының негізгі бағыттарын әзірлеу оларды жүзеге асыруды ұйымдастырады;

– Қазақстан Республикасының Президентімен келісім бойынша мемлекеттік бағдарламаларды бекітеді, сондай-ақ олардың орындалуын қамтамасыз етеді;

– әлеуметтік-экономикалық даму болжамын мақұлдайды [3].

Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасы Президентінің "Болашақ" халықаралық стипендиясы, нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасы сияқты бағдарламаларды іске асыруда: "Жасыл ел", "Дипломмен - ауылға" секілді жобалар да өздерін жақсы көрсетті!, "Мәңгілік ел жастары-индустрияға" - "Серпін", "Түлектер тақтасы", "Жастар кадрлық резерві". Барлығы 74 әлеуметтік жоба іске асырылды, оның 48 – і қалалық және аудандық деңгейде, бұл осы бағыттағы үлкен жұмыстар жасалынып жатқандығын айғақтайды.

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы "Мемлекеттік жастар саясаты туралы" №285-V Заңы ҚР Үкіметінің осы саладағы өкілеттіктеріне мыналарды жатқызады: 1) мемлекеттік жастар саясатының негізгі бағыттарын әзірлейді және оны жүзеге асыруды ұйымдастырады; 2) Қазақстан Республикасының Президентіне "Қазақстан жастары" ұлттық баяндамасын енгізеді; 3) "Дарын" мемлекеттік жастар сыйлығын беру тәртібін, ақшалай сыйақы мөлшерін және номинацияларын бекітеді; 4) Өзіне Қазақстан Республикасының Конституциясымен, заңдарымен және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен жүктелген өзге де функцияларды орындайды [4].

Балалар мен жастардың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау тетігінде осы салада заңдар қабылдайтын ҚР Парламенті маңызды рөл атқарады.

Балалар мен жастардың құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау тетігінде осы салада заңдар қабылдайтын ҚР Парламенті маңызды рөл атқарады. Заңдарды қабылдау процесі "маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін, Қазақстан Республикасының Конституциясында көзделген негізін қалаушы қағидаттар мен нормаларды белгілейтін" нормативтік актіні қабылдау сияқты маңызды мемлекеттік шешімге жан-жақты және өте мұқият қарауға мүмкіндік береді [5]. Депутаттардың мемлекет назарын маңызды мәселелерге аударуға мүмкіндік беретін бірқатар бастамаларын атап өткен жөн. Мәселен, ҚР Мәжілісі депутаттарының бастамасы бойынша "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне баланың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдардың қызметіне байланысты мәселелер бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" заң қабылданды, бұл үшін "шешім қабылдау кезінде оның тиімділігін арттыру мақсатында аталған ұйымдардың жұмыс бағыттары мен жағдайларын қайта қарау қажеттілігі" негіз болды кәмілетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласы үшін ең өзекті міндеттердің бірі" [6].

Сондай-ақ, балаларға қатысты қылмыстар үшін жауапкершілікті күшейту бастамаларын атап өткен жөн. Осылайша, 2020 жылдың ақпан айында ҚР Парламенті депутаттарының бір тобы балаларды кемсітуге қарсы "ҚР кейбір заңнамалық актілеріне бала құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" заң жобасын әзірледі, ол "балалардың қоғамдағы әл-ауқатын жақсартуға, оларды тиісінше қорғауға, олардың өмір сүруі, оқуы, тәрбиесі мен дамуы үшін ең жақсы жағдайлар жасауға

бағытталған [7].

Депутаттық сауалдардың да рөлі өте маңызды, оны "атқарушы билік органдарының қызметіне парламенттік бақылаудың жеткілікті маңызды нысаны ретінде қарау керек, алайда бақылау функциясына жеке депутат емес, парламент немесе оның Палаталарының бірі ие болғанын ескеру қажет; депутат немесе депутаттар тобы тек бақылау актісін бастайды" [8, 154 б.]. Үкіметке және биліктің өзге де атқарушы органдарына сұраныстардың үлкен көлемі дәл балалық шақты қорғау және жастарды қолдау мәселелері бойынша жатқызылған. Мұндай бақылау ақпаратты иеленуге ғана емес, сонымен қатар олардың жұмысын ең жоғары деңгейде бақылай отырып, уәкілетті тұлғаларды ынталандыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасында баланың саяси құқықтарын қамтамасыз ету мен қорғаудың қолданыстағы тетігінде маңызды рөл атқаратын адам құқықтары жөніндегі уәкілдің рөлін ерекше атап өткен жөн. Оның жылдық есептерінде бір бөлім міндетті түрде балалардың құқықтарына арналады. Омбудсмен атына шағымдар келіп түсетін құқық қорғау мекемесі болып табылады, мысалы Дегенмен, 2023 жылы кәмелетке толмағандарға қатысты тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар санының артуы алаңдаушылық туғызады. ҚР ҚСЖАЕК ресми мәліметі бойынша, Қазақстанда кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар саны 22%-ке өсті. 2023 жылы барлығы 2 452, 2022 жылы 2 005 осындай қылмыс тіркелген. Уәкіл жұмысында да бала құқықтарының бұзылуы туралы шағымдардың көбеюі байқалады. Өткен жылы мұндай өтініштер тек орталық аппаратта ғана емес, Уәкіл өкілдері тарапынан да қаралып, олардың өсуі күтілді. Егер 2022 жылы бала құқықтарының бұзылуына қатысты 79 шағым түссе, 2023 жылы олардың саны 92-ге өсті. Өткен жылғы көрсеткіштер бес жылдағы ең жоғары көрсеткіш болып табылады [9]. Есепте Омбудсмен ЮНИСЕФ-пен негізгі үйлестіруші болып қала береді және ол арқылы осы саладағы көптеген халықаралық бағдарламалар өтеді.

Баланың құқықтарын қорғау мақсатында тағы бір институт-ұлттық алдын алу тетігі құрылды. Ол "ұлттық алдын-алу тетігі қатысушыларының қызметі арқылы жұмыс істейтін азаптаулардың және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жазаның алдын алу жүйесі түрінде әрекет етеді".

Оның қатысушылары ретінде "адам құқықтары жөніндегі уәкіл, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын, заңды мүдделерін қорғау жөніндегі қызметті жүзеге асыратын қоғамдық бақылау комиссиялары мен қоғамдық бірлестіктердің Үйлестіру кеңесі іріктейтін мүшелері, заңгерлер, әлеуметтік қызметкерлер, дәрігерлер" болып табылады [10].

Сонымен қатар, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің жұмысына жүргізілген талдау мен оның есептерінде жастардың құқықтарын қорғау жөніндегі бөлім, сондай-ақ азаматтардың саяси құқықтарын қорғау жөніндегі бөлім жоқ екенін көрсетеді. Әрине, есеп келіп түскен өтініштер негізінде жасалады және бұл салалар елде онша танымал емес болуы мүмкін. Бұл сонымен қатар, балалар мен жастардың өздерінің саяси құқықтарын қорғауда онша белсенді активстігін көрсетеді. Осыған байланысты, жасөспірімдер мен жастар арасында осы құқықтарды насихаттау жөніндегі жұмысты жандандыру, сол арқылы оларды "төменнен" саяси мәселелерді шешуге тарту тетігін ынталандыру қажет деп санаймыз. Бұл салада Омбудсмен үлкен рөл атқара алар еді.

"Қазақстан Республикасында Бала құқықтары жөніндегі Уәкіл институтын құру туралы" ҚР Президентінің 2016 жылғы 10 ақпандағы №192 жарлығымен арнайы институт құрылды.

Аталған институт республикада Қазақстан үшін БҰҰ Бала құқықтары жөніндегі комитетінің 2016-2020 жылдарға арналған 70-ші сессиясының ұсынымдарын орындау үшін енгізілді, оның бірі келесідей болды: "тәуелсіз ұлттық құқық қорғау мекемелерінің рөлі туралы № 2 (2002 жыл) жалпы тәртіптегі ескертулеріне сәйкес Комитет қатысушы мемлекетке жедел мекеме үшін шаралар қабылдауды ұсынады БҒМ құқықтарын көтермелеу және қорғау мәселелері жөніндегі ұлттық мекемелердің мәртебесіне қатысты қағидаттарға толық сәйкес бала құқықтары жөніндегі уәкілдің лауазымдары 2 адам (Париж қағидаттары). Бұл адам балалардың шағымдарын қабылдап, тексере білуі және баланың мүдделерін ескере

отырып шаралар қабылдауы, құрбандардың жеке өмірі мен қорғалуын қамтамасыз етуі және олардың мүдделері үшін мониторинг, бақылау және бақылау шараларын жүргізуі керек" [11].

"Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайтын, балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік және қоғамдық институттармен өзара іс-қимылда олардың бұзылған құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіру жөніндегі функциялар жүктелетін адам" Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары жөніндегі уәкіл деп танылады [10]. Бала құқықтары жөніндегі Омбудсмен Қазақстанда балалар құқықтары жөніндегі уәкілдің жанындағы "111" балаларға арналған сенім телефондары және еліміздің барлық өңірлерінде өкілдіктері бар "150" ұлттық желісі бар, олар "кәмелетке толмаған балалар өз проблемаларын өздері білдіре алатын, олар туралы айтып, ересектерге қол жеткізе алатын тетік" құралы ретінде өзінің тиімділігін көрсетті, мәселесін шешуге көмектесетін белгілі бір мемлекеттік органдар " [12].

Адам құқықтары және бала құқықтары жөніндегі уәкілдердің рөлін асыра бағалау қиын, өйткені олар А. Е. Жатқанбаеваның пікірі бойынша " арнайы қорғау институттары болып табылады, мемлекеттік тетіктердің дамуына елеулі әсер етеді, өйткені олар мынадай функцияларды орындайды:

- кәмелетке толмағандардың құқықтарын қамтамасыз ету саласында өз қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік билік органдары мен балалар мекемелеріне қоғам тарапынан бақылау өкілеттіктерін іске асырады;

- кәмелетке толмағандарға қатысты құқықтары мен заңды мүдделері мемлекеттік билік органдарымен, олардың лауазымды адамдарымен бұзылған немесе заңсыз шектелген жағдайларда қорғау іс-әрекеттерін орындайды;

- балалардың бұзылған құқықтарын тез және тиімді түрде қалпына келтіруге жәрдемдеседі " [13, 106 б.].

Сонымен қатар, осы институттар алдында жаңа перспективалар пайда болады және е бала құқықтары жөніндегі Омбудсменнің рөлі артуы тиіс деп санаймыз, бұл қазіргі заманғы қоғамда, атап айтқанда, Қазақстанда туындайтын және үнемі өзгеріп отыратын проблемаларға байланысты.

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің балалардың құқықтарын қорғау комитеті Бала құқықтары жөніндегі уәкілетті органдар болып табылады.

Оның міндеттері:

- 1) бала құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру;
- 2) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету.

Жақында балалардың құқықтарын қорғау Комитетінің жұмысы осы органның ҚР БҒМ қызмет саласына тікелей қатысы жоқ мәселелерге жетекшілік етуге міндетті екендігіне байланысты елеулі сынға ұшырауда, өйткені балалардың құқықтарын қорғау мәселелері жан-жақты және денсаулық сақтау, әлеуметтік қамсыздандыру, ювеналды әділет және т.б. салаларды қамтиды. Ал екінші жағынан, Қазақстандағы білім беру мәселелері бүгінде еліміздің болашақ ұлттық мүдделеріне қауіп төндіретін өте маңызды қабат болып табылады. Ведомстволық бағынысты инстанцияда білім беру сапасы саласындағы мәселелерді шешу қиынды емес.

Ал жастар құқықтары жөніндегі үйлестіру функцияларын Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі жүзеге асырады, ол "ақпарат, мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс-қимылы, Діни қызмет, мемлекеттік жастар және отбасы саясаты, қоғамдық сананы жаңғырту, қайырымдылық, волонтерлік қызмет, медиация, ішкі саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету салаларында басшылықты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органы болып табылады, конфессияаралық және этносаралық келісім, сондай-ақ, заңнамада көзделген-салааралық үйлестіру және мемлекеттік реттеу [14].

Жастар бастамаларын жандандыруда және жасөспірімдердің өз мүдделерін, соның ішінде саяси мүдделерін жүзеге асыруда қоғамдық ұйымдар мен саяси партиялар маңызды

рөл атқаруы керек. Сонымен қатар, біз жоғарыда жүргізген талдау көрсеткендей, олар жас ұрпақты қоғамдық өмірге белсенді тарту үмітін тиісті дәрежеде жеңе алмайды, бұл оларға мүшеліктің төмен деңгейімен дәлелденеді. Сонымен, баяндамада

"2022 жылы түрлі себептермен сауалнамаға қатысқандардың 76,1% бірлестіктердің қызметіне қатыспады, 2022 жылы бұл көрсеткіш 89,7% - ға жетті. Айта кету керек, 2022 жылы әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша іс жүзінде әрбір бесінші адам жастар ұйымдарына кіруге ниет білдірді, ал әрбір оныншы адам тақырыптық іс - шаралардың пассивті қатысушысы болып табылады, ал 3,9% - жастар ұйымдарының белсенді мүшелері. Бұл үрдіс жастардың қоғамдық бірлестіктердің қызметіне тартылу деңгейін арттыру үшін мүмкіндіктердің бар екендігін көрсетеді" [15]. Деректер ҮЕҰ-ның жастармен жұмысының нашар пысықталғанын, жас ұрпақты нақты тарту және саяси әлеуметтендіру тетігінің жоқтығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасындағы баланың саяси құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау тетігінің мемлекеттік және қоғамдық институттары жүйесіндегі тағы бір маңызды буын ұзақ уақыт бойы балалармен тікелей байланыста болатын және оларға білім беру мен тәрбиелеу, оның ішінде саяси мәдениет функциялары жүктелетін білім беру мекемелері болуы тиіс.

Сонымен қорытындылай келе, Қазақстанда кәмелетке толмаған жастарды саяси тарту мәселелері ғылыми, құқықтық және практикалық тұрғыдан да әзірленбеген. Сонымен бірге, шындық жастардың мемлекеттің жастар саясатының басым бағытына саяси қатысу мәселелерін анықтау қажеттілігін талап етеді, өйткені оның саяси белсенділігінің стихиялық дамуы 2006 жылы Францияда және 2009 жылы Молдовада, 2017 жылы Мәскеуде және т. б. байқалғандай наразылық нысандарына айналуы мүмкін. Осыған байланысты біз солтүстік елдердегі (Скандинавия) балалардың конституциялық құқықтарының іске асырылуын зерттеген заңгер ғалымдардың "балалардың күнделікті өмірінде Конституциялық құқықтардың сақталуын қамтамасыз ету үшін бұл құқықтар шешім қабылдаушылар мен балалармен жұмыс істейтін мамандар жүзеге асыратын материалдық заңнамаға нақты енгізілуі керек" деген тұжырымын дұрыс деп санаймыз. Балалардың конституциялық құқықтары ата-аналар, мұғалімдер, әлеуметтік қызметкерлер, дәрігерлер және балалармен қарым-қатынас жасайтын басқа адамдар оларды құрметтегенде, оларды белсенді түрде көтермелегенде және құқықтар бұзылған кезде араласқанда ғана шындыққа айналады. Балалардың құқықтарын көтермелеудің болашақ міндеті-кәмелетке толмағандардың мүдделерін заң шығару жұмысының орталығына белсенді түрде қою. Баланың осал құқық иесі ретіндегі және сонымен бірге белсенді қатысушы ретіндегі ерекше құқықтық ұстанымы баланың мүдделерін баса көрсететін адам құқықтары тұрғысынан конституциялық ережелерді түсіндіруді талап етеді. Бұл балаларға қатысты материалдық заңнамада және, сайып келгенде, балалардың күнделікті өмірінде жүйелі түрде адам құқықтарын қорғауға әкелуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Агапов А.Н. Межгосударственный механизм защиты прав человека как элемент процесса обеспечения и защиты права личной безопасности // Молодой ученый. – 2013. – №3. – С. 340-342
2. В Казахстане стартовал республиканский военно-патриотический сбор молодежи «Айбын». <https://mod.gov.kz/rus/> (жүгіну күн:12.10.2023)
3. Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы ҚР 1995 жылғы 18 желтоқсандағы №2688 Конституциялық заңы (19.04.2023 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz> (жүгіну күні: 12.10.2023)
4. Мемлекеттік жастар саясаты туралы Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 9 ақпандағы №285-Ү ҚРЗ (01.07.2023 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz> (жүгіну уақыты: 12.10.2023)

5. Құқықтық актілері туралы Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі №480 ҚРЗ (06.04.2023 жылғы жылғы өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz> (жүгіну күні: 12.10.2023)

6. Бычкова С.Ф. Об инициативе депутатов Парламента Республики Казахстан в направлении развития системы защиты прав несовершеннолетних. <http://www.parlam.kz/ru/> (жүгіну күні: 02.01.2024)

7. Депутаты Парламента разработали законопроект против дискриминации детей // Казинформ. - 2020. https://www.inform.kz/ru/deputaty-parlamenta-razrabotali-zakonoproekt-protiv-diskriminacii-detey_a3612307 (жүгіну күні: 15.03.2023)

8. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. – М.: Бек, 1998. – 516 с.

9. ҚР Адам құқықтары жөніндегі уәкілінің 2023 жылғы жыл сайынғы баяндамасы // <https://www.gov.kz/> (жүгіну уақыты: 15.03.2023)

10. Қазақстан Республикасының баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңы (15.04.2024жылғы өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz> (жүгіну күні: 15.04.2024).

11. UN-Kazakhstan: 25 years of cooperation, partnership and trust. https://kazakhstan.un.org/sites/default/files/2019-12/1809_OON_UN-25_eng.pdf (date of application: 18.02.2023)

12. На что жалуются казахстанцы по телефону доверия «150» // [inform.kz https://www.inform.kz/ru/na-chto-zhaluyutsya-kazahstancy-po-telefonu-doveriya-150_a3173198](https://www.inform.kz/ru/na-chto-zhaluyutsya-kazahstancy-po-telefonu-doveriya-150_a3173198) 18.01.2023

13. Жатқанбаева А.Е. Проблемы функционирования ювенальной юстиции в Казахстане: анализ международного опыта и отечественных реалии. – Алматы, Қазақ университеті, 2017. – 301 с.

14. Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 4 қазандағы №886 қаулысы (05.02.2024 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен) // <https://online.zakon.kz> (жүгіну күні: 05.02.2024)

15. «Қазақстан жастары-2022» Ұлттық баяндамасы. Национальный доклад «Молодежь Казахстана-2022. National report "Youth of Kazakhstan-2022 // <https://eljastary.kz/ru/> (жүгіну күні: 22.03.2024)

УДК 347.78

Солтанбеков Н. М.

Қонаев Университетінің 2 курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші з.ғ.к., доцент Курманалиева Э.Б.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІКТІК ҚАТЫНАСТАРДЫ РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасындағы интеллектуалдық меншік құқығын қорғаудың тиімді жүйесін құру мәселелерін жан-жақты талдайды. Қазіргі кезде интеллектуалды қызметтің барлық жаңа салалары пайда болуда, нәтижесінде олар құқықтық қорғауды талап етеді. Көбінесе, цифрлық технологиялар авторлық құқықты қорғауға тап келген туындыларды, мультимедиа пішімдеріндегі магниттік тасығыштарда сақтауға және пайдалануға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасында интеллектуалдық меншік саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу және сақтандыру бойынша белгілі

бір шаралар қабылданады. Интеллектуалдық меншікке еліміздің көзқарасы мен қатынасы басқа елдермен тиімді сауда жүргізуге және көлеміне әсер етеді. Осыған байланысты құқықтық реттеу және интеллектуалды шығармашылық құқықтарын қорғау ерекше маңызға ие болды. Интеллектуалдық меншікті қорғауды жүзеге асырмайтын елдерде тозған техника мен технологияны сатып алу ықтималдығы артады. Қаржылық инвестиция, атап айтқанда, ұсыну көлемі мен шарттары интеллектуалды меншікті құқықтық қорғаумен байланысты. Жұмысқа авторлығын мойындауды талап ету құқығын, кез келген өзгерістерге, жұмыстың бұрмалануына қарсы әрекет ету құқығын енгізед. Интеллектуалдық меншік құқығын қорғау саласындағы мемлекеттік саясат шығармашылықты, өзге де интеллектуалдық қызмет нәтижелерін құруда және оларды жаңа техника мен технологияларда пайдалануда байланыстырушы негіз болып танылатын мәселелерді саралайды.

Кілт сөздері: интеллектуалдық қызмет нәтижелері, жаңа технологиялар, тауарлар, өнертабыстың өнімі, авторлық құқық, пайдалы модель объектілері.

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье автор всесторонне анализирует вопросы создания эффективной системы защиты прав интеллектуальной собственности в Республике Казахстан.

В настоящее время появляются все новые сферы интеллектуальной деятельности, в результате чего они требуют правовой защиты. Чаще всего цифровые технологии позволяют хранить и использовать произведения, оказавшиеся под защитой авторских прав, на магнитных носителях в мультимедийных форматах. В Республике Казахстан принимаются определенные меры по предупреждению и страхованию правонарушений в сфере интеллектуальной собственности. Отношение и отношение страны к интеллектуальной собственности влияет на эффективное ведение и объем торговли с другими странами. В связи с этим особое значение приобретает правовое регулирование и защита прав интеллектуального творчества. В странах, не осуществляющих защиту интеллектуальной собственности, возрастает вероятность приобретения изношенной техники и технологий. Финансовые инвестиции, в частности объем и условия предоставления, связаны с правовой защитой интеллектуальной собственности. Вносит в работу право требовать признания ее авторства, право действовать против любых изменений, искажений работы. Государственная политика в области защиты прав интеллектуальной собственности дифференцирует вопросы, признаваемые связующим звеном в создании творчества, иных результатов интеллектуальной деятельности и их использовании в новой технике и технологиях.

Ключевые слова: результаты интеллектуальной деятельности, новые технологии, товары, продукция изобретения, авторское право, объекты полезной модели.

FEATURES OF REGULATION OF INTELLECTUAL PROPERTY

Abstract. In this article, the author comprehensively analyzes the issues of creating an effective system of intellectual property rights protection in the Republic of Kazakhstan.

Currently, new areas of intellectual activity are emerging, as a result of which they require legal protection. Most often, digital technologies allow you to store and use copyrighted works on magnetic media in multimedia formats. In the Republic of Kazakhstan, certain measures are being taken to prevent and insure violations in the field of intellectual property. The attitude and attitude of a country towards intellectual property affects the effective conduct and volume of trade with other countries. In this regard, legal regulation and protection of intellectual creativity rights are of particular importance. In countries that do not protect intellectual property, the likelihood of acquiring worn-out equipment and technologies increases. Financial investments, in particular the volume and terms of provision, are related to the legal protection of intellectual property. Introduces into the work the right to demand recognition of its authorship, the right to act against any changes

or distortions of the work. The state policy in the field of intellectual property rights protection differentiates issues recognized as a link in the creation of creativity, other results of intellectual activity and their use in new technology and technologies.

Key words: the results of intellectual activity, new technologies, goods, products of invention, copyright, objects of utility model.

Интеллектуалдық меншік құқығының қазіргі қоғамда маңызы артып келеді. Қазіргі кезде адам өмірінде қолданыстағы барлық мүмкіндіктер ол зияткерлік қызмет пен өнертабыстың өнімі, сонымен қатар, зияткерлік меншік құқығы саласымен қамтылған.

Интеллектуалдық меншік құқығын қорғау саласындағы мемлекеттік саясат шығармашылықты, өзге де интеллектуалдық қызмет нәтижелерін құруда және оларды жаңа техника мен технологияларда пайдалануда байланыстырушы негіз болып танылады. Оған қоса, осы құқықтарды қорғау келесілерге қол жеткізуге мүмкіндік береді:

- республиканың ғылыми-техникалық әлеуетін нығайту, шығармашылық қызметті ынталандыру;
- жаңа технологияларды әзірлеу мен пайдалану, бәсекеге қабілетті өнімдерді шығару;
- инновациялық қызметті дамыту үшін жағдайлар жасау;
- жаңа техника мен технологиялармен ішкі және халықаралық алмасулар жасау мақсатында жағдай тудыру, ғылыми-техникалық өнім нарығын құру;
- адал бәсекелестікті қолдаушы жағдайлар құру;
- ішкі нарықты контрафактілі тауарлардан қорғау, отандық тауар және қызмет өндірушілерін қолдау;
- оң инвестициялық жағдай жасау және ғылымды қажет ететін және жоғары технологиялы өндірістерге инвестиция тарту.

Қазақстан Республикасында зияткерлік меншік құқығы ҚР Азаматтық Кодекспен, «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР 1996 жылғы 10 маусымдағы Заңымен, «Тауар таңбалары, қызмет көрсету таңбалары және тауар шығарылған жерлердің атаулары туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 26 шілдедегі Заңы, «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі Заңы, Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі Патент Заңы және өзге де зияткерлік меншік саласындағы заң және заңға негізделген актілермен реттеледі.

Интеллектуалдық меншік құқығын қорғауды қамтамасыз етудің маңызды кезеңі болып интеллектуалдық меншік құқығымен байланысты қылмыстар мен құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейтін Қылмыстық Кодекс және Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы ҚР Кодексін қабылдау танылады.

Сонымен қатар, Қазақстан бірқатар зияткерлік меншікті қорғауға байланысты халықаралық шарттарға да қол қойған, тиісінше Женевада 1996 жылғы 20 желтоқсанда қабылданған Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының авторлық құқық жөніндегі шарты, Женевада 1996 жылғы 20 желтоқсанда қабылданған Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымының орындаушылықтар мен фонограммалар жөніндегі шарты, 2010 жылғы 9 желтоқсанда Мәскеуде жасалған Зияткерлік меншік құқықтарын сақтау және қорғау саласындағы бірыңғай реттеу қағидаттары туралы келісім, 2000 жылғы 1 маусымда Женевада қабылданған Патент құқығы туралы шарт, т.б.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің 961-бабына сәйкес, Интеллектуалдық меншік құқығының объектілеріне:

- интеллектуалдық шығармашылық қызметтің нәтижелері;
- азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдары жатады.

Интеллектуалдық шығармашылық қызметтің нәтижелеріне:

- ғылым, әдебиет және өнер туындылары;
- эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымдарының орындаушылығы, қойылымдары, фонограммалары мен хабарлары;

- өнертабыс, пайдалы үлгілер, өндірістік үлгілер;
- селекциялық жетістіктер;
- интегралдық микросызба топологиялары;
- ашылмаған ақпарат, оның ішінде өндіріс құпиялары (ноу-хау);

ҚР Азаматтық Кодексінде немесе өзге де заң актілерінде көзделген реттерде интеллектуалдық шығармашылық қызметтің басқа да нәтижелері жатады.

Азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет көрсетулерді дараландыру құралдарына:

- фирмалық атаулар;
- тауарлық белгілер (қызмет көрсету белгілері);
- тауарлар шығарылатын жерлердің атаулары (шығатын жерін көрсету);

ҚР Азаматтық Кодексінде және заң актілерінде көзделген реттерде азаматтық айналымға қатысушылардың, тауарлар мен қызмет көрсетулердің басқа да дараландыру құралдары жатады [1].

Интеллектуалдық меншік екі ірі бөлімдерден тұрады:

- өндірістік меншік;
- көркем шығармашылық өндірісі.

Осы әрбір интеллектуалдық меншік тараулары «салалық» заңдармен регламенттеледі және қорғалады – өндірістік меншік патент заңнамасымен қорғалса, көркем шығармашылық меншігі авторлық құқық туралы заңмен реттеледі.

Авторлық құқық туралы Заң санаткерлік меншік саласында ғылым, әдебиет және өнер туындыларын (авторлық құқық), қойылымдарды, орындаушылықты, фонограммаларды, эфирлік және кабельдік хабар тарату ұйымдарының хабарларын (сабақтас құқықтар) жасауға және пайдалануға байланысты туындайтын қатынастары реттейді.

Авторлық құқық туралы Заңның 7 бабының 1 тармағына сәйкес, авторлық құқық объектілері болып келесілер танылады:

- әдеби туындылар;
- драмалық және музыкалық-драмалық туындылар;
- сценарий туындылары;
- хореография және пантомима туындылары;
- мәтіні бар немесе мәтіні жоқ музыкалық туындылар;
- дыбыс-бейнежазу туындылары;
- кескіндеме, мүсіндеме, графика және бейнелеу өнерінің басқа да туындылары;
- қолданбалы өнер туындылары;
- сәулет, қала құрылысы және бау-саябақ өнері туындылары;
- суретке түсіру туындылары және суретке түсіруге орайлас әдістермен жасалған туындылар;
- карталар, жоспарлар, нобайлар, безендірулер және географияға, топография мен басқа ғылымдарға қатысты үш өлшемді туындылар;
- ЭЕМ-ге арналған бағдарламалар;
- өзге де туындылар [2].

Сонымен қатар, Авторлық құқық туралы Заңға сәйкес, келесі объектілер де авторлық құқыққа жатады:

- туынды шығармалар (аудармалар, өңделген дүниелер, аннотациялар, рефераттар, түйіндер, шолулар, инсценировкалар, музыкалық өңдеулер және басқа да ғылым, әдебиет пен өнер шығармаларын өңдеулер);
- жинақтар (энциклопедиялар, антологиялар, деректер базалары) және материалдарының іріктелуі және (немесе) орналасуы жағынан шығармашылық еңбектің нәтижесі болып табылатын басқа да құрама туындылар.

Қазақстан Республикасының Авторлық құқық туралы Заңы мен ҚР Азаматтық кодексі арасында кейбір сәйкессіздік орын алған.

Оған сәйкес, айрықша құқық – жеке тұлға ретінде авторға бастапқыдан тиесілі мүлктік құқықтар кешені.

«Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» ҚР Заңының 2-бабының 7) тармақшасына сәйкес, айрықша құқық – автордың немесе өзге құқық иеленушінің туындыны, орындаушылықты, қойылымды, фонограмманы, эфирлік немесе кабельдік хабар тарату ұйымдарының хабарын осы Заңда белгіленген мерзім ішінде өз қалауы бойынша кез-келген әдіспен пайдалануға мүлкітік құқығы, яғни мұнда құқық иеленушісінің тек бір ғана мүмкіндігі көрсетілген – шығармашылық нәтижені жеке пайдалану. Оған қоса, мұнда өзге екі маңызды мүмкіндіктер орын алмаған – өзге тұлғаларға шығармашылықты пайдалануға рұқсат беру немесе тыйым салу (Авторлық құқық туралы Заңның 16-бабы 2 тармағы, ҚР Азаматтық кодексінің 978-бабының 2 тармағы). Өнеркәсіптік меншік объектілерін пайдалану мен құқықтық қорғаумен байланысты туындайтын мүлкітік, жеке мүлкітік емес қатынастар ҚР Азаматтық кодекс және Патент Заңымен реттеледі. Бұл Заң ережелері қорғау құжаттарын уәкілетті орган берген өнеркәсіптік меншік объектілеріне, сондай-ақ Қазақстан Республикасы қатысатын халықаралық шарттар негізінде патенттер берілген өнеркәсіптік меншік объектілеріне қолданылады [3].

Өнеркәсіптік меншік объектілеріне келесілер жатады:

- өнертабыстар;
- пайдалы модельдер;
- өнеркәсіптік үлгілер.

Патент Заңының 7-бабының 1 тармақшасына сәйкес, өндіріс құрал-жабдықтары мен тұтыну заттарын, сондай-ақ олардың құрамдас бөліктерін (құрылғысын) конструкциялық орындау пайдалы модельдерге жатады.

Егер жаңа және өнеркәсіпте қолдануға болса, пайдалы модельге құқықтық қорғау беріледі. Егер елеулі белгілерінің жиынтығы техника деңгейі туралы мәліметтерден белгісіз болса, пайдалы модель жаңа болып табылады.

Қазақстанның жаңа даму кезеңінде, отандық өндіріс пен тұтыну саласында жаңа техникалық шешімдерді сандық арттыру қажеттілігін ескерсек, шығармашылық қызметті ынталандыру мақсатында пайдалы модель объектілері ауқымын кеңейту мақсатты болып танылады, яғни тек өндіріс құрал-жабдықтары мен тұтыну заттарын емес, оған өнертабыстарды да жатқызу. Пайдалы модель объектілері ретінде құрылғыларды, тәсілдерді, заттарды жатқызуға да болады.

Сонымен, интеллектуалдық меншік құқығы туралы заңнамаларды жетілдіру азаматтық айналымда интеллектуалдық меншік объектілерін әрі қарай тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді, ғылыми-техникалық зерттеулерді дамытуға септігін тигізеді.

Интеллектуалдық меншік құқық бұзушылықтары үшін азаматтық-құқықтық, қылмыстық, әкімшілік жауапкершіліктер көзделген.

Азаматтық-құқықтық жауапкершілік келесі даулар бойынша туындайды: шығармашылыққа авторлық (бірлескен авторлық) туралы, шығармашылыққа жеке мүлкітік емес құқықтарды бұзу туралы, авторлық шарттар бойынша даулар, патентке айрықша (мүлкітік) құқықты бұзу, селекциялық жетістіктерге құқықтарды бұзу және т.б.

Сонымен, интеллектуалдық меншік құқығы жүйесінің тиімді әрекет етуі мемлекеттік органдар қызметінің басым бағытының бірі болуы тиіс және осы салада анық құрылған мемлекеттің ұлттық саясаты негізінде жүзеге асуы қажет.

Интеллектуалдық меншікті қорғау ұлттық қауіпсіздік мәселелері санатына еніп отыр, себебі мұнда мемлекеттің дүниежүзілік қауымдастықта түрткіленуі жайында, елімізде бөтеннің ойына, интеллектіне, тұлғасына құрметпен қарауға негізделген өркениетті азаматтық қоғам құру жайында сөз болып отыр. Осыған сәйкес еліміздің бәсекеге қабілеттігі негізделеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі.

2. Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 10 маусымдағы N 6-І Заңы.
3. Қазақстан Республикасының Патент Заңы. Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 16 шілдедегі N 427 Заңы.

УДК 347.78

Солтанбеков Н. М.

Қонаев Университетінің 2 курс магистранты
Ғылыми жетекші з.ғ.к., доцент Курманалиева Э.Б.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ МЕНШІКТІҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІНІҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ

Андатпа. Бұл мақалада автор интеллектуалдық меншіктің даму деңгейін, соның ішінде халықаралық деңгейде қалыптасу ерекшеліктерін саралайды.

Қазіргі қоғам өміріндегі интеллектуалдық меншік барған сайын маңызды бола түсуде. Зияткерлік меншік мәселелерін егжей-тегжейлі құқықтық реттеу қажеттілігі зияткерлік меншік индустриясы деп аталатын қарқынды даму аясында барған сайын өзекті бола түсуде: әлемнің жетекші елдерінде бұл салаға орасан зор қаражат тартылуда. Қазіргі уақытта адамды қоршап тұрған және ол қолданатын барлық нәрсе зияткерлік меншік құқығы саласында қамтылған интеллектуалдық қызмет пен өнертабыстың өнімі болып табылады. Өкінішке орай, қазіргі ғылымда зияткерлік меншікті халықаралық-құқықтық реттеу проблемаларына жеткіліксіз көңіл бөлінеді. Ұзақ уақыт бойы мемлекеттер азаматтар мен ұйымдардың зияткерлік меншікке құқықтарын қорғауды жүзеге асыруға бағытталған әрекеттерді тек өз аумағы шеңберінде ғана емес, сонымен қатар өзге мемлекеттердің аумағында және технологиялық прогрестің қарқынды дамуында жүзеге асырады, осы құқықты қорғаудың тиісті халықаралық-құқықтық тетіктерін бірлесіп әзірлейді және жетілдіреді. Сауда айналымының дамуы және трансшекаралық сипаттағы ақпараттық технологиялардың елеулі трансформациясы әлемдік қоғамдастық үшін зияткерлік меншікті қорғаудың бірыңғай халықаралық стандарттарын құру қажеттілігін туғызды, олар бүгінгі күні әртүрлі екіжақты және көпжақты халықаралық шарттарда көрсетілген.

Кілт сөздері: халықаралық келісімдер, интеллектуалдық қызмет нәтижелері, фабрикалық таңба, әлемдік конвенциялар, патенттік құқық.

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРИОДОВ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье автор анализирует уровень развития интеллектуальной собственности, в том числе особенности ее формирования на международном уровне. Интеллектуальная собственность становится все более важной в жизни современного общества. Необходимость детального правового регулирования вопросов интеллектуальной собственности становится все более актуальной на фоне стремительного развития так называемой индустрии интеллектуальной собственности: в ведущих странах мира в эту сферу привлекаются огромные средства. В настоящее время все, что окружает человека и используется им, является продуктом интеллектуальной деятельности и изобретений, охватываемых в области прав интеллектуальной собственности. К сожалению, в современной науке недостаточно внимания уделяется проблемам международно-правового регулирования интеллектуальной собственности. В течение длительного времени государства осуществляют действия, направленные на осуществление защиты прав граждан и

организаций на интеллектуальную собственность не только в пределах своей территории, но и на территории других государств и в динамичном развитии технологического прогресса, совместно разрабатывают и совершенствуют соответствующие международно-правовые механизмы защиты этого права. Развитие торгового оборота и существенная трансформация информационных технологий трансграничного характера обусловили необходимость создания единых международных стандартов защиты интеллектуальной собственности для мирового сообщества, которые сегодня отражены в различных двусторонних и многосторонних международных договорах.

Ключевые слова: международные соглашения, результаты интеллектуальной деятельности, Фабричная маркировка, мировые конвенции, патентное право.

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT PERIODS OF INTELLECTUAL PROPERTY

Abstract. In this article, the author analyzes the level of intellectual property development, including the peculiarities of its formation at the international level.

Intellectual property is becoming increasingly important in the life of modern society. The need for detailed legal regulation of intellectual property issues is becoming increasingly urgent against the background of the rapid development of the so-called intellectual property industry: huge funds are being attracted to this area in the leading countries of the world. Currently, everything that surrounds and is used by a person is a product of intellectual activity and inventions covered in the field of intellectual property rights. Unfortunately, modern science does not pay enough attention to the problems of international legal regulation of intellectual property. For a long time, States have been carrying out actions aimed at protecting the rights of citizens and organizations to intellectual property not only within their territory, but also on the territory of other States and in the dynamic development of technological progress, jointly developing and improving appropriate international legal mechanisms for the protection of this right. The development of trade turnover and the significant transformation of information technologies of a cross-border nature have necessitated the creation of unified international standards for the protection of intellectual property for the world community, which are reflected today in various bilateral and multilateral international treaties.

Key words: international agreements, results of intellectual activity, factory marking, World conventions, patent law.

Қазіргі халықаралық жария құқық құқықтық реттеудің әртүрлі салаларын қамтиды. Оның мазмұны соншалықты жан-жақты, халықаралық құқықтың жалпы принциптеріне негізделген қалыптасқан нормалар жүйесі үнемі "үстірт" болып келеді. Бұл үрдіс мемлекетаралық қатынастардың үздіксіз өзгеруіне байланысты. Интеллектуалдық қызмет нәтижелерін және оларға теңестірілген заңды тұлғаларды, өнімдерді, жұмыстар мен қызметтерді дараландыру құралдарын құруға, пайдалануға және қорғауға байланысты туындайтын мемлекетаралық қатынастар да ерекшелік болып табылмайды.

Қазақстан Республикасы аумағында ұлттық заңнаманың бір бөлігі ғана емес, кей жағдайларда ұлттық заңнамадан да басым түсетін бірқатар халықаралық келісімдер, шарттар, конвенциялар іс әрекет етуде.

Бұл халықаралық келісімдердің жасалуына өткен ғасыр бойы ұлттық заңнамалардағы айырмашылыққа байланысты өнеркәсіптік үлгіні қорғау құқығын бір уақытта бірнеше елде алу қиындығы себеп болды. Сонымен қатар, қорғау құжатын алу үшін өтініштер бір елде жариялануын болдырмау үшін және өзге елдерде өнертабыстың жаңашылдығын айырмау үшін, барлық мемлекеттерде бір уақытта берілуі тиіс.

Өткен ғасырдың екінші жартысында көптеген мемлекеттер өнертабыстарды қорғау жүйесін жасады, сонымен қатар, мемлекетаралық технологиялық айырбас дамып,

халықаралық сауда өсті. Өнеркәсіптік меншік туралы заңнаманы халықаралық деңгейде унификациялау қажеттігі туындады [1, 695б.].

Шығармашылық рухани қызмет, ол идеалды жеке сипатта болады және осы қасиетіне қатысты заңдар мен құқықтық актілердің әрекет етуіне жатпайды. Заңнаманың бұл жердегі рөлі шығармашылық еңбектің нәтижелеріне құқықты тану, осындай нәтижелерге билік ету жағдайы, оны тудырушылардың құқықтарын қорғау табылады.

Осы саладағы, қазіргі таңдағы ең үлкен ерекше өзгеріс болып шығармашылық қызмет нәтижелеріне айрықша құқықтың жеке тұлғалар мен ұйымдарға ауысуы табылады.

Сонымен қатар, бұрынғы КСРО мемлекеттерінде және Қазақстанда интеллектуалдық меншік объектілерінің белсенді қалыптасу процестері жүріп жатты. Осы бағыттарды толығымен түсіну үшін дамыған мемлекеттердегі интеллектуалдық меншік құқығының қалыптасуы мен дамудың тарихи тәжірибесін білген жөн.

Біздің пікірімізше, интеллектуалдық меншік құқығының әлемдік тарихи эволюциясын үш кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең Хv ғасыр мен Хviii ғасырдың ақырғы төртінші тоқсанын қамтиды және монополиялық артықшылықтар кезеңі деп аталады.

Екінші кезең 1790 жыл мен 1883 жылдарды қамтиды және интеллектуалдық меншікті қорғаудың ұлттық жүйелерінің пайда болу кезеңі деп аталады.

Үшінші кезең 1883 жылдан басталады және әлемдік конвенциялар кезеңі деп аталады.

Монополиялық артықшылықтар кезеңі сол кездегі техникалық жетістіктерді әкелген тұлғалардың құқықтарын қорғау қажеттілігімен бізге қызықты.

Жеке деректер бойынша, Англияда жетістіктер шығарған адамдардың және шетелдік тауардың жаңа түрлерін әкелген адамдардың құқықтарын қорғау Хiv ғасырдан басталады.

Ең ертедегі артықшылық құқықтар, мәселен Венециялық Республикада 1474 жылы «Парте Венеция» атымен атақты, бірақ өнертапқыш пен оны шетелде енгізген тұлға арасында айырмашылықтар көзделмеген [3,525б.].

Мұндай адамдарға айрықша монополиялы түрде өзінің жетістігін өзіне табыс тапқанға дейін мерзімде қолдануға мүмкіндік берілді. Бұл жағдай монополистке бәсекелестік күресте үлкен қолдау болды. Монополияны алу тәртібі де қызығушылық тудырады. Монополияны куәландыратын құжат болып letters Patent – «ашық мадақтама» деп аударылатын құжат табылады. Артықшылық берілгені туралы жария түрде айтылатын, оның мерзімі аяқталған соң, монарх оны соза алмайтын [4, 335б.].

Артықшылықтар жүйесі әрі қарай дамытыла берді. Мәселен, 1628 жылы монополиялар туралы корольдік мәртебе қабылданды, онда патент артықшылық беретін жалғыз құжат болып саналды және оның мерзімі 14 жылмен ғана шектелді. Ақыры артықшылық алу үшін өнертабысты техникалық сипаттаудың ережесі қалыптасты.

Сонымен, өнертабысқа қатысты монополиялар кезеңінде өнертабысты техникалық сипаттаудың ережесі мен мемлекетке табысты патенттің қалыптасуы және үшінші тұлғалар алдында монополияның қорғалатындығы туралы қорытынды жасауға болады.

Тауарлық белгілерді құқықтық қорғаудың тарихы өнертабысқа қарағанда жас, бірақ жеке объектілеріне қатысты ежелгі тарихы бар.

Тауарлық белгілердің тарихы ғасырларға тереңдеп кетеді, сондықтан алғашқы тауарлық белгілердің пайда болу кезеңін анықтау өте қиын. Бірақ шамамен екі үш мың жыл бұрын адамдар алғашқы құмыралар сатуға бастады. Осы құмыраларда таңбалар болды, оны біз қазір тауарлық белгілер деп атаймыз. Қытайда алғашқы шыққан ыдыстарда нақты таңбалар болды, онда мемлекет басқарған императордың атыжөні жазылған.

Сонымен қатар, үш мың жыл бұрын Үндістаннан шығарылған қолөнершілердің қолжазбасы бар заттары табылған.

Рим империясында мыңдаған таңбалар болған, олардың ішіндегі ең кең таралғаны фабрикалық таңба – Fortis табылады.

Қазақстанға қатысты мұндай қатынастардың жинақталуы ежелгі тарихта бар: «Таукехан ережесінде», «Жеті-жарғыда». Онда былай деп жазылған: «Әрбір ру және тайпада өзінің

таңбасы (тамга – белгісі, елтаңбасы) болуы керек. Нақты кімнің меншігі екенін білу үшін, таңба арқылы мал, мүлік белгіленеді» [5,986.].

Жер шарының басқа бөліктерінде қолөнершінің тұлғасын және мүліктің шыққан жерін анықтау мақсатында тауарлық белгілер қаружаракқа, тұрмыстық мүлікке, бағалы заттарға соғылды.

Біздің пікірімізше, «таңба», «тамга», «тавро», «клеймо», ағылшындық бренд сөздері тауарлық белгінің негізін құрап, тауар шығарушы мен тауар арасындағы байланысты көрсеткен. Бұл сөздер белгі мағынасын атқарса да, бірақ экономикалық рөлді әлі атқарған жоқ. Бұл таңбалар жеке топ тауар шығарушылардың цехтік мүдделерін қорғау мақсатында Батыста гильдия деп аталатын адамдармен қолданылды. Сол кезде осы тауардың таңбасын заңсыз қоланса, адам қатаң жазаланатын (мамандығынан айыру, өлім жазасы т.б.).

Ұлттық жүйелер кезеңі диалектика заңы белгілегендей оның алдындағы кезең сын көтермегеннен кейін басталды. Бұл сын бір жерлерде төңкеріс түрінде, бір жерде бейбітті түрде феодализмнен капитализмге өту кезеңінде болды.

Мемлекет пен адам қоғамдық келісімнің тең тараптары болып табылады, ол бойынша бір тарап мемлекет жоғарғы игіліктерді – адам өмірін, оның меншігін қорғауға міндетті болды. Адамның табиғат жаратылысынан туындайтын құқықтары жаратылыс құқығы болса, ал оған сәйкес қабылданған мемлекет заңдары позитивтік құқық деп аталды.

Авторлық құқық саласында артықшылықтар жүйесін сынға алудың нәтижесі болып 1709 жылы Англияда қабылданған Анна патшасының Мәртебесі табылады. Бұл акті авторлық құқық туралы алғашқы дерек болып саналды. Осы кезеңнен бастап автордың айрықша құқығы туралы (туынды жарияланғаннан бастап 28 жыл бойы қорғалатын), өз құқықтарын басқаға беру туралы, құқық бұзушының әрекеттерін сотқа шағымдану туралы айтуға болады.

Францияда болған көптеген төңкерістер арқасында қоғамдық және идеологиялық өзгерістер болды. Соның арқасында феодализм қана емес сонымен қатар, кітап шығарушылардың да артықшылықтары тоқтатылды. 1791 және 1793 жылдары Құрылтай Кеңесінің Декреттері автордың туынды шығаруға деген құқығы оның өмір бойы және ол қайтыс болғаннан кейін 10 жыл бойы оның мұрагерлеріне берілетіндігін бекітті. Бірақ авторлық құқық пайда болу үшін туындыны міндетті тіркеудің талабы бекітілмеген [6, 4156.].

Осыған ұқсас авторлық құқыққа қатысты өзгерістер АҚШ-тың заңнамасында да болды. АҚШ-та қазіргі таңға дейін Анна патшасының Мәртебесі күшінде, ал 1790 жылы қабылданған заң (кітаптар мен басқа да объектілерді әрбір 14 жыл сайын депондау туралы) 1976 жылы Авторлық құқық туралы заң қабылданғанға дейін күшінде болды.

Шығармашылық объектілері саласында материалдық және материалдық емес құқықтарға қатысты түсінікке, И. Канттың философиялық ойларының қатты әсерінен авторлық құқықтар автор меншігі ғана емес, сонымен бірге автор мүдделерінің бірі болып табылады. Автор өз туындысына құқығын қорғауға мүмкіншілік алды, себебі ол автор тұлғасының бөлігі болды. Осы аспекті И. Канттың пікірінше, негізгі болды, ал материалдық құқық моральдық құқықтың жалғасы болды. Сол кездегі заң әдебиеттерінде және заңнамасында «моральдық құқық» термині болды, ол автордың экономикалық емес құқықтарын анықтайтын. Қазіргі қазақстандық заңнамада ол жеке мүліктік емес құқықтар деп аталады.

Авторлық құқыққа қарағанда патенттік құқық ілгері дамыған жоқ. Көптеген Еуропа мемлекеттерінде артықшылықтар жүйесін әрі қарай дамыту арқылы патенттік қатынастар дамыды. Мысалы, Англияда артықшылықтар объектілерін пайдалануға қатысты сот практикасы 1711 жылы келесі қорытындыға келді: монополия алу үшін басқа құжаттармен қатар, оның «сипаттамасы» тапсырылатын.

Осы және басқа да әкімшілік және сот практикасы бірыңғай ұлттық патенттік заңдарға енгізілді. Мұндай заңдар АҚШ пен Францияға қарағанда азаматтық заң төңкеріс негізінде өзгерген мемлекеттерде ерте қабылданды.

Сол кездегі патенттік заңдардың негізінде белгіленген жалпы принцип болып заңда белгіленген формальды және материалдық сипаттағы талаптарды орындаған өнертапқыштарға патенттің берілуі табылады. Осы принциптер 1790 жылы АҚШ-та және 1791 жылы Францияда патенттік заңдарда орын алды. Осы заңдар толығымен автордың меншік құқығын бекітті. Мәтінде Франция дерегінің 1-бабында былай деп жазылған: «Кез келген жаңалық немесе өнертабыс кез келген түрінде автор меншігі болып табылады; осының арқасында заң оған толық және жан-жақты кепілдендірілген пайдалануды қамтамасыз етеді» [3, 525б.].

Осы қатынастарды сипаттайтын келесі белгісі ретінде патенттік қорғаудың ұлттық сипаты табылады. Мәселен, АҚШ-тың патенттік заңына 1793 жылы жасалған өзгерістер бойынша, патент тек қана сол мемлекет азаматтарына берілген. Францияға өнертабыс кіргізген адамдар оның авторы сияқты құқықтар мен міндеттерге ие болған. Сонымен қатар, Францияда өнертабысқа патент алған өнертапқыш басқа мемлекетте патент алса, онда өзінің мемлекетінде оны пайдалану құқығынан айырылатын. Ақырғы ережеге сәйкес біздің пікірімізше, сол кездегі патенттік құқықтың негізгі функциясы болып ішкі нарықты қорғау табылады.

Осы және басқа да талаптар халықаралық экономикалық қатынастар дамыған сайын жұмсара бастады және патент берудің саны ұлғая түсті. Өнертабыстың ұғымы мен маңызына қатысты пікірлер күрт өзгере түсті. Жаңа техниканы әкелу жаңа инновацияға теңестірілуден бас тартылды. Өнертабысқа қатысты оның жаңалығына талаптар қойыла бастады және техникадағы деңгейі ұғымы енгізіле бастады.

19 ғасырда авторлық құқықты меншік құқығының объектісі ретінде тануы және әдеби, шығармашылық меншік құрылысын енгізу. Авторлық құқықтың қазіргі түсінігін енгізу тек қана 1911 жылы мүмкін болды.

Ресейдің патенттік құқығы еуропалық және американдық жолмен дамыды. Оның ерекшеліктері жеке артықшылықтар жүйесінің ұзақ мерзімді болуынан көрінеді. Ресейдің алғашқы патент заңы 1812 жылы қабылданды. Бірақ І Александр 1812 жылдың 17 маусымында қабылданаған манифесті «Шығармашылық пен қолөнердегі әртүрлі өнертабыс пен жаңалықтарға артықшылықтар туралы» деп аталған. Артықшылық деп өнертабысқа айрықша құқықты куәландыратын және қорғайтын құжатты айтатын. Яғни, «артықшылық» деген термин ретінде қазір патент деп аталатын құжат түсіндірілген.

Аталған Манифесттің бірінші бөліміне сәйкес өнертабысқа артықшылық ретінде артықшылықта көрсетілген тұлғаға зат меншігі болып табылатындығын және үкіметке кезінде ұсынылғанын куәландыратын куәлік табылатын.

Ресейдің патенттік заңнамасының одан кейінгі әрі қарай дамуы артықшылықтар түсінігінен өнертабысты қорғау заңды түсінігіне көшті («Жаңа жаңалықтар мен өнертабысқа артықшылықтарды беру бойынша іс жүргізу тәртібін өзгерту туралы» 1870 жылдың 30 наурызында қабылданған заңы). 1896 жылдың 20 мамырындағы «Өнертабыспен әрі қарай жетілдірудің артықшылықтары туралы Ереже» қазіргі терминдерге ұқсас ұсынылған шешімнің техникалық сипатын анықтады. Ақыры аяғы елеулі ерекшеліктер қазіргі өнертабыстың формуласына ұқсас бола бастады[7,34б.].

Артықшылықтар құқығын алу туралы арызды алғаннан кейін, Сауда және мануфактура Департаменті арыз берушіге «Қорғау куәлігі» деп аталатын құжатты беретін. Ол ресми баспада шығарылды және арыз берушіге өз өнертабысымен белсенді әрекеттер жасауға жағдай тудырды.

Сонымен, сол кездегі патенттік заңнама қорғау куәлігін енгізе отырып, уақытша құқықтық қорғаудың түсінігін енгізді және құқықтар жөнінде жария етудің рөлін көтерді деген қорытындыға келуге болады.

XIX ғасырдың аяғында өнеркәсіптік және ғылыми-техникалық аяда бірнеше мемлекетте құқықтық қорғауды алудың мақсаты тұрды. Нақты жағынан көліктің, байланыстың дамымағанына байланысты бұл мүмкін бола алмады. Бір мемлекетте

ұсынылған патенттік мәлімдеме өнертабыстың екінші мемлекеттегі жаңалығына күмән тудыратын.

Осы саладағы қатынастардың тежеуіші ретінде ұлттық патенттік заңдардың ережелеріндегі айырмашылықтар табылады. Сонымен қатар, технологиялардың интернационализациясы мұндай формальды патенттік кедергінің жойылуын талап етті.

Ұзақ мерзімді патенттік заңдардың біріктірілуі және интеллектуалдық меншік құқығының қорғау жүйесінің қалыптасуына байланысты жұмыстар, кезекті 1873 жылы Венадағы халықаралық техникалық көрменің болмай қалуына қауіп тудырды. Мемлекет өкілдері өз өнертабыстарын жоғалту қауіптеріне және қажетті құқықтық қорғаудың болмауына байланысты бас тартты.

Қазақстан аумағына Париж конвенциясы Ресей империясының және КСРО-ның құрамында болғанда таратылды, себебі олар сол келісімнің қатысушысы болған.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін, алғашқы болып Париж Конвенциясының Қазақстан аумағына әрі қарай таратылатындығы жөнінде 1993 жылдың 5 ақпанындағы «Өнеркәсіптік меншікті қорғау саласындағы Халықаралық келісімдер туралы» Декларациясында бекітті [8,30б.]. Өнеркәсіптік меншікті қорғау бойынша Париж Конвенциясы ұлттық заңнаманың қалыпта-суына үлкен әсер тигізген.

Конвенцияда интеллектуалдық меншік объектілеріне анықтама берілмейді, бірақ 1-бапқа сәйкес өнеркәсіптік меншік объектілеріне өнертабыс, пайдалы модель, тауарлық белгі, фирмалық атаулар жататындығын түсінуге болады [8].

Конвенцияны талдай келе, екі негізгі тұжырымды бөліп алуға болады.

Біріншісі, құқықтар ішіндегі негізгісі, ұлттық режим құқығы табылады.

Екіншісі, үстемдік құқығы. Ұлттық режим құқығы әр ұлттандыру процесінің ең жоғарғы жетісітігі ол Конвенцияның 2,3 баптарында көзделген. Ұлттық режим құқығы барлық конвенцияға қатысушы-мемлекеттердің азаматтарына өз мемлекеттеріндегідей құқықтың қамтамасыз етілетіндігін білдіреді.

Үстемдік құқығы Конвенцияның 4-бабына сәйкес өтінім берген тұлға барлық қатысушы мемлекеттер аумағында өз құқықтарының қорғалуын талап ете алады.

Сонымен, біз интеллектуалдық меншіктің қазіргі халықаралық-құқықтық түсінігін қалыптастырудың тарихи аспектілерін анықтадық.

Қазақстан Республикасында «интеллектуалдық меншік», «өнеркәсіптік меншік», «интеллектуалдық меншік құқығы» сияқты ұғымдар егемендік алынғаннан кейін жүзеге асты. 1990 жылдың 15 желтоқсанында қабылданған «Қазақстан Республикасындағы меншік туралы» ҚазКСР-нің Заңының 9-бабына сәйкес азаматтардың жекеменшігі ретінде интеллектуалдық және материалдық қызметтің өнімі табылады деп айтылған. Бірақ позитивті мағынада «интеллектуалдық меншік», «интеллектуалдық меншік құқығы» сияқты ұғымдар КСРО-ның заңнамасында пайдаланылған жоқ. Кеңес дәуірінде интеллектуалдық меншік объектілерінің көпшілігі оның авторларының айрықша құқығында болған жоқ, оның бір ғана авторы болды мемлекет.

Біздің пікірімізше, интеллектуалдық меншік құқығының әлемдік тарихи эволюциясын үш кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең Хv ғасыр мен Хviii ғасырдың ақырғы төртінші тоқсанын қамтиды және монополиялық артықшылықтар кезеңі деп аталады.

Екінші кезең 1790 жыл мен 1883 жылдарды қамтиды және интеллектуалдық меншікті қорғаудың ұлттық жүйелерінің пайда болу кезеңі деп аталады.

Үшінші кезең 1883 жылдан басталады және әлемдік конвенциялар кезеңі деп аталады.

Осы кезеңдер арқылы интеллектуалдық меншік құқығының пайда болу, даму, қалыптасу ерекшеліктерін анықтауға болады. Сонымен қатар, қорғалу жағдайының әлі де көп зерттелуі қажет екендігін байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданское право. Том I: учебник. Изд. 4-е, перераб. и доп. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 1999. – 695 с.
2. О собственности в СССР. Закон СССР от 6 марта 1990 г. / Новые законы СССР. – Выпуск – М. : «Юрид. лит.», 1990.
3. Введение в интеллектуальную собственность. – Публикация ВОИС. – Женева. – 1998. – 525 с.
4. Интеллектуальная собственность. Основные материалы: В 2-х частях: пер. с англ. – Новосибирск: НПО «Юрист», 1993. – 335 с.
5. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан: летопись трех тысячелетий. – Алма-Ата: Рауан, 1992.-98с.
6. История политических учений. Часть 1. – Изд.2-е, исправл. – М.: «Высшая школа», 1971. – 415 с.
7. Основы гражданского законодательства Союза ССР и республик от 31 мая 1991. – Алматы: Баспа, 34с.
8. 8 Өнеркәсіптік меншікті қорғау бойынша Париж конвенциясы 1883 ж. – Алматы: Жеті-жарғы, 2007. – 30 б.

УДК 344.643

Усенов Б.С.^{1*}, Абдрахманов С.Т.¹, Бижанов Б.Р.²

¹Университет Кунаева, г. Алматы, Республика Казахстан,

*e-mail: batyrhan.usenov@gmail.com

²Северо-Казахстанская областная коллегия адвокатов,
г. Петропавлск, Республика Казахстан

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УБИЙСТВО ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ.

Аннотация. Для совершенствования национального уголовного законодательства очень важен сравнительный анализ уголовно-правовых норм разных правовых систем. С этой целью в данной статье проводится сравнительный анализ уголовного законодательства Республики Казахстан и Соединенных Штатов Америки как одной из стран англосаксонской правовой системы. В частности, исследованы особенности уголовной ответственности за убийство по Уголовному кодексу Республики Казахстан в соответствии с системой общего права, пенсильванского метода, а также в соответствии с примерным уголовным кодексом США.

Касательно проблем, возникающих в правоприменительной практике, указаны противоречия в уголовном законодательстве Республики Казахстан.

Особое теоретическое и практическое значение имеет изучение состава умышленного убийства.

Традиционно теория уголовного права в Республике Казахстан рассматривает состав преступления (как основания уголовной ответственности) через призму четырех важнейших элементов: объект, объективная сторона, субъект, субъективная сторона.

Таким образом, юридический анализ является основой для квалификации деяния в качестве убийства в Казахстане. В свою очередь, в УК Республики Казахстан относительно умышленного убийства, имеется ряд правил: – при наличии отягчающих обстоятельств предусматриваются длительный срок лишения свободы и пожизненное лишение свободы;

Ключевые слова: уголовная ответственность; законодательство; убийство; умысел; преднамеренность; фелония; мисдиминор; наказание, жизнь человека; США; Казахстан; пренебрежение.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН АМЕРИКА ҚҰРАМА ШТАТТАРЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША КІСІ ӨЛТІРГЕНІ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.

Андатпа. Ұлттық қылмыстық заңнаманы жетілдіру үшін әртүрлі құқықтық жүйелердің қылмыстық-құқықтық нормаларын салыстырмалы талдау өте маңызды. Осы мақсатта осы бапта англо-саксон құқықтық жүйесі елдерінің бірі ретінде Қазақстан Республикасы мен Америка Құрама Штаттарының қылмыстық заңнамасына салыстырмалы талдау жүргізіледі. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі бойынша кісі өлтіргені үшін жалпы құқық жүйесіне, Пенсильвания әдісіне сәйкес, сондай-ақ АҚШ-тың болжамды Қылмыстық кодексіне сәйкес қылмыстық жауаптылықтың ерекшеліктері зерттелді.

Құқық қолдану практикасында туындайтын проблемаларға қатысты Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында қайшылықтар көрсетілген.

Қасақана өлтірудің құрамын зерттеу ерекше теориялық және практикалық маңызға ие.

Дәстүр бойынша, Қазақстан Республикасындағы қылмыстық құқық теориясы қылмыстың құрамын (қылмыстық жауаптылықтың негізі ретінде) төрт маңызды элементтің призмасы арқылы қарастырады: объект, объективті тарап, субъект, субъективті тарап.

Осылайша, құқықтық талдау Қазақстанда кісі өлтіру ретінде іс-әрекетті саралау үшін негіз болып табылады. Өз кезегінде, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қасақана кісі өлтіруге қатысты бірқатар ережелер бар – ауырлататын жағдайлар болған кезде ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру және өмір бойына бас бостандығынан айыру көзделеді;

Кілт сөздер: қылмыстық жауапкершілік; заңнама; кісі өлтіру; ниет; қасақана; фелония; теріс қылық; жаза, адам өмірі; АҚШ; Қазақстан; немқұрайлылық.

COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIMINAL LIABILITY FOR MURDER UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE UNITED STATES OF AMERICA

Abstract. In order to improve national criminal legislation, a comparative analysis of criminal law norms of different legal systems is very important. To this end, this article provides a comparative analysis of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and the United States of America as one of the countries of the Anglo-Saxon legal system. In particular, the features of criminal liability for murder under the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in accordance with the common law system, the Pennsylvania method, as well as in accordance with the exemplary Criminal Code of the United States are investigated.

Regarding the problems arising in law enforcement practice, contradictions in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan are indicated.

Of particular theoretical and practical importance is the study of the composition of premeditated murder.

Traditionally, the theory of criminal law in the Republic of Kazakhstan considers the corpus delicti (as grounds for criminal liability) through the prism of four important elements: object, objective side, subject, subjective side.

Thus, the legal analysis is the basis for the qualification of the act as murder in Kazakhstan. In turn, in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan regarding premeditated murder, there are a number of rules: – in the presence of aggravating circumstances, a long term of imprisonment and life imprisonment are provided for;

Key words: criminal liability; legislation; murder; intent; forethought; felony; misdemeanor; punishment, human life; USA; Kazakhstan; neglect.

1. Актуальность темы совершенствования уголовного законодательства Республики Казахстан.

Усовершенствование уголовного законодательства РК стало сегодня насущной потребностью нашего общества. Законодательство страны должно стоять на страже интересов человека и общества, а назначенные наказания за преступления должны быть справедливы в соответствии с законом. В этой связи, вопрос по совершенствованию уголовного законодательства РК, а именно, приведение его к соответствию международным стандартам, как то, пересмотр структуры и критериев классификации преступлений, внедрение альтернативных показателей, определяющих степень и характер общественной опасности преступного деяния за убийство, являются на сегодняшний день задачами первостепенной важности.

Также, для большего понимания путей развития и совершенствования уголовного законодательства имеет сравнительный анализ уголовно-правовых норм романо-германской и англосаксонской правовых систем, изучение их опыта. Одним из таких государств является Соединенные Штаты Америки.

2. Уголовное законодательство США.

Уголовное законодательство США имеет ряд своих особенностей. Его формирование началось еще в английский колониальный период под воздействием англо-саксонской правовой системы, созданной на основе традиций английского уголовного права. Как в английском уголовном праве, так и в уголовном законодательстве США, убийство рассматривается в качестве одного из самых тяжких преступлений.

[1, с.109] З.Л. Аминова отметила, что в законодательстве США, устанавливающим ответственность за убийство, преступления традиционно делятся на категории: фелония (felony – категория тяжких преступлений, по степени опасности находящихся между государственной изменой и мисдиминором) и мисдиминор (misdemeanor – уголовные преступления, граничащие с административными правонарушениями).

[1, с.109] В.И. Макринской считает, что убийство по законодательству европейских и американских стран предполагает только лишь умышленное деяние.

[1, с.109] К.В. Третьяков, сравнил уголовное законодательство США и Российской Федерации. Он отметил, что деление убийств на тяжкие и простые также «унаследованы» от английского общего права.

[1, с.120] Законодательство Республики Казахстан и США развивалось под воздействием двух правовых систем – романо-германской и англо-саксонской. Следовательно, об этом свидетельствуют выбранные законодательными органами этих стран подходы к установлению уголовной ответственности за умышленное убийство, а также наказание лицам, совершившим такие преступления, с учетом конкретных обстоятельств дела.

3. Ответственность за убийство по законодательству Республики Казахстан.

[1] 3 июля 2014 года Парламентом Республики Казахстан был принят уголовный кодекс (далее УК РК), который вступил в силу 1 января 2015 года. В соответствии со статьей 15 Конституции Республики Казахстан, принятой 30 августа 1995 года, каждый гражданин имеет право на жизнь, при этом посягательство на чужую жизнь является тяжким преступлением.

[6, с 30] Исходя из смысла ст. 15 Конституции Республики Казахстан в Особенной части УК РК в качестве «первого» преступления предусмотрено: «убийство – противоправное, умышленное причинение смерти другому человеку». Данная норма Конституции также нашла свое отражение и в ст. 2 УК РК, в соответствии с которой, основной задачей уголовного закона является защита личности, ее прав и свобод от преступных посягательств. В связи с этим УК Республики Казахстан содержит ряд статей,

устанавливающих ответственность за противоправное лишение жизни другого человека, – ст.ст. 99, 100, 101, 102, 103.

, с 10] Особое теоретическое и практическое значение имеет изучение состава умышленного убийства.

Традиционно теория уголовного права в Республике Казахстан рассматривает состав преступления (как основания уголовной ответственности) через призму четырех важнейших элементов:

[7, с 12] Объект преступления; – объективная сторона преступления; – субъект преступления; – субъективная сторона преступления. Объектом умышленного убийства являются общественные отношения, складывающиеся в процессе реализации человеком своего естественного права, которое исходит из принципов международного и конституционного права, указывающих на ценность жизни.

[3, с 13] Реализация данных принципов определенным образом обеспечивает безопасность жизни. Как и в США, жизнь как объект преступления не может подвергаться оценке ни качественного, ни количественного характера. Действительно, уголовное законодательство направлено на защиту жизни человека. УК Республики Казахстан в равной мере охраняет жизнь каждого человека, независимо от состояния его здоровья, наличия болезни и т.д. Он не допускает лишения жизни и безнадежно больного человека, даже при наличии его согласия или просьбы на отключение его от системы жизнеобеспечения (эвтаназия).

[4, с 19] Объективная сторона умышленного убийства выражается в деянии (действии или бездействии), последствии в виде наступления смерти и причинной связи между ними. Как правило, убийство совершается путем активных физических действий, нарушающих целостность организма человека и влекущих наступление его смерти. Обязательным условием ответственности за убийство является наличие причинной связи между действием (бездействием) виновного и смертью потерпевшего.

[7, с 20] Согласно законодательству Республики Казахстан, определяется физическое вменяемое лицо, достигшее возраста уголовной ответственности.

Субъективная сторона умышленного убийства выражается в прямом умысле, потому что лицо, совершающее преступление, осознает общественную опасность деяния, предвидит наступление последствия в виде смерти потерпевшего, желает лишить его жизни.

Таким образом, юридический анализ является основой для квалификации деяния в качестве убийства в Казахстане. В свою очередь, в УК Республики Казахстан относительно умышленного убийства, имеется ряд правил: – при наличии отягчающих обстоятельств предусматриваются длительный срок лишения свободы и пожизненное лишение свободы;

[3] Необходимо отметить, что для квалификации убийства важное значение имело разъяснение Пленума Верховного Суда (Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 23 декабря 1994 года № 7 О применении судами законодательства, регламентирующего ответственность за посягательство на жизнь и здоровье граждан) являются обязательными для судов, других органов, предприятий, учреждений, организаций и должностных лиц, применяющих законодательство, по которому дано разъяснение.

– для разграничения умышленного убийства и умышленного тяжкого телесного повреждения, повлекшего смерть потерпевшего, необходимо учитывать направленность умысла виновного, его субъективное отношение к результату своих действий – смерти потерпевшего;

4. Ответственность за убийство по законодательству США.

[5, с 34] В теории уголовного права, убийство определяется как незаконное лишение жизни другого человека.

С начала XX века в уголовном законодательстве стали применять так называемый пенсильванский метод, который предусматривает классификацию убийств по степени.

Определенные специфические виды убийств были признаны убийствами первой степени и наказывались смертной казнью. Все остальные виды убийств были убийствами второй степени, за которые смертная казнь не назначалась. Согласно данному методу, убийство первой степени включает в себя: – умышленное, осознанное и преднамеренное убийство [8, с 48] Законодательные органы штатов Западная Вирджиния и Вирджиния определили понятие «преднамеренный» как совершение деяния осознанно и добровольно.

Это определение позволяет довольно легко оценить понятие преднамеренности без учета какого-либо предварительного планирования преступления со стороны преступника.

Проанализировав законодательство различных штатов и национальное законодательство Республики Казахстан, сравнив подход англосаксонской и романо-германских правовых систем, напрашивается вывод о том, что необходимо тщательно рассмотреть диспозицию статьи 99 Уголовного Кодекса РК, убийство - **1. Убийство-противоправное умышленное причинение смерти другому человеку**. В диспозиции данной статьи имеется 3 ключевых выражения:

1. Противоправное;
2. Умышленное;
3. Причинение смерти.

Следует в отдельности разобрать диспозицию вышеуказанной статьи.

Противоправность — это действие, направленное на нарушение действующей нормы права, направленного на права и жизнь другого человека, то есть фактические действия. В зависимости от степени вины противоправность будет иметь форму умышленного или косвенного умысла.

Умышленное – совершенный с преднамеренным умыслом.

Причинение смерти – желаемый результат противоправных действий, в результате которых наступила смерть человека.

Ключевая мысль заключается в том, что убийство – это всегда противоправное, посягающее действие, направленное против права другого человека на жизнь. Это продуманное, заранее просчитанное, преднамеренное преступление.

Далее рассмотрим субъективную сторону состава преступления 99 статьи Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

[8, с2] Цитирую Борчашвили И.Ш.: «Субъективная сторона убийства характеризуется умышленной формой вины.

Лицо осознает, что совершает деяние, в результате которого наступит смерть другого человек, реально предвидит возможность или неизбежность этого последствия и желает его наступления – прямой умысел.

А если сознательно допускает наступление смерти либо безразлично относится к наступлению такого последствия – косвенный умысел»

В п.4, Нормативного постановления Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 1. Изложено:

П.4 Оконченное уголовное правонарушение против жизни и здоровья человека, может совершаться как с прямым, так и с косвенным умыслом.

В П.27 изложено: при этом следует иметь в виду, что причинение смерти в результате преступной самонадеянности и противоправное умышленное причинение смерти другому человеку, совершенное с косвенным умыслом, различаются между собой по субъективной стороне.

При преступной самонадеянности виновный лишь предвидит возможность наступления смерти и легкомысленно рассчитывает на ее предотвращение.

При косвенном умысле он предвидит не только возможность, но и вероятность наступления смерти, хотя и не желает, но сознательно допускает ее наступление, либо относится к такому последствию своих действий безразлично, не принимая при этом никаких мер к предотвращению смерти потерпевшего.

На основании анализа вышеизложенного, подвожу резюме.

В момент, когда лицо совершает убийство, в его голове не может возникнуть косвенный умысел, направленный на причинение смерти другому человеку.

Ни один человек, признанный вменяемым, отдающий отчет своим действиям, оценивающий ситуацию, не может безразлично отнестись к своему собственному желанию.

В случае если субъект сознательно допускает, что в результате его действий может наступить или же неизбежно наступит смерть человека, безразличное отношение у субъекта быть не может.

Объясняется это тем, что существует причинно-следственная связь. В случае с убийством - это желание, которое подтолкнуло субъект совершить определенные действия, которые привели к желаемому результату.

При отсутствии желания причинить смерть другому человеку, субъект не станет совершать действия направленные на противоправное лишение жизни другого человека.

В случае если у субъекта отсутствует желание убийства, он в реальности может предотвратить свои действия, в результате которых может наступить смерть человека. В случае же, когда субъект принял решение совершить действие, в результате которого наступила смерть человека, значит субъект осознанно, преднамеренно, обдумав свои действия, принял решение совершить противоправное, умышленное причинение смерти другому человеку.

Согласно академическому словарю: «сознательный, ая, ое; лен, льна. 1. Обладающий сознанием (во 2 знач.). Человек существо сознательное. 2. Правильно оценивающий, вполне понимающий окружающее. Сознательное отношение к чему-н. 3. **Намеренный, совершенный по размышлению**, обдуманный. С. обман. Сделать что-н. сознательно (нареч.)».

Смысл выражения «Сознательный» говорит о том, что, если субъект сознательно допускает противоправность своих действий, в реальности предвидит возможность или неизбежность наступления смерти, и в дальнейшем намерено совершает убийство, недопустимо говорить о том, что субъект не желал смерти другого лица.

Так же в диспозиции данной статьи, главным является выражение – «умышленный», что означает: «прич. страд. прош. от умыслить. 2. в знач. прил. (кратк. ф. -лен, -ленна, -ленно). Совершенный с умыслом; преднамеренным. Умышленное убийство». (Малый академический словарь)

] Рассмотрим одну ситуацию, из имеющейся судебной практики.

Между подсудимым и гр.К.С. произошел конфликт, в ходе которого между ними произошла драка в комнате. Драку остановили присутствующие в это время люди и знакомый подсудимого гр.М.К., в результате гр. К.С. покинул комнату.

Спустя несколько часов, после конфликта, в комнате, подсудимый вместе со своим знакомым гр. Е.Е. решил выйти на улицу покурить, при этом помня о произошедшем конфликте с гр. К.С. Подсудимый, положил нож в карман, в целях защиты от возможной агрессии со стороны своего обидчика.

Когда подсудимый вышел на улицу, там находились гр. К.С. и знакомый подсудимого гр.М.К., которые увидев его и гр.К.С., продолжали ранее начатый конфликт, а гр. К.С стал провоцировать подсудимого на продолжение ранее начатого конфликта в комнате.

В свою очередь, знакомый подсудимого гр.М.К., предпринял меры к улаживанию конфликта.

Подсудимый просил гр.К.С уйти, но гр.К.С не реагировал на его просьбы и подойдя ближе, стал наносить ему удары. Сначала подсудимый нагнулся, защищаясь от его ударов и не хотел доставать нож, однако, удары не прекращались, поэтому он вытащил нож и стал им беспорядочно размахивать перед собою.

В это время друг подсудимого М.К оказался рядом с ними и пытался успокоить их с гр.К.С и в этот момент подсудимый случайно ножом зацепил своего знакомого гр. М.К.

Осознав ситуацию, он попросил находившегося в комнате коменданта вызвать скорую помощь, после чего убежал. Узнав о смерти Мухтара, подсудимый добровольно явился в орган полиции и написал явку с повинной.

Позиция стороны суда и стороны обвинения по вышеуказанным обстоятельствам дела состоит в том, что действия подсудимого следует квалифицировать по ст.99 ч.1 УК РК с косвенным умыслом.

Анализ ситуации, которая возникла перед нанесением подсудимым смертельного удара погибшему, показывает, что он находился в одиночку перед группой враждебно настроенных против него людей, среди которых находился и гр. К., который начал конфликт ещё будучи в комнате общежития, а погибший гр. М. воспринимался подсудимым в качестве представителя противоположной стороны, именно по этой причине ему был нанесен удар ножом.

При этом подсудимый допускал такой исход своих действий, т.е. возможность наступления смерти от ранения в сердце при этом относился к этому безразлично, что судом расценивается, как признак наличия косвенного умысла.

Позиции защиты по заключаются в том, что действия подсудимого необходимо о переквалифицировать на ст. 106 ч.3 УК РК, которая предусматривает ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью потерпевшего, повлекшее по неосторожности его смерть.

Обосновывается это тем, что в ч. 30 НП ВС РК №1 от 11.05.2007 года «О квалификации некоторых уголовных правонарушений против жизни и здоровья человека» предусмотрено: «Если же установлено, что виновный при совершении умышленного уголовного правонарушения хотя и осознавал противоправность своих действий и предвидел возможность наступления смерти потерпевшему, но его отношение к такому последствию характеризуется неосторожностью, то действия виновного подлежат квалификации по части третьей статьи 106 УК, предусматривающей ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, повлекшее наступление смерти по неосторожности». Подсудимый не хотел причинять какой-либо вред своему знакомому гр. М.К. и наносить ему удар ножом, а указанная статья предполагает, что виновное лицо желало причинить вред потерпевшему, при этом причинение смерти его умыслом не охватывалось

Проанализировав позиции сторон и приговор суда, следует логическое заключение. Исходя из материалов, имеющих в приговоре, подсудимый мог иметь прямой умысел нанести тяжкий вред здоровью гр. К., то есть своему обидчик. С этой целью он и взял нож, когда выходил из здания общежития. Однако, ввиду ввиду крайнего безразличного отношения к своим действиям, не имея желаний и прямого умысла, причинил смерть своему знакомому гр. М.

По мнению стороны защиты, подсудимый имел прямой умысел нанести тяжкие телесные повреждения и по неосторожности убил потерпевшего.

При сложившихся обстоятельствах, основываясь на свидетельских показаниях и имеющихся фактах, в данном случае нет признаков неосторожности, ввиду того что подсудимый, когда размахивал ножом, допускал и осознавал, что в реальности его действия могут привести к смерти любого из находящихся рядом людей. Однако, подсудимый к своим действиям отнесся безразлично, не придав значения своим действиям, фактически, пренебрёг жизнью своего знакомого гр. М. Основываясь на вышеизложенном, недопустимо признавать действия подсудимого по ст.106 УК РК (умышленное причинение тяжких телесных повреждений, повлекшее в дальнейшем смерть потерпевшего), так как отсутствуют признаки неосторожности.

Однозначно, что в момент, когда лицо совершает убийство, говорить о том, что в его сознании может возникнуть косвенный умысел, недопустимо ввиду того, что ключевым квалифицирующим признаком при убийстве должно быть желание лица лишить жизни

другого человека.

Если говорить о безразличном отношении (косвенном умысле) в момент убийства, то хотелось бы отметить, что ни один человек признанный виновным, который отдает отчет своим действиям, не может равнодушно отнестись к своему собственному желанию, что исключает косвенный умысел. При совершении лицом противоправного, умышленного причинения смерти другому человеку, может быть только прямой умысел.

На основании вышеизложенного, четко проявилась необходимость исключить косвенный умысел из квалифицирующих признаков и вывести косвенный умысел в отдельную статью уголовного кодекса. О предложении о введении новой статьи будет изложено ниже.

5. Диспозиция предлагаемой мною статьи: «Причинение смерти другому человеку ввиду безразличного отношения к своим действиям».

Конституция Республики Казахстан провозгласила, что высшей ценностью государства является человек и его жизнь (ст. 1). Каждый имеет право на жизнь, и никто не вправе произвольно лишать человека жизни (ст. 15).

Общественная опасность причинения смерти ввиду безразличного отношения к своим действиям выражается в том, что в результате совершения этого особо тяжкого преступления, ввиду крайнего безразличия к действиям, посягающим на жизнь другого человека, нарушается конституционное право человека – право на жизнь. Право человека на жизнь, независимо от его гражданства, национальной и расовой принадлежности, происхождения и возраста, социального положения, рода занятий, состояния здоровья, образования, интеллекта.

Жизнь человека представляет собой важнейшую социальную ценность, которая принадлежит каждому от рождения.

Пренебрежение человеческой жизнью – очень серьезная и трагическая проблема, которая нарушает права и достоинство всех людей.

Пренебрежение человеческой жизнью требует осуждения и противодействия с обеих сторон - государства и общества.

Необходимо бороться за уважение к правам человека, развивать культуру добра, справедливости и мира.

Объектом причинения смерти ввиду крайнего безразличия является жизнь человека. Жизнь человека – это совокупность биологических и социальных факторов, которые дают возможность существовать человеку в природе и в обществе себе подобных.

С объективной стороны, причинение смерти, ввиду безразличного отношения лица к своим действиям, может быть совершено путем крайнего индифферентного, пренебрежительного отношения к жизни другого человека, выражается в физическом (нанесение ранений, удушение, отравление и др.); причинение смерти путем бездействия и крайнего безразличия к своим действиям, предполагает, что виновный, имея возможность не совершать действия, направленные против права другого человека на жизнь, отнесся безрассудно, крайне безразлично к своим действиям, тем самым причинил смерть другому человеку и не предпринял каких-либо мер, чтобы предотвратить наступление смерти.

Не имеет значения для квалификации преступления время наступления смерти. Важно установить наличие причинной связи между деянием и наступившей смертью. На квалификацию в некоторых случаях влияют факультативные признаки объективной стороны – время, место, способ и обстоятельства совершения преступления.

Субъективная сторона причинения смерти, ввиду безразличного отношения лица к своим действиям, предусматривает только косвенный умысел. То есть, когда лицо сознательно допускает, что в результате его действий наступит смерть, при этом крайне равнодушно относится к своим действиям и наступившим последствиям. При наличии признаков прямого умысла, действия лица необходимо квалифицировать согласно ст.99 УК РК – Убийство.

Субъектом причинения смерти в результате безразличного отношения к своим

действиям) является физическое вменяемое лицо, достигшее 14-летнего возраста. За остальные преступления против жизни, уголовная ответственность наступает с шестнадцати лет.

Подводя итог всему вышеизложенному, заостряю внимание на то, что необходимо разграничивать: причинение смерти, ввиду безразличного отношения лица к своим действиям, от причинения смерти по неосторожности. (ст.104 УК РК); от умышленного причинения тяжкого вреда здоровью, повлекшее по неосторожности смерть потерпевшего. (Ст. 106 УК РК).

Таким образом, проанализировав действующую судебную практику и комментарии к Уголовному Кодексу РК,

Предлагаю:

1. Исключить косвенный умысел из ст.99 Уголовного Кодекса Республики Казахстан;
2. Разработать и внедрить в уголовный кодекс новую статью со следующей диспозицией: «Причинение смерти в результате безразличного отношения к своим действиям».

Список использованной литературы:

1. Вестник института законодательства РК – проблемы квалификации Убийств по законодательству Республики Казахстан. М.А. Жуманиязов. [с 109-110]
2. Абзалов Х.М – Особенности уголовной ответственности за убийство в США и Республики Узбекистан: сравнительный анализ. [с 10]
3. Ю.А. Васильев – Отягчающие обстоятельства убийства, относящиеся к субъективной стороне состава преступления. [с 13]
4. Дагель П.С., Котов Д.П - Субъективная сторона преступления и ее становление, Воронеж, 1974. – с. 278 [с 19]
5. Глобальные исследования по проблеме убийств - Ангела Ми, Энрико Бисоньо, Стивен Малби. [страницы 48]
6. Уголовное право. Общая часть. //П/р И.Я. Козаченко - М., 1997. (с 30)
7. Уголовное право. Общая часть. //П/р Н.И. Ветрова, Ю.Л. Ляпунова – М., 1997. [с12, 20]
8. Комментарий к Уголовному кодексу РК. Алматы., 2015г Борчашвили И.Ш (Том 2) [с 2]

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№2 (70) – 2024
ISSN 1608-84-17

Подписано в печать 10.06.2024 г.
Формат 60x84 1/8.
Печать цифровая. Бумага офсетная.
Усл. печ. л. 18,25.
Тираж 500 экз.
Заказ № 12062024=6.

КОПИР & КА

Адрес типографии:
г. Алматы, ул. Шемякина д.73
rex8800@mail.ru